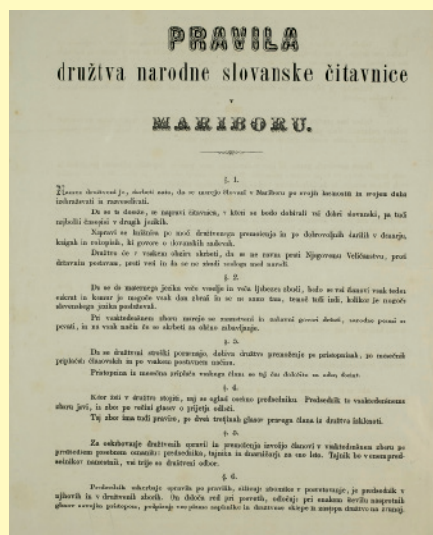

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

2–3

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

LETNIK 92
NOVA VRSTA 57

STR.
1–180

2021

PRVA ŠTEVILKA IZŠLA LETA 1904 • COMING OUT SINCE 1904

Na naslovnici je gradivo iz Rokopisne zbirke Enote za domoznanstvo in posebne
zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Vlasta Stavbar):

Prvi prostori čitalnice
Fotografija stavbe na Rotovškem trgu 3, kjer je bila gostilna »Zur Mehlgrube«
v kateri so bili prvi prostori Slovanske čitalnice.
Ms 201/V-1

Pravila Slovanske čitalnice 1861. Ms 201/I-4

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*:
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBSCOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest

www.czn.si
www.ukm.um.si

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Letnik 92 – Nova vrsta 57
2–3. zvezek 2021

Review for History and Ethnography

Year 92 – New Series 57
Volume 2–3, 2021

Maribor
2021

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966 (tisk/print)

ISSN 2712-3138 (splet/online)

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Izr. prof. dr. Marjeta Ciglencečki

Red. prof. dr. Darko Darovec

Dr. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Tone Ravnikar

Red. prof. dr. Franc Rozman

Dr. Vlasta Stavbar

Izr. prof. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Dragutin Feletar, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospejna 10

SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Pomočnica urednice – *Editor's Assistant*

Urška Zupan

zupanur@gmail.com

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Agencije za raziskovalno dejavnost RS.
Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research Agency.

Kazalo – Contents

RAZPRAVE – STUDIES

- Klemen Jelinčič Boeta, *Jews in Aquilea, Jewish Villages of 950–1100 in Southeastern Alps and the Origin of these Jews* (Judje v Akvileji, judovske vasi v obdobju 950–1100 v Jugovzhodnih Alpah in izvor teh Judov) 5
- Matjaž Grahornik, *Herbersteini na Hrastovcu* (The Herbersteins in Castle Hrastovec) 38
- Miha Preinfalk, *»Na ta način je moralo plemstvo seveda izgubiti v prebivalstvu sleherni zaupanje.« Nekaj aspektov iz zadnjega obdobja plemstva na Slovenskem* (»Thus, the Nobility Lost any and all Trust of the Population.« Some Aspects from the Last Period of Nobility in Slovenia) 96
- Marjan Toš, *Stoletnica organiziranega slovenskega lovstva na mariborskem in na ptujsko-ormoškem območju* (Centennial of Organised Slovene Hunting in the Maribor and Ptuj-Ormož Areas) 120
- Blaž Torkar, *Labotski odred generala Rudolfa Maistra v majsko-junijski ofenzivi Kraljevine SHS leta 1919 na Koroškem* (General Rudolf Maister's Labot Detachment in the May–June Offensive of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1919 in Carinthia) 139
- Tin Mudražija, *Nogometni klubi kot sooblikovalci slovenske nacionalne zavesti v Mariboru (1918–1941)* (Football Clubs as Co-Creators of the Slovenian National Consciousness in Maribor (1918–1941)) 55

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

- Marjan Toš, *Miriam Steiner Aviezer: Ulica K* 177

RAZPRAVE – STUDIES

Jews in Aquilea, Jewish Villages of 950–1100 in Southeastern Alps and the Origin of these Jews

Klemen Jelinčič Boeta*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94(4=411.16)"950/1100"

Klemen Jelinčič Boeta: Judje v Akvileji, judovske vasi v obdobju 950–1100 v Jugovzhodnih Alpah in izvor teh Judov. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 92=57(2021), 2–3, str. 5–37

Besedilo poskuša predstaviti judovsko življenje v Akvileji, s čimer na kratko prikaže tudi takratno judovsko prisotnost v Jugovzhodnih Alpah in drugih sosednjih regijah. Nadaljuje z opisom judovskega življenja v regiji po letu 452 n. št. v vseh regijah okoli kasnejše Notranje Avstrije do leta 950, da bi lahko razumeli kontekst in izvor Judov, ki so prebivali v kasnejših judovskih vaseh in drugih krajih Koroške, Štajerske in Kranjske do leta 1200.

Ključne besede: Judje v Akvileji, judovske vasi, Judenorte, Notranja Avstrija, Slovenija

1.01 Original Scientific Article
UDC 94(4=411.16)"950/1100"

Klemen Jelinčič Boeta: Jews in Aquilea, Jewish Villages of 950–1100 in Southeastern Alps and the Origin of these Jews. Review for History and Ethnography, Maribor 92=57(2021), 2–3, pp. 5–37

The text is trying to present the Jewish life in Aquileia, with which it briefly also presents the contemporary Jewish presence in Southeastern Alps and other surrounding regions. It continues with the description of Jewish life in the area after 452 A.D. in all

* Klemen Jelinčič Boeta, doktor zgodovinskih znanosti, Hudovernikova 8, 1000 Ljubljana, Slovenija, klemenyb@siol.net

the regions surrounding the later Inner Austria until 950 to understand the context and origin of Jews residing in later Jewish villages and other places in Carinthia, Styria and Carniola until 1200.

Keywords: Jews in Aquileia, Jewish villages, Judenorte, Inner Austria, Slovenia

JEWIS IN AQUILEA AND THE SURROUNDING REGIONS

When in the second half of the year 12 B.C.¹, king Herod the Great came to see Octavian Augustus in Aquileia² to ask him to solve his family and succession problems, we can be certain that some Jews already lived in the city. At that time, Aquileia, founded as a Latin colony at an already existing important point of commerce in 181 B.C., was already serving an important military function, was an important administrative centre and an important trade port, also with the Levant. As the numerous Jewish tradesmen from many Jewish communities, which started to grow after the onset of Hellenism on the entire East Mediterranean coast from Cyrenaica, Egypt along the entire shore all the way to Asia Minor and Greece, were active also in long-distance sea trade, some of them, by the time Rome took control of the entire Mediterranean, settled in the city too. In the next few generations, the Jewish community only grew and not only due to the fact that after the revolts of 70 A.D., 115–117 A.D. and 135 A.D., the Roman market was flooded with a multitude of Jewish slaves. Also, with the rise of Christianity, we witness a general rise in the amount of converts to Judaism and especially the so-called God-fearers, who only partially adopted Jewish customs, sometimes in combination with Christian ones. The fact is, Aquileia was in imperial times one of the world's largest cities with a population perhaps approaching 100 000 people,³ a metropolis with numerous cults and religions of the entire Mediterranean basin, among which Jews and their sympathisers were one.

Even though the Aquileian Jews are often mentioned only at the time of Chromatius at the end of the 4th century, there are a few archaeological finds that come already from an earlier age. As, in general, there are very few archaeological data on Jewish diaspora in north-western parts of the Roman Empire, they aren't many on Aquileia as well, yet they suffice to see the importance and size of the community. There certainly are data on Jewish presence in the wider region around Aquileia, including the Southeastern Alps, from the 2nd century onwards. East and north of it, in the area of *Venetia et Histria*,

¹ Kapera, *The Jewish Presence*, p. 36.

² Flavius, *The Works of Flavius Josephus*, Book 16, Chapter 4, p. 15.

³ Hornblower, Spawforth, Eidinow, *The Oxford Dictionary*, p. 129.

Noricum, *Pannonia* and *Illyricum* (or rather in the late Antiquity more specifically for the area *Venetia et Histria*, *Noricum Mediterraneum*, *Savia* and *Pannonia Prima*) of the 2nd, 3rd and the 4th century, we find several examples of Jewish presence. We have a Jewish cemetery in Salona (close to present-day Split) from the 2nd and the 3rd century C.E., a Jewish tombstone from the 3rd century from Senj, a synagogue in Mursa (Osijek) in the 3rd and the 4th centuries,⁴ oil lamps from the 2nd or the 3rd century C.E. in Muć in Dalmatia,⁵ an inscription regarding a Jewish woman or a God-fearer in Pula from 3rd–5th century⁶, and a Jewish community in Intercisa with some other findings elsewhere in Pannonia, namely in Szombathely, Estergom and Siklos,⁷ which is in complete accordance with the multicultural nature of the Roman Empire, the part of which is also the already familiar pattern of Jewish presence above the narrow area of northern Mediterranean coast in all major centres of Latin speaking part of the Empire. From the 2nd–3rd century we also have an oil lamp with menorah from Flavium Fulfinum, present-day Omisalj and Njivice on the Croatian island of Krk, found in ruins of a rustic villa. The area of the mentioned Roman provinces was at that time located between the two areas of relatively denser Jewish presence; a wider area of the river Po Valley until the eastern part of the Friuli Lowlands, including Istria (Mediolanum, Brixia, Concordia, Aquilea) and the area on the right Pannonian bank of river Danube (Mursa and Intercisa). West of Aquilea, towards the interior of the Apennine Peninsula, Ravenna from early 5th century onwards, Milan from the 4th century, Brixia from the 4th century, and Concordia are just the most known examples,⁸ which enable us to reach a conclusion that despite the relatively poor archaeological and textual historical material we can nevertheless speak of a dispersed and individual Jewish presence in the mentioned region in between; the Southeastern Alps.

In this region, at that time Aquilea's hinterland, an oil-lamp with a menorah was found in Škocjan near Divača in the vicinity of Koper, which dates to 4–6th century C.E.⁹ In Carinthia, several Roman tombstones with Hebrew or Oriental sounding names were found, of which the Jewish identity of the deceased is most plausible at the tombstone of a Roman horseman named Aggaeus (name, used by Vulgata for the Hebrew name Hagay) from Virunum and the tombstone of Titus from Teurnia, whose wife was called Herodiana.¹⁰

⁴ Goldstein, *Jews in Yugoslavia*, p. 27.

⁵ Goldstein, *Židovi na tlu Jugoslavije*, p. 17.

⁶ Simonsohn, *The Jews of Italy*, p. 107.

⁷ Scheiber, *Jews at*, p. 189

⁸ Simonsohn, *Ibid.*, pp. 105–106.

⁹ Knific & Sagadin, *Pismo brez pisave*, p. 68.

¹⁰ Babad, *The Jews in Medieval Carinthia*, p. 16.

In Styria on the Leibnitz Field, several coins with Hebrew inscriptions were found, such as *Iudea*, *Ascalon* and *Titus*.¹¹ Even though unsympathetic polemical notes on Jews by the bishop Victorin from the second half of the 3rd century ‘do not enable conclusions on the eventual Jewish presence in the town’¹² Poetovio (Ptuj), this could indeed confirm there was no Jewish community in town but individuals were, which would according to the size and importance of the town be quite logical. In favour of this speaks not only a fact that Jews are found almost in every larger Roman town and that this geographical region represented a transit area between the mentioned communities of northern Italy and the Danube region but also the finds from Škocjan, Styria and Carinthia that point to Jewish individuals that reside far beyond larger centres very deeply in the countryside.

The oldest archaeological find pertaining to Aquileian Jews is mentioning the freed slave L. Aiadius Dama serving as *por(it)tor* at the custom-house in Aquileia and coming from the late 1st century B.C.¹³ As said, we can undoubtedly suppose among the Roman legionaries and accompanying civil servants and merchants a certain number of Jews, some slaves or freed slaves, and the mentioned Aiadius already comes from a segment of population outside of the military framework. In Aquileia, ‘a Jewish community existed already in the 2nd century CE’.¹⁴ In the 3rd and the 4th centuries, we can already with all certainty speak of an organized community with a synagogue, which is testified by a tombstone of a certain Ursacia, daughter of *gerusarchos* (dean) of the synagogue in Aquileia, found in a Jewish catacomb in Rome and written in Greek.¹⁵ Already before 1962, three oil lamps with menorah were found.¹⁶ There is an epitaph concerning a Christian deacon of Palestinian, probably Jewish origin¹⁷ and an epitaph concerning Kaiyynos Maiyomites from Maiuma in Gaza with probable Jewish origin from the 4th century.¹⁸ Not only that the ‘expansion of Christianity in Aquileia was based on the missionary activity of Christian Jews’¹⁹ but the Aquileian church for a long time preserved certain characteristics of Judaism,²⁰ in connection with which we find in town in the first centuries of Christianity a great number of Judeo-Christians that

¹¹ GJ I: 155.

¹² Bratož, *Verske razmere v Petovionii*, p. 324.

¹³ Simonsohn, *Ibid.*, p. 105.

¹⁴ Bratož, *Kratek oris*, p. 205.

¹⁵ Craco Ruggini, *Il vescovo Cromazio*, p. 363.

¹⁶ Avneri, *Luzerne guidaiche*, pp. 466–468.

¹⁷ Craco Ruggini, *Ebrei e orientali*, p. 262.

¹⁸ Brusin, *Orientali in Aquileia*, pp. 62–63.

¹⁹ Bratož, *Kratek oris*, p. 205.

²⁰ Biasutti, *Aquileia e la chiesa*.

originally came from Alexandria.²¹ The great number of Jews in town and their, at least partial, connection with local Christians is proven also by a fact that the church building in the present-day Monastero next to Aquilea was built on the foundations of a synagogue.²² This or potentially some other of the synagogues in such a large city was certainly in operation until 388 C.E., when it was, according to the writings of St. Ambrose of Milan, burnt by the soldiers of Theodosius I as a part of retributions at the time of demise of the emperor Magnus Maximus (383–388), who supported the Jews and was by Theodosius defeated in battle of Poetovio earlier in the same year.²³ Ambrose in his writing says Magnus Maximus, who was executed in Aquileia in 388, even became Jewish. The building obviously served relatively large Jewish community, though, there might still be some doubt whether the fire really broke out and destroyed that specific synagogue. The fact is, there are no traces of fire at Monastero and there are opinions that, indeed, no such act of violence occurred at all.²⁴

The fact that the contemporary Aquileian bishop Chromatius (served 388–408) with his ordinances demands forced segregation of Jewish and Christian communities, among others accuses Jews of perfidy and blasphemy, and directs his wrath against Jews, heretics, mostly Arians, and the philosophers, namely pagans²⁵, doesn't attest only to the new atmosphere of religious tensions in the late Antiquity. For the Jewish diaspora of Hellenic-Roman world, excellent relations with the surroundings are typical, where the Jews are integrated into the general society, but are still preserving their separateness and are not hiding their distinctiveness.²⁶ The Roman state based its official policy towards the Jewish faith on the principle of tolerance. The Jews had the right to possess their own organizations, autonomous administration and judicial system and were excused of participating in pagan ceremonies or duties, which would demand violation of Jewish religious laws, such as worshipping of the emperor. Despite the preservation of clear social and cultural boundaries and ideological self-sufficiency also the Jews did not reject people that desired to convert to Judaism and the Jewish sources of that period mention them with sympathy and sometimes even with admiration.²⁷ Not only that people did convert to Judaism, but there were also a great number of people that were sympathetic towards Judaism and without changing their religion

²¹ Biasutti, *Il cristianesimo*, pp. 1–19.

²² Cracco Ruggini, *Il vescovo Cromazio*, p. 353.

²³ *Ibid.* p. 363.

²⁴ McEachnie, *Chromatius of Aquileia*, p. 113.

²⁵ Cracco-Ruggini, *Il vescovo Cromazio*, pp. 373–379.

²⁶ Gruen, *Diaspora*, pp. 15–83.

²⁷ Goodman, *Jewish proselytizing*, p. 71.

even accepted certain Jewish customs. Such examples can be found among the Hellenes and the Christians and a certain part of antagonism towards Judaism that appears in the early Christian literature certainly derives from here and is not directed against Judaism itself, but rather against Christians, who were mixing the two religions, since Judaism then was not only religion from which Christianity developed but also religion that was extremely vital and attractive for many.²⁸ Christian writers from the 2nd to 5th centuries report that pagans also attended synagogues. Tertullian talked about pagans assimilating Jewish rituals and feasts, which was repeated by Cyril of Alexandria in the 5th century. People moved between religious communities seeking whatever benefits they could glean.²⁹ In general, the literary sources from that period emphasize and show the differences between the religious systems and are not covering the important common spaces of daily life. A textual representation of religious system is a representation of an ideal image, which excludes all those numerous examples of syncretism. In numerous cities of diaspora and of Palestine, Pagans, Christians and Jews lived on the same streets, shopped on the same markets, suffered the same diseases, epidemics and wars and usually spoke the same language. One of the examples is certainly the town of Edessa, where the analysis of magical texts clearly shows the intertwining of religious ideas and symbols, and even at the end of the 5th century we can observe that the entire population is celebrating a pagan festival.³⁰

Certainly, in Aquileia pagans and perhaps Jews participated in major Christian festivals. It is certain the Christians did the reverse. One case of Jews participating in Easter Vigil is specifically mentioned by Chromatius.³¹ Thus, the ordinances of Chromatius against the Jews, heretics and Hellenes can in general point to a prevention of the already mentioned syncretism of the entire Mediterranean, where the separation between the Jews and the Christians wasn't that sharp, and present no contradiction to the idea that the city's Jewish community continued into the 5th century. The syncretism and the elements of Judaism in Aquileian Christianity are confirmed also by the texts on apostolic symbols from around 370 C.E.³² These processes of strong cultural integration are clear also from the former synagogue in Monastero not only from the fact that the church was beforehand a synagogue and that the church didn't erase all traces of its Jewish past, but also from the fact that the inscriptions on the mosaic floor naming its donors are a combination

²⁸ Lieu, *History and theology*, p. 88.

²⁹ McEachnie, *Ibid.* 79.

³⁰ Drijvers, *Syrian Christianity*, p. 128.

³¹ McEachnie, *Ibid.* 110–111.

³² Biasutti, *Il cristianesimo*, p. 38.

of Hebrew names written in Latin and Greek, a widely-spread phenomenon known from both Palestine and diaspora. The mosaic floor is also replete with recurring interwoven motif known as the Solomon's knot or seal, a symbol that appears often in many Jewish structures of the period, for instance in Sicily or Ostia in Italy and Aegina in Greece. It is also found in mosaics of several private houses near the synagogue, a motif not found in numerous unearthed mosaics in Roman houses in a nearby, separate area of Aquileia.³³ Altogether, the 36 Greek and Latin inscriptions on Monastero mosaic name some 50 Jewish benefactors.³⁴ One of them dedicated a part of the mosaic to Lord of Sabbaoth.³⁵

Aquileia throughout the 4th century not only played an important political role in the struggles between different contestants for the imperial throne or in the growth of the Church but also continued to have great economic significance. Ausonius (310–395) even placed it among the nine most famous cities of the Roman Empire at the time.³⁶ This economic importance laid also with its industries, for instance, the textile industry and the art of dyeing the textiles and glass industry, to name just the two that the Jews were at the time dominant in within the Roman economy. This can to a much smaller degree also hold for metalworking as the state of Aquileian metallurgy as well as some inscriptions weighs in favour of it being performed by the Easterners who formed the bulk of the industrial work force, among which the names of slaves are common. Yet the art of dyeing textiles at the stage of development at which it was practised in Aquileia continued to be virtually and exclusively Jewish occupation. The fact that glassware was imported from Judea is attested by some thirty samples of shards bearing the name Ennion, the Greek transliteration of the Hebrew name Anania, who is the best known of the few glassmakers whose names we know.³⁷ The Edict of Maximum Prices issued in 301 A.D. by the emperor Diocletian specifically mentions the first class quality of the textile from Scythopolis, a centre of weaving and garment production, which was also one of the centres of glassware production. The same edict also mentions only two categories of glassware; the *vitri Iudaici* or the Jewish glass and *vitri Alexandrini*, the Alexandrian glass, the production of which also was in the hands of the Jews. The importance of these two centres and Jewish predominance in textile and glassmaking industry, as well as the long tradition of Jewish involvement in these industries, is attested also in

³³ Kurinsky, *The Eight Day*, pp. 281–282.

³⁴ Maieron Lenisa, *Aquileia*, pp. 26–28.

³⁵ Craco-Ruggini, *Il vescovo Cromazio*, p. 366.

³⁶ Gentili, *Politics and Christianity*, p. 193.

³⁷ Kurinsky, *Ibid.* 278–279.

other sources.³⁸ St. Jerome, who resided in Aquileia between 370 and 374, and who addressed Chromatius in his texts, explicitly mentions that the Semites controlled the export of industrial products such as those made of glass, silk, and leather. He cited glassmaking as one of the trades, by which the Semites captured the Roman world.³⁹

The ambiguity of the iconographic symbols in regard to them being interchangeably ascribed to Pagan, Jewish or Early Christian context can be seen in numerous diaspora synagogues of the Roman period, completely in accordance with the general atmosphere of unclear boundaries between the religious communities. The synagogue in Delos, at least from the 1st century B. C.⁴⁰ with blatantly pagan symbols is only one case in point.⁴¹ In Byzantine times, many motifs and patterns appear in both Christian and Jewish frameworks.⁴² The same holds for general early Christian iconography, especially in its interchangeability with Jewish iconography, because of which such examples of art were automatically classified with Christian and not Jewish art. This is the case also with three glasswork remains connected to Aquileia with Old Testament themes, two of them from Aquileia proper, who were by some classified as early Christian. One comes from the museum in Concordia, where one plate is decorated with an incised depiction of Daniel in the lion's den. Another fragment features Abraham and Isaac in the foreground and the façade of the Jerusalem Temple in the background. The third one, a gold glass bottom of a bowl pictures Moses about to strike a huge desert rock to produce the flow of water.⁴³ All the three objects might direct to the conclusion they were purchased by people of upper classes. In this sense, there is a strong possibility that the mosaic floor from another basilica in Aquileia, called Basilica del Fondo Tullio, which seems to have been devoid of Christian identification,⁴⁴ actually also belonged to a synagogue. This is even more plausible, as the mosaic is almost identical to a mosaic in the synagogue at Sardis, specifically the semi-circular section of the floor laid at the foot of the seats of the elders at the far end of the synagogue.⁴⁵ The atrium of the synagogue of Sardis was completed between 360 and 380 A.D.⁴⁶ It seems, there is no doubt there were thousands of Jews (and God-fearers) living in Aquileia

³⁸ Ibid. 219–220, 251–263.

³⁹ Ibid. 280.

⁴⁰ Levine, *The Ancient Synagogue*, p. 107.

⁴¹ Ibid. 128.

⁴² Ibid. 230.

⁴³ Kurinsky, Ibid. 284.

⁴⁴ Bertacchi, *Nuovi elementi*, pp. 48–76.

⁴⁵ Kurinsky, Ibid. 285.

⁴⁶ Levine, Ibid. 263.

and its vicinity,⁴⁷ confirmed among others by Greek inscriptions of the so-called Syrians in Concordia⁴⁸ that belonged to all classes of society, which, indeed, leads to a conclusion that in such a large city as Aquileia more than one synagogue, at those times serving also as a community centre in a wider sense, existed. Analysing certain features of the find, there is a possibility that even the earliest layer of mosaics in the main basilica of Aquileia, discovered in 1962, also belonged to a synagogue. This mosaic floor extends out to an undetermined end and is interspersed with the seal of Solomon. The entire system of buildings delineated by the layout of the floor is reminiscent of complex such as with the synagogue of Dura Europos.⁴⁹ The dedication to Theodoric, the fifth bishop of Aquileia (308–320), is so crudely imposed upon the overall design there is no doubt it was a later insertion, for instance, after the bishop's death, and that the mosaic had to be in existence before 320. Of all the iconography on the huge mosaic, the large scenes depicting the story of prophet Jonah, which are clearly connected to the life of Jews in exile, are the only really clearly understood story on the entire mosaic. The proposition that an installation of such immensity could have been accomplished by a newly formed church organisation, after severe persecutions legalised only a few years earlier in 313, still in throes of divorcing from Arianism, strains the imagination. Just the financial dimension of such a feat demands a significant number of factors contributing the funds, which could hardly be earned in these few years after 313. A number of attempts have been made to relate the subjects of mosaic panels to Christian hierology. The encounter between a rooster and a turtle, however, is found both in Jewish and pagan contexts. An imposing figure of Victory and a figure of good shepherd were named as the most credible evidence of Christian orientation, yet the figure of Victory also appears in Jewish catacombs of Rome, while the figure of a good shepherd was also used to symbolise Moses in Jewish iconography or Hermes in pagan one and being relegated to a far corner of the mosaic is hardly a place in which the central figure of Christianity would be placed in a community just rescued from severe persecutions. Between the buildings once standing under the bell tower and the structure underlying the basilica lie ruins of a structure, assumed to have been baptismal fount, which replaced an even older such bath predating organised Christian presence, but that may rather be a Jewish ritual bath. The marble-lined pool has steps leading down, so the person entering can be fully immersed into the water, and is supplied by a conduit that fed the pool with fresh-flowing water as prescribed by Mosaic

⁴⁷ Duval, *Aquilee at le Palestine*, p. 263.

⁴⁸ Forlati Tamaro, *Iscrizioni greche*, pp. 383–392.

⁴⁹ Kurinsky, *Ibid.* 283.

law. In addition, both structures are oriented towards Jerusalem. So, perhaps, the story of St. Ambrose is correct and it was this synagogue that was burnt in 388, after which the building complex was transferred to Christians.⁵⁰ In 380 A.D., under Theodosius I, the Christianity became the official religion of the Empire, and in 381 there was a Church council in the city, which was considered to hold a stronger and deeper Orthodox tradition than Milan and at the council the Orthodox creed prevailed against the Arianism.⁵¹ Perhaps, indeed, after the fire, the building complex was simply assigned to the freshly victorious and by now very powerful Church, allied with the emperor Theodosius I, and which was also already for a while receiving Jewish converts. The recent literature⁵² is also involved in a deep debate about many aspects of the basilica before 452. Lehman,⁵³ among others, sees the mosaic scene of Jonah as the only Christian image there, and clearly says there is an unsettled debate about the years, in which all the so-called Theodore complex buildings were erected, spanning from mid-4th to mid-5th century,⁵⁴ though there is some general agreement, the northern basilica, where today the medieval tower is standing, was built in 360/370 and the slightly smaller southern one in 400.⁵⁵ Bratož also adds the church building isn't mentioned at all until 320 and that the majority opinion is, the Theodore inscription was added after his death, there are disagreements regarding the function of particular parts of the complex, that, indeed, the mediocre dimensions of the first episcopal seat cannot match the superb 1500 square metres large mosaics,⁵⁶ and that even though the church mentioned in 345 as under construction can in all probability be identified with one the buildings at the site, there still are certain opened questions.⁵⁷ What building the mosaics belonged to and other issues apparently aren't settled and further archaeological excavations in the large tracts of unexcavated Aquileia might in the future reveal new conclusions on this matter and the general question of Jewish settlement in the city.

The overview of events and findings of diverse categories around the entire Mediterranean truly reveals a pattern of growing religious persecution of Jews in the years between 313 and 430 A.D. but at the same time we can even in this period until the end of the 5th century still reveal a high level of involvement of Jews in all, even the highest levels of urban life all over the Empire. It

⁵⁰ Ibid. 283–285.

⁵¹ Gentili, Ibid. 203.

⁵² Cuscito et Lehman, *La basilica di Aquileia*.

⁵³ Lehman, *Die frühchristlichen Mosaiken*, p. 162.

⁵⁴ Ibid. 172.

⁵⁵ Zettler, *Überlegungen*, p. 244.

⁵⁶ Bratož, *La basilica di Aquileia*, pp. 20–21.

⁵⁷ Ibid. 31.

seems that coexistence and conflict were only two sides of the same coin. This certainly hold true also for Aquileia, where even in times of Chromatius we still find some Jewish former city magistrates (*honorati*) and local landowners (*possessores*). We find the Jewish influences even in the Aquileian *Credo*, transmitted to us by the ecclesiastical writer Rufinus of Aquileia (344/345–411), born in Concordia. Also on the nearby island Grado, the Roman *ad Aquae Gradatae*, we find a tombstone of a wife of a Jewish imperial soldier from the beginning of the 5th century and other important personalities of clear Jewish origin.⁵⁸ Apparently, as a part of dispersed Jewish settlement of the area, some Jews lived also in this port prior to 452, when Attila destroyed Aquileia and either killed or enslaved a large part of the population and the refugees swarmed Grado. It is in the Sant'Eufemia cathedral of Grado itself, partially built by these refugees, that we find under the floor a tombstone from around 465 of a baptized Jew Peter, son of a Jew Olympos. From the text on the tombstone, we can assume that at the time a Jewish community (*gens*) was present in the town, of which Peter was the only one that converted and was one of the donors contributing to the building of the church and thus buried under its floor.⁵⁹

EARLY MIDDLE-AGES

Since after the siege of Aquileia by Alaric in 402 and the destruction of the city by Attila there are no further destructions of entire cities and devastated countryside and matters under Theoderic the Great relatively calmed down, we can assume that the Jewish community in the following generations, despite conversions to Christianity and cultural integration, existed at least until the moment, when Istria came under the rule of Constantinople in 539. Despite the fact that the bloody war between the Byzantine and Eastern Gothic armies left the northern Italy exhausted and ready for conquest by Langobards in 568, who at that time also again destroyed to a smaller degree rebuilt Aquileia, this destruction probably indeed again reduced and damaged but did not interrupt the Jewish presence in northern Italy.

This is in this period, characterized by an extremely severe lack of all preserved written sources, shown by a mention of the Jewish community in Pavia, the capital of Lombards, in 661.⁶⁰ Even though in 568 the Langobards plunder and burn across Istria, which they repeat with the Avars and Slavs in

⁵⁸ Maieron Lenisa, Grado, p. 72.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Roth, *The History of the Jews of Italy*, p. 41.

602, and the Slavs devastate Istria once more in 611, to which we must add the plague in 592,⁶¹ this destruction did not mean a total destruction of the entire population of Grado or the nearby countryside. It is a fact that in the wider vicinity of the area Jewish life does not end, since from not so remote Pola at the tip of Istria we have an inscription with Jewish content from 641.⁶² Also in Pavia, somewhere between 761 and 766, a religious discussion was conducted between the Christian scholar Peter of Pisa and a Jew, called Lullus or Julius, which was to Charlemagne reported in a letter by the English cleric Alcuin.⁶³

From 791 there is a remarkable notice from the records of *Concilium Foro-juliense* in Cividale, led by Paulin, the patriarch of Aquileia, in which it is specifically stated that Saturday, '*quod Judaei celebrant*' (celebrated by the Jews), 'our countrymen observe as well' (*quod et nostri rustici observant*),⁶⁴ which attests to continued Jewish presence in the Aquileian countryside, where these rustics resided,⁶⁵ though this may nevertheless signify not a remaining Jewish presence but rather a preservation of Jewish elements within the local popular Christianity. But of course, it is possible that some Jews remained in the area even in this time. It is a fact, though, that documents attest to the presence of a Sabbath cult in Friulian Christianity even as late as on the 3rd of April 1499, the time in which there are many Jewish communities in the area, and even in the year 1603.⁶⁶ Extremely interesting, even though of legendary origin, is also the notice that in the 15th century Jews from Cividale celebrated their existence from already pre-Christian times.⁶⁷ Thus, according to this legend, Jews lived in Cividale at least 2000 years before Christianity, on which should, according to the author from 1689, testify a tombstone that was made '120 years after the Flood' and was carrying a year 2052 *Anno Orbis* (1708 B.C.) written on it. Another author from 1794 speaks of a tombstone from 2072 B.C. and mentions an 'ancient' document with Narvate as an old name for Cividale, which should in Hebrew mean 'The city of God'. According to this legend Cividale was connected to Jerusalem and also had its own Temple with priests.⁶⁸

At the time the Lombards got established in Friuli, the hilly and mountainous areas to the east and north were at the end of the 6th century already called *Sclaborum provincia*, the province of Slavs. In the year 623, already a

⁶¹ Štih, *Istra v času*, pp. 2–16.

⁶² Leon, *Book Review*, p. 357.

⁶³ Roth, *Ibid*, 69.

⁶⁴ Biasutti, *Il Christianesimo*, p. 33.

⁶⁵ Maieron Lenisa, *Grado*, p. 72.

⁶⁶ Biasutti, *Il Christianesimo*, pp. 34–35.

⁶⁷ Roth, *Ibid*. 9.

⁶⁸ Vivian, *Le lapidi ebraiche*, pp. 89–90.

first Slavic state structure under prince/king Samo is organised and it was bordering the Lombard territory in Valcanale. For some 300 years, there was a linguistic continuity between old Slovenian and Slovak, Moravian and Czech dialects to the north. Even though the linguistic border until 1500 moved further southwards, the local Jews, who didn't live in the remaining Slovenian language areas but were a part of a network of communities across the three lands and the coast, at least to some degree stayed in touch with the language. In the discussed region, until 950, there might be no settled Jews, yet, concluding from the signs of Jewish life in the regions around, these Jews might have been travelling through this region in the years 600–950 as well, and potentially, even though we have no sources to confirm it, somewhere, even settled, perhaps just for shorter periods of time.

The first datum of Jews in the Alpine areas after the retreat of the Roman state, arrives from the beginning of the 9th century, when the Archbishop of Salzburg Arno (798–821) sends to a certain count a request for a '*medicum iudaicum vel sclavaniscum*' (Jewish or Slavic physician),⁶⁹ 'which probably means a Jew, who lived in the land of Slavs'.⁷⁰ Here it seems the notice relates to the nearest land of Slavs to Salzburg, therefore Carantania. Also, Yosippon from the 10th century mentions that 'numerous tribes went to reside' in Illyria (*Sham alu shvatim rabim lishkon*),⁷¹ which can be, though, related to a wide area stretching from Dalmatia up to Carinthia, as we know of Jews from both areas.

On the southern side of the Alps, we hear of a Jewish merchant in Treviso already in 806, though only in passing. He was Isaac, travelling to Charlemagne together with an elephant presented to him by the Caliph Harun al-Rashid.⁷² In 905, the Jewish merchants are mentioned together with the Christian ones in the grant of king Berengar of Italy to the bishopric church of Treviso. This grant was confirmed by emperor Otto III in 991 and 996 as well as by the emperor Henry II in 1014, in each of which Jewish merchants are again explicitly mentioned with the Christian ones.⁷³ A Jewish landowner is present in Treviso in 972.⁷⁴ His name was Issac and was a previous owner of one of the grants in the area between Treviso and Vicenza of emperor Otto I (962–973) to monastery Innichen. One trade route from Treviso, through

⁶⁹ Reg I, 1, note.

⁷⁰ Lohrmann et al., *Wirtschafts*, p. 21.

⁷¹ C. XIV – in Mieses, *Di Jiddische Sprache*, p. 284.

⁷² Wenninger, *Iudei et ceteri*, p. 234.

⁷³ *Ibid.* 225.

⁷⁴ Wadl, *Geschichte der Juden*, p. 18.

the port of which the trade was also conducted by Venice, also lead through Valcanale and Carinthia towards the Danube and Bohemian lands.⁷⁵

If in the 7th and 8th centuries we can count on occasional trade contacts between *Sclavinia* ('Land of the Slavs'), Friuli and Istria, in the 9th century, after the consolidation of Carolingian presence, we speak of development of even long-distance traffic and trade. In addition to the trade routes through Alps between Italy to Salzburg, Regensburg and on the 'Venetian highway' through Carinthia and Styria, here in one direction we speak of trade from Byzantium through Bulgarians and Pannonia all the way to Moravia and in the other direction of a part of an extensive trade between Asia and Europe, which was from the Caspian Sea via Ukraine and the Carpathian Mountains directed to the Frankish West.⁷⁶ The famous Radanites from 846, who travelled to India and China, and that '*speak Persian, Romean, Arabic, Frankish, Spanish and Slavonic. From the West they carry castrates, female slaves, boys, silk, furs and swords ... and on their way back bring musk, aloes, camphor, cinnamon and other products of the East*',⁷⁷ certainly are connected to one of the branches of these trade routes going through old Carantanian area to the Adriatic, as are the merchants mentioned in Raffelstätt toll order on the northern side. There, in addition to the communities from Champagne, Franche-Comté and Lorraine, and the communities of Rhineland, namely the medieval *Loter* and *Ashkenaz* (if we accept that the designation *Ashkenaz* at that time meant Germany and not the Slavic lands⁷⁸), we can locate the oldest Jewish settlements in Bavaria, especially Regensburg from the beginning of the 10th century onwards, and in Prague, either on the border or already within the so-called *Knaan*. It is here, at the border region between *Ashkenaz* and *Knaan* that in 904–906 the Jews are specifically mentioned in the 9th article of the *Inquisitio de thelonensis Raffelstättensis*, regulating the trade along the Danube between Bavaria and the eastern lands on the territory of present-day Austria and famously naming '*Mercatores, id est iudei et ceteri mercatores...* (Merchants, i.e. Jews and other merchants...').⁷⁹ In addition to understanding that the opinion that until recently prevailed in almost entire academic world that the Jews, including those from the Latin world, predominated in the slave-trade, is actually merely an '*idée fixe*, for which the time has come to part with',⁸⁰ and that nevertheless Jews did participate in such a trade, as is nevertheless clear also from Raffelstätt text and Koblenz toll

⁷⁵ Wenninger, *Iudei et ceteri*, p. 234.

⁷⁶ Kosi, *Potujoči sredni vek*, p. 20.

⁷⁷ Lohrmann, *1000 Jahre*, p. 287.

⁷⁸ Das, Wexler, *Pirooznia et Elhaik*, *The Origins of Ashkenaz*, pp. 2–4.

⁷⁹ Reg I, 1.

⁸⁰ Toch, *Jews in Europe*, p. 63, Toch, *Peasants and Jews*.

order from the 11th century,⁸¹ it seems understandable the Jews participating in such travelling merchant companies partly also originated in the areas these companies were travelling through. It seems the Jews from Raffelstätt toll order may have included Jews living on imperial side of the border and on the other side of it, who haven't travelled with their goods all the way to the Iberian Peninsula on land but have rather went to different ports on the Adriatic,⁸² also through former Carantania, from 976 onwards raised to the Duchy of Carnithia, to Friuli and also Treviso. In the named text we also find two individuals named *Ysac* and *Salaman*, where it is interesting that the two are designated as noblemen from the surrounding area, which shows not only 'that Jews were settled in the area of present-day Upper Austria already around 900, but that above all they belonged to the leading stratum'.⁸³

If the origin of Jews from the western and northern edges of later Carinthia is sufficiently clear, the question of origin of Jews that arrived through Slavonic lands and Pannonia is more complex. Knaan is in this sense mentioned for the first time in Yosippon from the beginning of the 10th century and from that period on Knaan occurs in the sources very often. Up to the middle of the 13th century the boundary between Ashkenaz and Knaan ran along the Thuringian and Bohemian forests along a line of Magdeburg, Erfurt and Regensburg, and in these border cities the Jewish communities were at least partially Knaanic. Even in Vienna and probably in other cities of Austria, a part of the Jewish population was Knaanic. The great scholar Rabbi Isaac, son of R. Moses, the author of *Or Zarua*, lived for a while in Vienna and is regarded as one of the highlights of Knaan. The Jewish communities of the Elbe basin, Bavaria and Bohemia are designated as western Knaan and the settlement that simultaneously to this one developed among the eastern Slavs in Kievan Russ, eastern Knaan. Up to what measure Yiddish and Knaanic lived along each other is not completely clear, but it seems that by the middle of the 15th century Yiddish was already victorious.⁸⁴ Some speakers of this Knaanic, in sources mentioned for the area of Bohemia, Slovakia, Poland and Ukraine, knew no other language, also said in the famous letter to the community in Thessaloniki from around 1000 '*knows neither Hebrew, nor Yavanic, nor Arabic, only the language of Knaan that the people of his native land speak...*'.⁸⁵ Bohemia had famous rabbis, who spoke old Czech and some students, who spoke the language, were visiting yeshivas in France and Ger-

⁸¹ Wenninger, *Iudei et ceteri*, pp. 228–231.

⁸² *Ibid.* 241–242.

⁸³ Lohrmann, *1000 Jahre*, p. 287.

⁸⁴ Weinreich, *History of the Yiddish*, pp. 80–81.

⁸⁵ *Ibid.* 87.

many, where old Czech words even entered the commentaries of Gershom ben Yehuda (960–1028) and Rashi (1040–1105) as well as of commentaries of rabbis in Bohemia and Moravia.⁸⁶ As the data demonstrate, ‘during the Middle Ages West Knaan played a major role in the Jewish settlement of Central and Western Europe’.⁸⁷

Ibrahim Ibn Yaqub approximately in 965 mentions Jews and Muslims from Hungary in his report on merchants in Prague,⁸⁸ there were Jews in the salt mine upon the river Saale in eastern Germany,⁸⁹ and there is also evidence of such Jewish trade of that period from Bohemia and Poland. The responsa of Rabbi Judah of Mainz, who died around 1070, mentions Jews that trade between Hungary and Mainz and some Jewish settlements were in Hungary at least already in the 12th century based on trade routes with Austria, which includes trade connections with Ptuj, Völkermarkt and Judenburg, and as the responsa literature shows, Jewish commerce between Hungary and neighbouring lands was based on informal partnerships (*chevruta*), a form of Jewish trade associations, familiar also from Western Europe and Genizah of Cairo.⁹⁰

Chasdai ibn Shaprut, a vizier in Cordoba, in his letter to Jewish Khazars around 955 mentions Jews in Hungary that were in touch with the land of Russ⁹¹ and two Jews, Mar Josef and Mar Shaul, who were members in the delegation of a Slavic king Hunu (or Duku) in the land at the lower stream of the river *Donoi*.⁹² Ibn Shaprut has sent his letter to the Khan Josef through Croatian, Hungarian, Russian and then Bulgarian Jews,⁹³ in which he explicitly states that the letter reached him thanks to the *king of Gvalim, who are El-sqlab*,⁹⁴ apparently meaning ‘Dalmatians, who are Slavs’, as the Arab writers were with this name (*gebl* or *jeb*l being ‘rock’ in Arabic) designating the mountainous coast of Dalmatia, with which Iberian and other Arabs were in commercial contacts. Ibn Khaldoun describes the eastern shores of Adriatic as the *Saqalib* Coast (The Coast of the Slavs) and Ibrahim Ibn Yaqub, who traveled through the lands of the Southern Slavs around 965, names the Croats as *Saqalib*, i.e., Slavs.⁹⁵ In Split, there are serious assumptions that Jews

⁸⁶ Van Straten, *The Origin of*, pp. 263–264.

⁸⁷ Beider, *A Dictionary*, p. 209.

⁸⁸ Berend, *At the Gate of Christendom*, p. 61.

⁸⁹ King, *Migration and Linguistics*, p. 422.

⁹⁰ Berend, *Ibid.* 110–113.

⁹¹ Marcus, *The Jew in the Medieval World*, pp. 227–232.

⁹² Graetz, *History of Jews*, IV, p. 18.

⁹³ Kriwaczek, *Yiddish Civilisation*, p. 48.

⁹⁴ Eventov, *History of Jews of Yugoslavia*, p. 42.

⁹⁵ *Ibid.* 429.

settled in the town already in the 7th century together with other inhabitants of Salona, who moved to the former palace of Diocletian.⁹⁶

A look at the system of rivers in eastern and central Europe shows clearly that western Knaan is an offshoot of Yavan, the Greek world.⁹⁷ One side the Jews of Byzantium continued their path northwards along the Danube and through the Vltava connected to the Elbe basin, while on the other side they reached the Vltava through the Balkan Peninsula, Adriatic Sea, Alpine valleys of Carinthia along the line of 'Jewish villages/settlements' and the Danube in Austria. In the 10th century, we therefore already witness Jewish communities in Prague, Meissen, Merseburg, Halle and Magdeburg and the Old Synagogue in Prague was following the Romanic, i.e., Byzantine, custom as late as the 19th century.⁹⁸ It was in the Danube basin that the meeting point of Jews from Byzantium, Italy, the Rhineland, and Knaan occurred.⁹⁹ With all this, the mentioned meeting function of the old-Carantanian region, being on the western edge of Western Knaan, becomes very obvious.

In addition to these, another cultural-ethnic component of first Knaanic and then Ashkenazi Jews is important. We hear of Jewish communities on the shores of the Black Sea¹⁰⁰ and the Crimean Peninsula in a long period from the 1st century B.C. until the 7th century¹⁰¹ and it was these communities, who were the first to make contact with the waves of into Europe arriving nomadic clan groups, first of all Scythians and then Sarmatians, Alans, some Goths, Huns, Avars, Bulgarians, Khazars, and Hungarians. From a very limited number of sources, it is clear that in contact with these clan/tribal groups mixing and conversion to Judaism occurred as well. Some of the Alans have according to the Schechter Letter from the Genizah of Cairo 'respected the laws of the Jews'. On a tombstone, found in Partenit, the most important of the coastal cities of the Crimean Goths, a name '*Herefridil ha-Kohen*' was found, being a Germanic name with a hereditary Hebrew priestly designation.¹⁰² The 10th century Abbot Heriger of the Abbey of Lobbes in today's Belgium wrote that the Huns claimed to be proud of their Jewish origin, which can possibly point to a presence of a certain number of Judaised Turkic-Mongolian (Uralo-Altay) nomads.¹⁰³ That the Khazar king Bulan embraced Judaism in 861 and with him some members of the Khazar upper classes is a well-known fact and

⁹⁶ Goldstein, *Židovi na tlu Jugoslavije*, p. 115.

⁹⁷ Weinreich, *Ibid.* 83.

⁹⁸ *Ibid.* 82–83.

⁹⁹ *Ibid.* 333.

¹⁰⁰ King, *Ibid.* 423.

¹⁰¹ Van Straten, *Ibid.* 256–257.

¹⁰² Kriwaczek, *Ibid.* 44.

¹⁰³ *Ibid.* 45–46.

from the land of Russ, we possess a Khazar Jewish document from around 930 from Kiev, where, by the way, we encounter also personal names Pesach and Chanukah,¹⁰⁴ both later on appearing in Slovenian lands as well. Chanuka, being a unique name in the entire Central and Western Europe and has possibly arrived from the Middle East,¹⁰⁵ is mentioned in connection to Slovenj Gradec, Maribor and Völkermarkt in years 1328, 1338, 1347, 1374, 1384, and 1391,¹⁰⁶ while Pesach, which very rarely appears in bilingual Slavic-German regions and often in Slavic areas,¹⁰⁷ is mentioned in connection to Ptuj, Gorizia, and Trieste in years 1360 and 1364.¹⁰⁸ It appears, it is in connection to mentioned Turkic-Mongolian tribal structures that, by all means a fantastic legend, written in the *Chronicle of the 95 Dominions* from the period of Albert III, was composed, which speaks of twenty-two Jewish princes that were supposed to rule Austria before the arrival of Christianity,¹⁰⁹ as the names on the list clearly show a Turkic origin.¹¹⁰ Of a rather more certain meaning are the archaeological finds from the southern edge of Pannonia, the place of Celarevo in the vicinity of Novi Sad, where an Avarian burial ground was unearthed, next to which also graves with Jewish artifacts were located. Next to graves from the end of the 8th and the beginning of the 9th century some 450 pieces of brick were found, into which Jewish symbols like *menorah*, *shofar* and *etrog* were carved, but also *lulav* and small stars of David. In some places even Hebrew inscriptions Jerusalem and Israel were found. In the vicinity of the burial ground, later on, a large settlement, in which both communities resided, was uncovered. The findings point to a Mongolian descent also for the Jewish group, though with certain differences in comparison to Avarian characteristics. It is a fact that these pagans and Jews shared the same settlement and graveyard.¹¹¹

‘JEWISH VILLAGES’ AND OTHER *JUDENORTE*

Despite the offensive of Hungarians from 862 onwards and especially between 894 and 955, when Pannonia was devastated and the Hungarians through Carniola even invaded Italy, the trade did not die out and after the renewal

¹⁰⁴ Wexler, *The Ashkenazic Jews*, p. 140.

¹⁰⁵ Beider, *Ibid.* 81.

¹⁰⁶ Jelinčič Boeta, *Judje na Slovenskem*, pp. 237, 239, 265, 266, 273.

¹⁰⁷ Wexler, *Ibid.* 139–140.

¹⁰⁸ Jelinčič Boeta, *Judje na Slovenskem*, pp. 301, 317, 318.

¹⁰⁹ Mieses, *Ibid.* 278–279.

¹¹⁰ Kriwaczek, *Ibid.* 51–52.

¹¹¹ Bunardžić, *The Menoroth*, Goldstein, *Jews in Yugoslavia*, p. 28.

of Empire with the Ottonian dynasty we can witness strengthening of old commercial routes in directions known from Carolingian times. With final settlement of the Hungarians and their final defeat on the 10th of August 955 along the river Lech by Otto the Great, King of the Eastern Franks, which brought to the creation of new marches, for instance, Carantanian and Eastern March (*Ostarrichi*), the trade in larger volume returns also to Pannonia. With all this lively trade between the East and the West that was passing through the Danube region and the Eastern Alps, some of these trade routes led to the territory of wider Carantania, where Karnburg and Maria Saal already represent important local centres and certain settlements already received market rights, such as Ptuj (977, perhaps in 890), Friesach (1016), Villach (1060), Judenburg (1103),¹¹² among which Friesach existed at least from 860 and Villach from 878.¹¹³

For Jewish traders, who had to cross the region of Southern Alps, for which existed already in the Roman times established roads, due to security and organizational reasons a whole system of outposts and trade settlements developed, where traders not only rested but also conducted commerce with the local ruling class. And a sign of that certainly are the along important trade routes positioned 'Jewish villages' in Eastern Alps. 'This chain of posts commences with Judendorf next to Villach, leads through Judendorf next to Klagenfurt and then next to Maria Saal and Judendorf by Friesach all to Judenburg. Here the path splits: one leads through Judendorf by Tamsweg to Salzburg and Regensburg, the other through Judendorf by Steyr until Judenu by Tulln'.¹¹⁴ On the way to Hungary are located Ždovlje – Seidolach and Ždinja ves – Seidendorf¹¹⁵ and then Völkermarkt (*Forum iudeorum*) and, of course, the already mentioned Judendorf (Ždovše) by Maria Saal. In the northwest direction we find Jewish villages in the Salzburg region, but also in the northeast direction, i.e., in Middle and Upper Styria. In addition to Judenburg, mentioned already in 1074–1087,¹¹⁶ we also have '*villa que nuncupatur ad Judeos*' or *Judendorf* by Graz from 1147¹¹⁷ and 24 km south of it Judendorf near Hausmannstätten, and then *Judindorf* by Murau from 1120,¹¹⁸ for which Wenninger¹¹⁹ explains, that Friesach is meant, with which, though,

¹¹² Kosi, *Ibid.* 30.

¹¹³ Wadl, *Zur Geschichte der Juden*, p. 96.

¹¹⁴ Wadl, *Geschichte der Juden*, p. 19.

¹¹⁵ Kranzmayer, *Ortsnamen buch II*, p. 204.

¹¹⁶ Zahn UB I, 91.

¹¹⁷ Zahn UB I, 272.

¹¹⁸ Zahn UB II, 129.

¹¹⁹ Wenninger, *Die Siedlungsgeschichte*, p. 210.

Krawarik¹²⁰ doesn't agree and locates the 'village' near Neumarkt. In addition, there is *Judendorf* by Leoben, mentioned in 1269.¹²¹

Furthermore, if we examine the map, we discover that in addition to the Jewish villages there are also other kinds of so-called 'Jewish places' (*Judenorte*), such as Judenberg (Jewish Hill) in southern Burgenland on the way from Radkesburg to Jennersdorf on Raba River and the nearby Judengraben (Jewish Trench),¹²² as well as numerous other localities in both Austrias, Salzburg region, Bavaria, Franconia and even Saxony. Altogether there are more than 50 such locality names and the list is all but finished. And as shown by Wenninger,¹²³ all these settlements appear nowhere else than on the eastern border of the Frankish state, first Carolingian and then Ottonian, i.e. on the junction points of the eastern trade in Bavaria and Franconia already in the 8th century at the consolidation of Frankish presence, while in Carantania, Salzburg and Saxony only from the 9th century onwards. Thus, we find in the names of these places the suffix 'hof' (for instance, Judenhof, meaning Jewish Court) almost exclusively in Franconia and Bavaria, while localities with the suffix '*dorf*', '*vas*' or '*ves*' (meaning 'village') only in Saxony and in the interior of the Alps eastwards of Tyrol. Only Judendorf by Steyr is at the northern Alpine slopes.

On the age of the Jewish villages on the old-Carantanian territory testifies the fact that they all appear in the area of old settlement and not later colonization,¹²⁴ and that all the places with the suffix '*dorf*' were founded before 1100,¹²⁵ which also holds true for the Slovenian suffix '*vas*' or '*ves*'.¹²⁶ Along all the presented diversity in the character of these 'Jewish villages', they represented only small settlements or even mere trading posts, which were not necessarily permanently populated or only Christians resided in them after the foundation of urban settlements, to which the Jews moved, or were even just cemeteries.

Analysing the three Jewish villages with Slovenian name,¹²⁷ we discover that the names Ždovlje – Seidolach (or in literary Slovenian Židovlje), Ždinja ves – Seidendorf (Židinja vas), and Ždovše – Judendorf (Židovišče) can indeed be etymologically derived from the Slovenian word '*Žid*' (Jew) and not, as for instance in cases of Ždovlje – Seidolach and Ždinja ves – Seidendorf from the

¹²⁰ Krawarik, *Die Judendörfer*, p. 426.

¹²¹ Brunner, *Geschichte der Juden*, p. 75.

¹²² Wenninger, *Die Siedlungsgeschichte*, p. 203.

¹²³ *Ibid.* 206.

¹²⁴ Neumann, *Zur frühen Geschichte*, p. 369.

¹²⁵ Kranzmayer, *Ortsnamenbuch I*, pp. 87–89.

¹²⁶ Grafenauer, *Zgodovina*, p. 166.

¹²⁷ Čop, *Nedoslodnosti v rabi*, pp. 89–90.

dialect word 'žida' or in German 'Seide', meaning 'silk'. Also Kranzmayer¹²⁸ states that they are older than their German versions and are deriving from the Slovenian word 'Žid', which is confirmed by Neumann,¹²⁹ and by Pohl.¹³⁰ Krawarik,¹³¹ indeed, can on the basis of its settlement historical development not identify Seidendorf with the rest of the 'Jewish places' but the fact that a document from 975 mentions only 'Slavic farms' in the place does not necessarily mean that there never was a Jewish settlement there, as it is not necessary that all the so-called *Judenorte* developed from permanent Jewish settlements or courts (*hof*) the author mentions with other settlements. Due to the strategic position of the locality, there could, perhaps, be only a temporary seasonal trading post or a fair, whose existence cannot be confirmed by studying the land-register and construction data. Additionally, the same toponym appears in its Slovenian and German form also with Ždinja vas in Lower Carniola.

In case of Friesach, where '*qui dicitur vi(ll)a iudaeorum*' is already named in 1124,¹³² which should according to Wadl be read as '*via*' and not '*villa*' and would thus confirm the existence of a community within the town already at that time,¹³³ and then '*villa que dicitur Judendorf*' in 1144,¹³⁴ the Jews are explicitly mentioned within the town already on the 1255 V 12,¹³⁵ while the existence of a 'Jewish village' can be presumed already in the 10th century.¹³⁶ In case of Friesach in 1144 and Klagenfurt in 1162, it is already clear Jews no longer resided within the Jewish villages, as Judendorf by Friesach was for the needs of collecting the tithe donated to the city hospital¹³⁷ and the monastery St. Georgen am Längsee in 1162 collected the tithe '*ad Judendorf IV mansorum*' (four houses in Judendorf),¹³⁸ i.e. in the Jewish village next to Maria Saal, which means that Jews certainly didn't live there anymore, as they weren't bound by ecclesiastical tithe.¹³⁹ And even though the Jewish village

¹²⁸ Ortsnamenbuch II, p. 204.

¹²⁹ Die Juden in Villach, p. 411.

¹³⁰ Koroška, p. 51.

¹³¹ Krawarik, Ibid. 438.

¹³² MC III, 605/I.

¹³³ Wadl, Zur Geschichte, p. 96.

¹³⁴ MC 1896: 307.

¹³⁵ MC IV, 2591.

¹³⁶ Neumann, Zur frühen Geschichte, p. 373.

¹³⁷ MC III, 777.

¹³⁸ MC III, 2745.

¹³⁹ Neumann, Zur frühen Geschichte, pp. 368–369.

with a cemetery next to Villach is mentioned for the first time in 1331¹⁴⁰ it is already clear in 1255 that Jews reside within the city itself.¹⁴¹

Furthermore, as examples show, Jewish villages were founded only where at the time there was no existing market or city settlement, which later on did or did not develop and thus in some cases represent a sort of predecessors of urban settlements in the region.¹⁴² Judenburg exists at least from 1074–1088, while Judendorf by Tamsweg in western Salzburg region at least from 970–980,¹⁴³ which testifies to a Jewish presence prior to receiving the market rights and holds true also for Graz, mentioned for the first time in 1128, that is 19 years before the Jewish village is mentioned in 1147, when Graz still didn't hold the market rights. In the time this Jewish village was mentioned, Jews already lived in Graz.¹⁴⁴ Next to Tamsweg the 'Jewish village' is named between the years 1130–1135, even though Tamsweg becomes a market town only in 1246. The notice of a Jewish village next to Klagenfurt arrives from 1162, which is before the town was mentioned as a market town (1193–1195), and can only be referring to Maria Saal,¹⁴⁵ where at that time Jews can no longer be found. As it appears, it is necessary, as said, to date the appearance of Jewish villages into the 10th century,¹⁴⁶ which would somehow be consistent with the cessation of Hungarian danger. This would mean that these Jewish villages are older than the market towns, to which they 'belong'. Krawarik is setting the appearance of Jewish villages near Villach into the late 10th century,¹⁴⁷ near Neumarkt or Murau between 970 and 980.¹⁴⁸ The same dating is set also for Seidolach – Ždovlje, Seidendorf – Ždinja ves and Judendorf (Ždovše or Židovišče) near Maria Saal.¹⁴⁹

And thus in 1103 Judenburg is already '*mercatus*', in which Jews lived from the time of founding the place named after them.¹⁵⁰ The same holds true for Völkermarkt, named in a source from 1105–1125 as '*forum iudeorum*'.¹⁵¹ We even possess a preserved tombstone from 1130, bearing an inscription that '*Shabtai, parnas, who was killed in Ungrabn in 4890 after the creation, gave his soul for the honor of his name and was all his days innocent and fair v.v.d.l.*

¹⁴⁰ Ibid. 374.

¹⁴¹ MC IV, 2598.

¹⁴² Popelka, Der Name Judendorf, p. 60, Neumann, Zur frühen Geschichte, p. 371.

¹⁴³ Krawarik, Ibid. 412.

¹⁴⁴ Brunner, Ibid. 77.

¹⁴⁵ Neumann, Zur frühen Geschichte, pp. 369–370.

¹⁴⁶ Popelka, Ibid. 59, Neumann, Zur frühen Geschichte, p. 371.

¹⁴⁷ Krawarik, Ibid. 420.

¹⁴⁸ Ibid. 429.

¹⁴⁹ Ibid. 439.

¹⁵⁰ Neumann, Zur frühen Geschichte, p. 37.

¹⁵¹ MC, annex I–IV, 520a–3048.

(*let strike them and rise his blood upon his enemies*)'. According to Babad, the text testifies on a persecution of Jews in Völkermarkt, after which not many Jews were left in the town and the name was therefore changed from 'Judemarkt' (Jewish market) to 'Volchenmarkt' (People's market).¹⁵² Disregarding the question whether the inscription points to a collective persecution of Jews or only to an individual attack on one person, this tombstone also suggests an existence of a community, to whose leader the tombstone is dedicated. It is interesting 'that with the word *mercatus* on old-Carantanian soil Judenburg (1103) and Völkermarkt (1105–1126) are those, mentioned for the first time',¹⁵³ while the fact that in the vicinity of Judenburg and Völkermarkt no Jewish villages are recorded shows that both market settlements by all probability developed from an older pre-market trade settlement, i.e., Jewish village, in which the Jews after the foundation of a market simply stayed.

But it is not necessary that all 'Jewish villages' were pre-market settlements, which was shown in case of Villach and Friesach already by Neumann.¹⁵⁴ For the 13th century, it is already clear the Jews no longer live neither in Judendorf at Friesach nor next to Villach, but already in the cities themselves. Villach becomes a market in 1060 and in 1016 Friesach, whose Jewish village also came into existence in the 10th century. Taking into account that appealing of the inhabitants of the village Judendorf by Villach in the 15th and the 17th century to older rights points to a non-peasant nature of first (Jewish) inhabitants, it can be assumed that Jews first settled in the village, even though we possess no explicit sources for that, which they later abandoned in favour of the market and preserved within the village only the cemetery, mentioned in 1331 and confirmed by two tombstones from the 13th century.¹⁵⁵ With Friesach, it seems that Judendorf has from its beginnings served only as a cemetery, which Rudolf von Liechtenstein on Nov 5, 1352¹⁵⁶ promised to protect. It appears that Jews already at the beginning settled in both places and not next to them.¹⁵⁷

Among the Jewish villages, Seidendorf – Ždinja ves and Seidolach – Ždovlje, mentioned already in 1246 represent a special case. They do not develop into market or urban settlements and by the time of forming the market settlements in the 12th century die out as Jewish settlements. Also in case of Maria Saal that 'causes greatest problems' with dating, we can see that the appearance of Jewish villages cannot be explained with one single cause,

¹⁵² Babad, *Ibid.* 18–19.

¹⁵³ Melik, *Mesto*, p. 301.

¹⁵⁴ Neumann, *Zur frühen Geschichte*, pp. 374–375.

¹⁵⁵ Neumann, *Die Juden in Villach*, p. 382.

¹⁵⁶ Neumann, *Zur frühen Geschichte*, p. 369.

¹⁵⁷ Wadl, *Zur Geschichte*, p. 96.

as the settlement Maria Saal clearly already existed, when the Jewish village was founded. Due to the fact that Maria Saal was located as an important ecclesiastical centre in the immediate vicinity of Karnburg, the early medieval *civitas Carantana*, and following a German toponym for the Field Zollfeld there also existed a toll station, which could by any means represent a reason for early Jewish settlement in the area,¹⁵⁸ even though a mere presence of ecclesiastical center and a secular court in the immediate vicinity certainly can represent a sufficient economic impetus for arrival and settlement of traders.

There are also three so-called Jewish places that we can add to the present list in the literature. Two of these are located along the river Raba in a present-day Hungary right across the border with Slovenia, a few kilometres along the way forth from the already attested Judenberg and Judengraben in South of Austrian Burgenland, located along the trade route of the time, namely the former village and a present-day neighbourhood of Szentgotthard called Zsida – Židovo (At Jews') and some kilometre south of it a small village called Zsidahegy – Židovski vrh (The Jewish Peak), both having also a Slovenian toponym.

Also the third locality is in complete accordance with the model presented by Wenninger (1985). Ždinja vas near Novo mesto was, judging by its name, formed prior to 1100, i.e., before the town of Novo mesto was established, it is located near the river Krka immediately next to the junction where the trade route turns to Novo mesto itself and on the southernmost boundary of the Empire at the time. In addition, remnants of a Roman road are clearly visible under the village.¹⁵⁹ Additionally, the present-day name is identical to the Slovenian name of the 'Jewish village' in Carinthia, which is also clear from the German name preserved from the 13th and the 14th centuries that do not differ greatly from the name Seidendorf: Sittichsdorf and Sittingendorf in 1250, Sydingendorf in 1252, Sidingendorf in 1321, and Sidendorf in 1365,¹⁶⁰ though we have no record of Jews settling in the town of Novo mesto after it was founded.

'From the first notice of a name 'Jewish village' next to Friesach (1124) exactly 100 years pass until Jews are mentioned in Friesach (1224) and another 105 years pass until 1329 that the first Jew is mentioned by name'. Even though in Villach we find a tombstone from already 1130 the Jews of Villach are mentioned only in 1255. First individual naming can be traced only to 1301 and the mention of a Jewish village in 1331. In Völkermarkt, which is in 1105–1126 once called a Jewish market and from which we possess one

¹⁵⁸ Wadl, *Geschichte*, p. 20.

¹⁵⁹ Savnik, *Krajevni leksikon*, p. 547.

¹⁶⁰ Kos, *Gradivo*, pp. 696–697.

tombstone from 1130, Jews are mentioned in documents only in 1292.¹⁶¹ That there is no Jewish village next to St. Veit, can be explained by the fact that it was transferred into the ownership of the Duke only in the 12th century and became important when these villages were no longer being established.¹⁶² Even though already in the middle of the 13th century Jews in town are so numerous to be mentioned in the town statute, the first mention of an individual is found only in 1356.¹⁶³ But, as the examples show, these large time gaps between the individual testimonies in no way lead to conclusion that there were almost no Jews in the area.

At this time, also news on Jews from Friuli resurfaces. One is the Jewish tombstone of Tabor family from Aquilea, dated to 1140,¹⁶⁴ which affirms more than just individual Jewish presence, as surely someone must bury the deceased one and carve the tombstone. Some remarks in the response literature hint also at the possibility that some Jews resided in Aquileia in times of Benjamin of Tudela in the years 1165–73.¹⁶⁵ In addition, the book *Or Zarua* mentions for 1239 that a *bet din* had a court meeting in Cividale,¹⁶⁶ which can bring us to an assumption, an organised community already had to be there, meaning it existed for already a few years before it was mentioned, perhaps already in 1200 or, due to the regional importance of Cividale, even before that. Also in Maribor, there is a possibility that some Jews resided there a few years before the town is mentioned as a forum in 1209.¹⁶⁷ With Ptuj, due to the regional importance of the town on the trade route with Pannonia, there is also a possibility, Jews lived there before 1286, when they are mentioned for the first time.¹⁶⁸ The same holds for Ljubljana, in which Valvasor in 1683 mentions that the Jews rebuilt their synagogue in 1213 and in 1290 there was a conflict with their non-Jewish neighbours, which might indeed be possible, even though it cannot be confirmed with the preserved historical sources.¹⁶⁹

As examples show, we can reliably speak of a not so sparse Jewish settlement in Carinthia and Styria already in the 10th and 11th centuries, which arrived from the Italian and other directions along the trade routes through the Alps to Bavaria, Eastern March and the Danube region. Jews along the commerce routes establish trading posts that later on either wither (Seidendorf,

¹⁶¹ Neumann, *Zur fruhen Geschichte*, p. 376.

¹⁶² Wadl, *Geschichte*, p. 20.

¹⁶³ Neumann, *Zur fruhen Geschichte*, p. 376.

¹⁶⁴ Stafuzza, *Gli Ebrei*, p. 120.

¹⁶⁵ Roth, *Ibid.* 76.

¹⁶⁶ Zenarola Pastore, *Cividale del Friuli*, p. 34.

¹⁶⁷ Jelinčič Boeta, *Medieval Jewish*, pp. 170–171.

¹⁶⁸ GJ II 2: 650.

¹⁶⁹ Jelinčič Boeta, *Judje na Slovenskem*, pp. 73–74.

Seidolach, Ždinja vas) or acquire market rights (Judenburg, Völkermarkt), settle within the established settlements (Tamsweg and Graz) or in the already existing ones (Friesach, Villach, Ptuj) or settle alongside an important centre temporarily (Maria Saal). Until the end of the 12th century, we thus certainly encounter permanent Jewish settlements in Villach, Friesach, Völkermarkt, Judenburg and possibly to some degree also in Aquileia, Cividale, Ljubljana, Maribor, and Ptuj. Then Jews already settle within larger market centres, they no longer reside in Jewish villages, and new, numerous Jewish communities are being formed within many new towns and cities that start to appear in the region, especially in the 13th century.

SOURCES

GJ – *Germania Judaica*. Bd. I: Von den ältesten Zeiten bis 1238. Tübingen: Elbogen, I., Freimann, A. & Tykocinski, H. 1963. Bd II: Von 1238 bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts. Tübingen: Zvi Avneri. 1968. Bd III: 1350–1519. Tübingen: Breuer, M., Guggenheim, Y. & Maimon, A. 1995.

MC – *Monumenta Historiae Ducatus Carinthiae*.

Reg I – *Regesten zur Geschichte der Juden in Österreich im Mittelalter I*.

Zahn UB – Zahn Josef, *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark im Mittelalter*. Wien 1893.

LITERATURE

Zevi Avneri, *Lucerne giudaiche trovate in Aquileia, Rassegna mensile d'Israele XXVI-II(1962)*, pp. 466–468.

Joseph Babad, *The Jews in Medieval Carinthia. A Contribution to the History of the Jews in the Alpine Countries of Europe, Historia Judaica VII (1945): 13–28, 193–204.*

Alexander Beider, *A Dictionary of Ashkenazic Given Names. Their Origins, Structure, Pronunciation, and Migrations*, Bergenfield, New Jersey: Avotaynu Inc., 2001.

Nora Berend, *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000–c. 1300*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Luisa Bertacchi, *Nouvi elementi e ipotesi circa la Basilica del Fondo Tulio, Aquileia Nostra (1961–1962): 48–76.*

Guglielmo Biasutti, *Aquileia e la chiesa di Allessandria, Antichità Altoadriatiche (1977) XII: 215–229.*

Guglielmo Biasutti, *Il Cristianesimo primitivo nell'Alto Adriatico. La Chiesa di Aquileia dalle origini alla fine dello scisma dei Tre Capitoli (Secc. I–IV)*, Udine: Paolo Gaspari editore, 2005.

- Rajko Bratož, Kratek oris zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki, *ZČ* (1981) 35 (3): 205–221.
- Rajko Bratož, Verske razmere v Petovionii v drugi polovici 3. stoletja v luči poročil škofa Viktorina, Ptuj: *Archaeologia Poetovionensis* (2001) 2: 313–325.
- Rajko Bratož, La basilica di Aquileia nelle fonti letterarie dal IV al VII secolo, In: (Eds.) Cusito, G. & Lehmann, T., *La basilica di Aquileia – storia, archeologia ed arte. Antichita Altoadriatiche* LXIX – 2010, Trieste: Editreg: 19–66.
- Walter Brunner, Geschichte der Juden auf dem Gebiet der heutigen Steiermark im Mittelalter, *ČZN* (2000) 71(1–2): 71–94.
- Giovanni Brusin, Orientali in Aquileia romana, *Aquileia Nostra* (1953–1954) 24–25: 56–70.
- Radovan Bunardžić (Ed.), *Menoroth from Čelarevo*, Exhibition Catalogue, Belgrade: Federation of Jewish Communities in Yugoslavia, 1980.
- Ruggini Leila Craco, Ebrei e orientali nell'Italia settentrionale tra il IV e il VI secolo d.Cr., *Studia et Documenta Historiae et Iuris* XXV (1959), pp. 186–308.
- Ruggini Leila Cracco, Il Vescovo Cromazio e gli Ebrei di Aquileia, *Antichita Altoadriatiche* (1977) XII: 353–381.
- Guiseppe Cusito & Tomas Lehmann (Eds.), La basilica di Aquileia – storia, archeologia ed arte, *Antichita Altoadriatiche* LXIX – 2010. Trieste: Editreg.
- Dušan Čop, Nedoslednosti v rabi in pisanju koroških krajevnih in gorskih imen, *Onomastica Jugoslavica* 1976: 83–102.
- Ranajit Das, Paul Wekler, Mehdi Pirooznia & Eran Elhaik, The Origins of Ashkenaz, Ashkenazic Jews, and Yiddish, *Frontiers in Genetics* June 2017, Volume 8, article 87.
- Han Drijvers, 1994. Syrian Christianity and Judaism. In: Lieu, J., North, J. & Rajak, T. (Eds.), *The Jews among Pagans and Christians in the Roman Empire*, London & New York: Routledge, 1994: 124–146.
- Yves-Marie Duval, Aquilee et la Palestine entre 370 et 420, *Antichita Altoadriatiche* 1978.
- Yakir Eventov, *The History of the Jews of Yugoslavia*. Tel Aviv: Hitachdut oley yugoslavia (Udruženje Jevreja iz Jugoslavije), 1971.
- Joseph Flavius, *The Works of Flavius Josephus*, translated by Whiston, W. London: Lackington, Allen and Co., 1811.
- Tamaro Bruna Forlati, Iscrizioni greche di Siriani a Concordia. *Antichita Altoadriatiche* 1977: 383–392.
- Sara Gentili, Politics and Christianity in Aquileia in the Fourth Century A.D. *L'Antiquite Clasique* (1992) 61: 192–208.
- Slavko Goldstein (Ed.), *Židovi na tlu Jugoslavije*, Katalog razstave 17, Zagreb: MTM, 1988.
- Slavko Goldstein (Ed.), *Jews in Yugoslavia*, Exhibition Catalogue 17. Zagreb: MGC, 1989.
- Martin Goodman, Jewish proselytizing in the first century. In: Lieu, J., North, J. & Rajak, T. (Eds.), *The Jews among Pagans and Christians in the Roman Empire*, London & New York: Routledge, 1994: 53–78.

Heinrich Graetz, *History of Jews*, IV, V, Tel Aviv: Jizreel, 1937.

Bogo Grafenauer, *Zgodovina slovenskega Naroda*, II. zvezek, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1965.

Erich S. Gruen, *Diaspora, Jews amidst Greeks and Romans*, Cambridge, Massachusetts & London, England: Harvard University Press, 2002.

Simon Hornblower, Spawforth Anthony & Eidinow Esther, *The Oxford Classical Dictionary*, Fourth Edition, Oxford: Oxford University Press, 2012.

Klemen Jelinčič Boeta, *Judje na Slovenskem v srednjem veku* (Jews in Slovenian lands in Middle Ages), Ljubljana: Slovenska matica, 2009.

Klemen Jelinčič Boeta, Medieval Jewish Community of Maribor. *Unity and Dialogue* (2020) 75 (2): 167–179.

Zdislaw. J. Kapera, The Jewish Presence in Cyprus before AD 70. *Scripta Judaica Cracoviensia* (2009) 7: 33–44.

Russell King D., Migration and Linguistics as illustrated by Yiddish. In: Polomé E. C. & Winter W. (Eds.), *Reconstructing Languages and Cultures*, Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 1992: 419–439.

Timotej Knific. & Milan Sagadin, *Pismo brez pisave. Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem*, Ljubljana: Narodni muzej, 1991.

Milko Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)*. Ljubljana: Inštitut za občo in narodno zgodovino SAZU, 1975.

Miha Kosi, Potujoči srednji vek – Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem. *Zbirka ZRC* (1998) 20. Ljubljana: Založba ZRC Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Eberhard Kranzmayer, Ortsnamenbuch von Kärnten I, Klagenfurt: *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* (50), 1956.

Eberhard Kranzmayer, Ortsnamenbuch von Kärnten II, Klagenfurt: *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* (51), 1958.

Hans Krawarik, Die “Judendörfer” Österreichs, *Carinthia* (2004) 194: 411–444.

Paul Kriwaczek, *Yiddish Civilization, The Rise and Fall of a Forgotten Nation*, London: Phoenix, 2005.

Samuel Kurinsky, *The Eight Day. The Hidden History of the Jewish contribution to the Society*, London: Jason Aronson, 1994.

Tomas Lehmann, Die frühchristlichen Mosaiken im Dombereich von Aquileia. In: (Eds.) Cusito G. & Lehmann T, La basilica di Aquileia – storia, archeologia ed arte. *Antichità Altoadriatiche* LXIX – 2010, Trieste: Editreg: 157–186.

Harry J. Leon, Book review. Frey, P. J.-B. *Corpus Inscriptionum Iudaicarum*, Recueil des inscriptions juives qui vont du IIIe siècle avant Jésus-Christ au VIIe siècle de notre ère, Vol. I. Europe, *Jewish Quarterly Review* 1938 New Ser., 28 (4): 357–361.

Lee I. Levine, *The Ancient Synagogue*, New Haven: Yale University Press, 2005.

Judith Lieu, History and theology in Christian views of Judaism. In: Lieu, J., North J. & Rajak T. (Eds.), *The Jews among Pagans and Christians in the Roman Empire*, London & New York: Routledge, 1994: 79–96.

Klaus Lohrmann (Ed.), 1000 Jahre österreichisches Judentum. Ausstellungskatalog, *Studia Judaica Austriaca IX* – 1982, Eisenstadt: Roetzer.

Klaus Lohrmann, Wilhelm Wadl & Markus Wenninger, Wirtschafts- und Sozialgeschichte, In: Lohrmann K. (Ed.), 1000 Jahre österreichisches Judentum, Ausstellungskatalog. *Studia Judaica Austriaca IX* – 1982, Eisenstadt: Roetzer: 54–68.

Olga M. Maieron Lenisa, Aquileia, In: Cusin, S. G. & Ioly Zorattini (Eds.), *Friuli Venezia Giulia – Jewish Itineraries: Places, history and art*, Venice: Marsilio Editori, 1998: 26–28.

Olga M. Maieron Lenisa, Grado, In: Cusin, S. G. & Ioly Zorattini (Eds.), *Friuli Venezia Giulia – Jewish Itineraries: Places, history and art*, Venice: Marsilio Editori, 1998: 71–72.

Jacob R. Marcus, *The Jew in the Medieval World. A Source Book: 315–1791*, New York: Atheneum, 1975.

Robert McEachnie, *Chromatius of Aquileia and the Making of a Christian City*, New York: Routledge, 2017.

Vasilij Melik, Mesto (civitas) na Slovenskem. *ZČ* (1972) 26 (3–4): 299–316.

Matthias Mieses, *Die Jiddische Sprache*, Eine historische Grammatik des Idioms der integralen Juden Ost- und Mitteleuropas, Berlin – Wien: Verlag Benjamin Harz, 1924.

Wilhelm Neumann, Zur frühen Geschichte der Juden in Kärnten. In: *Bausteine zur Geschichte Kärntens*, Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs, 1962 (1985): 365–377.

Wilhelm Neumann, Die Juden in Villach. *Carinthia I*: 327–366. In: *Bausteine zur Geschichte Kärntens*, Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs 1965 (1985): 378–415.

Heinz-Dieter Pohl, Koroška slovenska in nemška imena. *Studia Carinthiaca XIX*. Österreichische Namenforschung 28 (2000): 2–3. Wien: Edition Praesens & Celovec: Mohorjeva.

Fritz Popelka, Der name Judendorf in den östlichen Alpenländern und seine handelsgeschichtliche Bedeutung, *Blätter für Heimatkunde* 13 (1935).

Roth Cecil, *The History of the Jews of Italy*, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 5706–1946.

Roman Savnik, *Krajevni leksikon Slovenije*: repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in turističnimi podatki vseh krajev Slovenije, Knj. 2: Jedro osrednje Slovenije in njen jugovzhodni del, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971.

Alexander Scheiber, Jews at Intercisa in Pannonia, *Jewish Quarterly Review* 1955 (New Ser.) 45 (3): 189–197.

Shlomo Simonsohn, *The Jews of Italy: Antiquity*, Leiden: Brill, 2015.

Bruno Stafuzza, Gli Ebrei nel Goriziano: spigolature dagli atti dei notai dal sec. XVI al sec. XIX, In: Gli Ebrei a Gorizia e a Trieste tra 'ancien régime' ed emancipazione, P. C. Ioly Zorattini (Ed.), *Serie monografica di Storia moderna e contemporanea* 7 (1984): 119–132.

Peter Štih, Istra v času ustanovitve koprške škofije, *Acta Histriae IX* 1 (2001): 1–36.

Michael Toch, Jews in Europe in Early Middle Ages: Slave Traders? *Zion* 64 (5759 – 1998/1999): 39–63.

Michael Toch, *Peasants and Jews in Medieval Germany*, Milton Park: Routledge, 2019.

Jits Van Straten, The Origin of East European Ashkenazim via a southern route, *Ashkenas* 27(1) (2017): 239–270.

Angelo Vivian, Le lapidi ebraiche di Cividale. *Memorie Storiche Foroguiliesi* LX (1980): 105–108.

Wilhelm Wadl, Geschichte der Juden in Kärnten im Mittelalter – Mit einem Ausblick bis zum Jahre 1867, Klagenfurt: Kärntner Landesarchiv, 1992.

Wilhelm Wadl, Zur Geschichte der Juden in Kärnten im Mittelalter. *ČZN* 71(1–2) (2000): 95–105.

Max Weinreich, *History of the Yiddish Language*, Chicago & London: Chicago University Press, 1973 (1980).

Markus J. Wenninger, Die Siedlungsgeschichte der innerösterreichischen Juden im Mittelalter und das problem der Judenorte. In: 16. Österr. Historikertag, *Veröff. Des Verb. Österr. Geschichtsvereine* 25 (1985): 190–217.

Markus. J. Wenninger, Iudei et ceteri... *Aschkenas* 2020; 30(2): 217–244.

Paul Wexler, 1993, *The Ashkenazic Jews: A Slavo-Turkic People In Search Of A Jewish Identity*, Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc., 1993.

Pastore Ivonne Zenarola, Cividale del Friuli, In: (Eds.) Cusin S. G. & Ioly Zorattini, *Friuli Venezia Giulia – Jewish Itineraries: Places, history and art*, Venice: Marsilio Editori 1998: 32–37.

Alfons Zettler, Überlegungen zu den Mosaikinschriften in Dom von Aquileia. In: (Eds.) Cusito G. & Lehmann T, *La basilica di Aquileia – storia, archeologia ed arte. Antichita Altoadriatiche* LXIX – 2010. Trieste: Editreg: 237–254.

JUDJE V AKVILEJI, JUDOVSKÉ VASI V OBDOBJU 950–1100 V JUGOVZHODNIH ALPAH IN IZVOR TEH JUDOV

Povzetek

V Akvileji so Judje zabeleženi že v prvem stoletju pred našim štetjem, ko je bilo mesto že pomembno vojaško in upravno središče, prav tako je bila že pomembno пристanišče, ki je trgovalo tudi z Levantom. Akvilejska judovska skupnost se je nahajala na robu pogostejše judovske prisotnosti v Italiji in od Grčije navzgor po Jadranu, vendar je znake judovske prisotnosti moč opaziti tudi na Koroškem in Štajerskem. Akvilejska skupnost je v naslednjih stoletjih rasla, o čemer priča kar nekaj arheoloških najdb, razumevanje takratne gospodarske dejavnosti v mestu in področja, v katerih so bili Judje še posebej aktivni. Poleg potrjenih ostankov ene sinagoge obstaja možnost za še dve sinagogi, kar bi ustrezalo potrebam tako velike skupnosti. Tamkajšnji Judje so bili že zgodaj povezani s krščanstvom, kar je očitno tudi iz tega, da so ostanki ene sinagoge ohranjeni v kasnejši cerkvi. Zapisi o Judih v mestu se nadaljujejo vse do začetka 5. stoletja.

Po Atilovem uničenju mesta leta 452 in po langobardski osvojitvi Furlanije je v regiji vseeno moč zaslediti dokaze o prisotnih Judih. V notranjosti, se pravi na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem sicer nimamo nobenih tovrstnih sledi, vendar kažejo viri na nemalo teh v vseh okolišnjih regijah. Tako so Judje omenjeni v Benečiji, Salzburgu, Bavarskem, Zgornji Avstriji in Panoniji, pri čemer pa ne gre zgolj za posameznike, temveč tudi za že oblikovane skupnosti, ki so bile medsebojno povezane, naj bo to preko trgovskih mrež in judovskih trgovskih združb ali pa preko intelektualne izmenjave med učenjaki, kot na primer med slovansko govorečimi Judi na Češkem in Moravskem in tistimi v nemških in francoskih deželah. Glede na trgovske poti iz Podonavja in Panonije do Jadrana ali Italije, ki so vodile čez naše ozemlje, je povsem verjetno, da so ti Judje, del katerih je govoril slovanska narečja, potovali tudi preko tega območja že pred letom 950, ko smo že gotovi, da so se ti Judje pri nas tudi nastanili.

Po letu 950 so namreč prav v sklopu teh trgovskih mrež in poti vzdolž celotne vzhodne meje Svetega rimskega cesarstva nastale tako imenovane judovske vasi, trgovske postojanke ali celo stalne naselbine, kar velja tudi za naše ozemlje, ter nekaj tako imenovanih judovskih krajev, na primer, kraja Velikovec in Judenburg, ki sta prvi tržni naselbini na starokarantanskem ozemlju. Ena teh vasi, morda najstarejša, je pod imenom Židovišče ali Ždovše nastala poleg Gospe Svete, druge pa v bližini Brež, Beljaka in Gradca. Poleg teh so nastale še Ždinja vas in Ždovlje na Koroškem in še ena Ždinja vas poleg Novega mesta. Usoda teh vasi, ki so vse nastale pred letom 1100, je sicer bila različna, vendar ta celotna mreža judovskih skupnosti predstavlja začetek judovske diaspore kasnejše Notranje Avstrije, se pravi najprej Koroške, Štajerske, Kranjske in nato še Goriške ter Trsta. V tem smislu je morda smiselno razumeti, da so tudi Judje v Čedadu, Ljubljani, Mariboru in Ptuju tu živeli že okoli leta 1200 ali celo prej.

JEWS IN AQUILEA, JEWISH VILLAGES OF 950–1100 IN SOUTHEASTERN ALPS AND THE ORIGIN OF THESE JEWS

Summary

According to records, Jews lived in Aquileia as early as the first century BC, when the city was already an important military and administrative centre, as well as important port trading also with Levant. The Aquileian Jewish community was located on the edge of a more frequent Jewish presence in Italy and from Greece northward along the Adriatic, but signs of Jewish presence can also be found in Carinthia and Styria. The Aquileian community grew in the following centuries, as evidenced by several archaeological finds, an understanding of the economic activity in the city at the time, and areas in which Jews were particularly active. In addition to confirmed remains of one synagogue, there is the possibility of two more synagogues, which would correspond to the needs of such a large community. Aquileian Jews there were associated with Christianity from an early age, which is also evident from the fact that the remains of one synagogue are preserved in a later church. Records of Jews in the city continue until the start of the 5th century.

After Attila's destruction of the city in 452 and the Lombard conquest of Friuli, there is still evidence of Jews present in the region. In the interior, i.e. in Carniola, Carinthia and Styria, there is no such evidence, but sources point to many Jews in all nearby regions. Thus, Jews are mentioned in Venice, Salzburg, Bavaria, Upper Austria and Pannonia, not only individuals but already established communities that were interconnected, be it through trade networks and Jewish trade associations or through knowledge exchange between scholars, such as between Slavic-speaking Jews in Bohemia and Moravia and

those in German and French countries. Given the trade routes from the Danube region and Pannonia to the Adriatic or Italy that led through the Slovenian territory, it is quite probable that these Jews, some of whom spoke Slavic dialects, also travelled through this region before 950, when we know for certain that these Jews settled here.

After 950, as part of these trade networks and routes, so-called Jewish villages, trading posts or even permanent settlements were formed along the entire eastern border of the Holy Roman Empire, which also includes the Slovenian territory, as well as some so-called Jewish settlements, for example Velikovec and Judenburg, which are the first market settlements in the Old Carantanian territory. One of these villages, perhaps the oldest, was founded under the name Židovišče or Ždovše next to Gospa Sveta, while others were founded near Brežice, Villach and Graz. Other settlements founded were Ždinja vas and Ždovlje in Carinthia and another Ždinja vas next to Novo mesto. The fates of these villages, all founded before 1100, vary, but this whole network of Jewish communities represents the beginning of the Jewish diaspora of later Inner Austria, i.e. first Carinthia, Styria, Carniola and then Gorizia and Trieste. In this sense, it may make sense to understand that Jews in Cividale del Friuli, Ljubljana, Maribor and Ptuj also lived here around 1200 or even earlier.

JUDEN IN AQUILEA, JÜDISCHE DÖRFER VON 950–1100 IN SÜDÖSTLICHEN ALPEN UND DER URSPRUNG DIESER JUDEN

Zusammenfassung

In Aquileia werden Juden bereits im ersten Jahrhundert v. Chr. verzeichnet, als die Stadt bereits ein wichtiges Militär- und Verwaltungszentrum und bereits ein wichtiger Hafen war, der auch den Levante-Handel betätigte. Die jüdische Gemeinde von Aquileia stand am Rande einer häufigeren jüdischen Präsenz in Italien und von Griechenland bis zur Adria, aber auch in Kärnten und der Steiermark sind Spuren jüdischer Präsenz zu erkennen. Die Aquileia-Gemeinschaft wuchs in den folgenden Jahrhunderten, wie zahlreiche archäologische Funde, ein Verständnis der damaligen wirtschaftlichen Aktivitäten der Stadt und Gebiete, in denen Juden besonders aktiv waren, belegen. Neben den bestätigten Überresten einer Synagoge besteht die Möglichkeit zweier weiterer Synagogen, die den Bedürfnissen einer so großen Gemeinde entsprechen würden. Die dortigen Juden wurden schon früh mit dem Christentum in Verbindung gebracht, was daran zu erkennen ist, dass in der späteren Kirche Reste einer Synagoge erhalten sind. Aufzeichnungen über die Juden in der Stadt dauern bis zum Beginn des 5. Jahrhunderts.

Nach der Zerstörung der Stadt durch Attila im Jahr 452 und der Eroberung Friauls durch die Langobarden gibt es noch immer Spuren von Juden in der Region. Im Landesinneren, also in Krain, Kärnten und der Steiermark, haben wir keine solchen Spuren, aber Quellen weisen auf viele davon in allen umliegenden Regionen hin. So werden in Venedig, Salzburg, Bayern, Oberösterreich und Pannonien Juden genannt, nicht nur Einzelpersonen, sondern auch bereits etablierte Gemeinschaften, die miteinander verbunden waren, sei es durch Handelsnetzwerke und jüdische Handelsvereine oder durch den geistigen Austausch zwischen Gelehrten, etwa zwischen slawisch- sprechende Juden in Böhmen und Mähren sowie in deutschen und französischen Ländern. Angesichts der Handelswege von der Donau und Pannonien an die Adria oder Italien, die durch unser Gebiet führten, ist es sehr wahrscheinlich, dass diese Juden, die teilweise slawische Dialekte sprachen, auch vor 950 durch dieses Gebiet reisten, als wir bereits feststellten, dass diese Juden sich bei uns angesiedelt haben.

Nach 950 entstanden innerhalb dieser Handelsnetze und -wege entlang der gesamten Ostgrenze des Heiligen Römischen Reich Völkermarkt und Judenburg, die ersten Marktsiedlungen auf dem Gebiet der Altkarantanien. Eines dieser Dörfer, vielleicht das älteste, wurde unter dem Namen Židovišče oder Ždovše neben Unserer Maria Saal gegründet, andere in der Nähe von Breže, Villach und Graz. Darüber hinaus entstanden Ždinja vas und Ždovlje na Koroškem und ein weiteres Ždinja vas neben Novo mesto. Das Schicksal dieser Dörfer, die alle vor 1100 entstanden, war unterschiedlich, aber dieses ganze Netzwerk jüdischer Gemeinden stellt den Beginn der jüdischen Diaspora des späteren Innerösterreichs dar, zuerst Kärnten, Steiermark, Krain und dann Görz und Triest. In diesem Sinne mag es sinnvoll sein zu verstehen, dass hier um 1200 oder noch früher auch Juden in Čedad, Ljubljana, Maribor und Ptuj lebten.

Herbersteini na Hrastovcu

Matjaž Grahornik*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929.52Herberstein:94(497.4)

Matjaž Grahornik: Herbersteini na Hrastovcu. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 92=57(2021), 2–3, str. 38–95

Gospodstvo z gradom Hrastovec pri Lenartu je bilo v posesti izvorno štajerske plemiške rodbine Herberstein v dveh obdobjih, med letoma 1482 in 1802 ter med letoma 1909 in 1945. Prispevek natančneje obravnava njihovo prvo lastniško obdobje. Čeprav je glavna hrastovska veja Herbersteinov izumrla šele leta 1813, se je moral njen član, grof Karel Friderik gospodstvu zaradi ogromnih dolgov oziroma bankrota leta 1715 prisilno odpovedati. Kljub temu je ostalo v rokah Herbersteinov, saj ga je kupil grof Janez Ernest iz mlajše stranske veje glavne veje na Herbersteinu. Po izumrtju te stranske veje je Hrastovec leta 1792 pripadel grofu Janezu Antonu iz starejše stranske veje omenjene glavne veje. Ta ga je leta 1802 prodal Pauerjem.

Ključne besede: Herberstein, Hrastovec, plemstvo, genealogija, zgodnji novi vek, Štajerska

1.01 Original Scientific Article
UDC 929.52Herberstein:94(497.4)

Matjaž Grahornik: The Herbersteins in Castle Hrastovec. Review for History and Ethnography, Maribor 92=57(2021), 2–3, pp. 38–95

The estate with the Castle Hrastovec near Lenart was owned by the originally Styrian noble family Herberstein during two periods: from 1482 to 1802, and from 1909 to 1945. The article examines in detail the first period of ownership. Although the main Hrastovec branch of the Herbersteins ended in 1813, a member of the Herberstein family, Count Karel Friderik, was forced to give up the estate in 1715 because of enormous debts, i.e. bankruptcy. Nevertheless, it remained the property of the Herbersteins, as

* dr. Matjaž Grahornik, asistent z doktoratom, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, matjaz.grahornik@zrc-sazu.si

it was bought by Count Janez Ernest from a younger side branch of the main family branch in Castle Herberstein. After this side branch ended, Castle Hrastovec in 1792 became the property of Count Janez Anton, of the older side branch of the aforementioned main family branch. He sold it to the Pauer family in 1802.

Keywords: Herberstein, Hrastovec, nobility, genealogy, early modern period, Styria

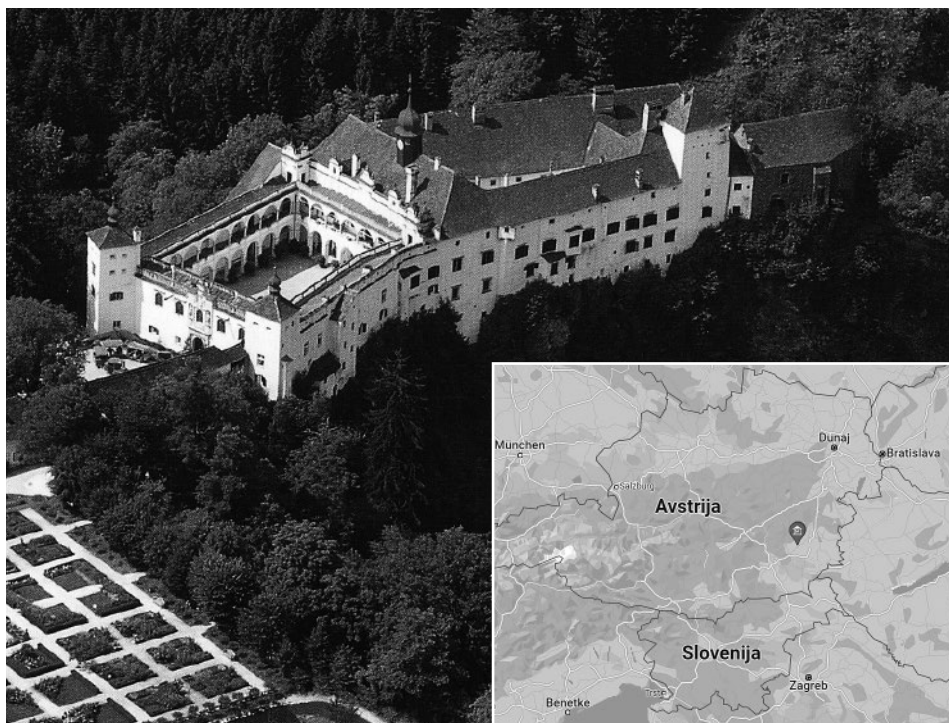
RODBINA HERBERSTEIN V ČASU IN PROSTORU¹

Prastari vzhodnoštajerski plemiški rodbini Herberstein lahko v virih sledimo od konca 13. stoletja. Njen začetnik Oto iz Hartberga je bil iz rodu Aflenških. Leta 1290 sta z ženo Matildo za 30 let zakupila stubenberški fevd, utrdbo Herberstein ob reki Feistritz blizu Gleisdorfa na avstrijskem Štajerskem, in ga leto pozneje odkupila v svobodno last. Oto je pozneje opustil staro poimenovanje in se po ohranjenih virih leta 1320 prvič poimenoval po utrdbi Herberstein. Čeprav je kot lastnik Herbersteina z gospodvom razpolagal svobodno, so bili on in njegovi nasledniki še dve stoletji vazali gospodov Stubenbergov. Ob njih so Herbersteini pozneje služili še gospodom Ptujskim, salzburški nadškofiji ter škofijam v Seckauu, Krki in Bambergu. Vojaška služba jim je postopoma prinesla ugled, tako da so začeli od 15. stoletja dalje služiti deželnim knezom, sprva notranjeavstrijskemu vojvodi Ernestu Habsburškemu. S Friderikom III. so začeli služiti cesarju. Pod okriljem Habsburžanov so počasi prevzemali pomembne naloge ter službe v deželni upravi, vojski in diplomaciji, kar jim je razen še večjega ugleda prineslo materialno gotovost, ki je bila temelj njihove poznejše moči. Herbersteini so Habsburžanom ostali zvesti do konca monarhije. Njihova zvestoba in podpora Habsburžanom sta bili od druge polovice 15. stoletja, ko so se ti na položaju deželnega kneza utrdili, dejansko samoumevni.

Dolgoletno zvesto služenje Habsburžanom ni ostalo neopaženo. Leta 1531 je kralj Ferdinand I. rodbini podelil naziv »svobodna« (*die freyen*), s čimer je uživala enake svoboščine in privilegije kot rodbine drugih svobodnih gospodov v habsburških dednih deželah. Leta 1537 je Herbersteine povzdignil med barone. Istega leta so bili vpisani tudi med deželane (gosposke klopi) Spodnje Avstrije. Do tedaj so dosegli že deželanstvo na Štajerskem (leta 1423) in Kranjskem (1507). Cesar Karel V. jim je leta 1522 potrdil izboljšavo plemiškega

¹ Prispevek je rezultat programa Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti (P6-0052) in raziskovalnega projekta Umetnost v času zatona plemstva: transformacije, translokacije in reinterpretacije (J6-1810), ki ju iz javnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Za pomoč pri njegovi pripravi se zahvaljujem Borisu Hajdinjaku (Sinagoga Maribor), dr. Andreju Magdiču (ZVKDS OE Maribor), dr. Igorju Sapaču (UM) in Tatjani Štefanič (PMPO).

grba, ki je s podobami kralja, svetorimskega cesarja in moskovskega kneza nekaj posebnega. Za hiter »preboj« rodbine med višje plemstvo do sredine 16. stoletja je zaslužen zlasti znameniti Sigmund (znan kot Žiga) Herberstein, ki je proti koncu življenja s knjižnimi izdajami (še posebej *Moskovskimi zapiski*) poskrbel, da je rodovina v Evropi postala prepoznavna. Rodbinski grb je bil pozneje nekajkrat izboljšan. To se je zgodilo ob povzdigu med grofe (leta 1644 za starejšo vejo starejše linije in 1656 oziroma 1659 za mlajšo vejo starejše linije in večino (daljnih) sorodnikov iz mlajše linije; 1710 grofovstvo v dednih deželah in državno grofovstvo za celotno rodbino) oziroma ob združitvi grba z rodbinama Moltke (po letu 1780) in Proskau (leta 1897).

Slika 1: Grad Herberstein danes (vir: wikimedia) in njegova lokacija na google maps

Leta 1619 so dosegli deželanstvo v Zgornji Avstriji, leta 1631 na Koroškem in leta 1659 na Goriškem. Ferdinand Ernest grof Herberstein iz mlajše češke ali šlezijske veje starejše linije je leta 1680 kot predsednik apelacijskega sodišča v Pragi dosegel češko deželanstvo (inkolat), osem let pozneje pa je postal še magnat na Ogrskem.²

² Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 506–507; Zadravec, »Rodbina Herberstein«, str. 211 in 227; Karajan, *Siegmunds Herberstein Selbst-Biographie*, str. 318–321; Kumar,

Leta 1427 se je rodbina z dedno pogodbo med bratoma Jurijem II. in Andrejem razdelila na dve liniji, starejšo in mlajšo. Dedna pogodba je vsebovala za genealoški razvoj rodbine Herberstein posebej pomembno postavko, po kateri so člani ene linije ob prodajah ali zastavah posesti članov druge linije imeli predkupno pravico. Pozneje še nekajkrat potrjeno določilo dedne pogodbe (vsaj v letih 1519 in 1659) se je, kot bomo videli v nadaljevanju, udejanjilo tudi v primeru hrastovške posesti. Rodbinski liniji sta doživljali različno usodo. Pripadniki starejše, ki se je do začetka 17. stoletja z bratoma Bernardinom II. in Jurijem Andrejem razdelila na starejšo in mlajšo vejo, so do zadnje četrtine 17. stoletja delovali po načelu primogeniture. Pri starejši veji je najstarejši (živeči) sin podedoval oziroma užival matično posest z gradom Herberstein, pri mlajši veji pa pozneje (od leta 1670) posest Grafenort v Šleziji. S smrtjo Janeza Leopolda Erdmana (1659–1729) je mlajša veja po moški strani izumrla, uživanje tamkajšnjega fidejkomisa pa je prešlo na starejšo vejo. Mlajša linija se je že v 16. stoletju razcepila na številne glavne in nato stranske veje, ki so se imenovale po večjih ali manjših gospostvih, posestvih, gradovih in dvorcih, kjer so (sprva) živele. Za razvejanje mlajše linije je zaslužen Jurij V. (1501–1560) iz Lankowitza, prvi štajerski deželni glavar iz rodbine Herberstein. Njegova sinova Leopold (ok. 1532–1606) in Jurij Rupert (ok. 1540–1612) sta začetnika dveh novih vej; prvi je ustanovitelj štajerske v Pusterwaldu, drugi pa spodnjeavstrijske v Sierndorfu. Janez (II.) (1472–1535), stric Jurija V., je osnoval glavno vejo na štajerskem Neubergu, ki je po moški strani izumrla leta 1690. Jurij Andrej (1514–1543), mlajši brat Jurija V., je ustanovitelj t. i. posebne veje, ki je po moški strani izumrla po letu 1645. Mlajšo linijo je dodatno razvejal najmlajši brat Jurija V., Jurij Sigmund (1518–1578) s štajerskega gospostva Lankowitz. V njegovem zakonu z Marušo pl. Pötttschach se je rodilo pet sinov: Sigmund Friderik (1549–1620), Janez Friderik (1554–1615), Jurij Krištof (1556–1613), Jakob Franc (1557–1600) in Volf(gang) Viljem (1561–1618). Najstarejši sin je nadaljeval lankoviško vejo, ostali pa so začetniki novih: **hrastovške**, viltuške, mlajše spodnjeavstrijske in betnavske. Nekatere od teh so se pozneje dodatno razvejale, vse pa so naposled (po moški strani) odmrle: lankoviška leta 1814, **hrastovška leta 1813**, viltuška leta 1727 (ali 1735), mlajša spodnjeavstrijska v letih 1719/20 in betnavska leta 1737. Mlajša linija je naposled izumrla v vseh svojih vejah. Njena poslednja predstavnik sta bila Karel Jožef grof Herberstein-Moltke, stolni kanonik v Salzburgu, Freisingu in Osnabrücku, ki je umrl leta 1837, in njegova sestra

Geschichte der Herberstein III, str. 20, 23–24, 34, 37, 174–179 in 181–183; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 253. Poimenovanje Herberstein-Moltke je veljalo samo za zadnjo generacijo mlajše podveje spodnjeavstrijske veje na Matznu, medtem ko se je poimenovanje Herberstein-Proskau uveljavilo za mlajšo podvejo starejše veje starejše linije na Herbersteinu.

Marija Antonija, poročena grofica Batthyány, ki je umrla leto za njim. Od obeh linij se je do danes ohranila samo glavna veja starejše linije z matičnega gradu Herberstein, ki se je od 19. stoletja precej razvejala.

GLAVNA RODBINSKA VEJA NA HRASTOVCU

Gospodstvo z gradom Hrastovec pri Lenartu v Slovenskih goricah je bilo v posesti Herbersteinov v dveh obdobjih: v prvem, daljšem, med letoma 1482 in 1802, in v drugem med letoma 1909 in 1945. Bilo je eno prvih gospodstev Herbersteinov in njihovo prvo na ozemlju današnje slovenske Štajerske. V prispevku se bomo poglobljeje seznanili s prvim hrastovskim obdobjem Herbersteinov.³

Henrik Herberstein, vnuk začetnika rodu Ota, se je leta 1379 poročil z Ano Haško (*Haag*). Ana je kot zadnja svoje rodbine veljala za dedinjo gospodstva Hrastovec, a le v primeru, če bi njena teta Dimuta, žena Alberta Holleneškega, umrla brez potomcev. V pet let trajajočem zakonu Henrika in Ane se je rodilo pet otrok, trije sinovi in dve hčerki. Od sinov je mladost preživel samo Gunter, ki se je leta 1406 poročil z bogato vdovo Ano Teuffenbach, roj. Eberstein. Rodbina Haških s Hrastovca je izumrla leta 1409.⁴ Takrat Herbersteini Hrastovca še niso dobili v last, saj je po Anini smrti leta 1390 prešel na Holleneške. To se je zgodilo slabo stoletje pozneje, po smrti Rajnprehta Holleneškega († 12. XI. 1481). Po izumrtju Holleneških po moški strani so bili do Hrastovca upravičeni potomci po Rajnprehtovih tetah Elizabeti in Doroteji, sestrah njegovega očeta Friderika. Elizabeta se je poročila z Otom III. Herbersteinom, Doroteja pa (v tretje) z Ludvikom Sachsom. Hrastovec je po svojem bratranču v drugem kolenu podedoval Lenart II. Herberstein (ok. 1440–1511), vnuk Ota III. in Elizabete.⁵ Lenart je bil drugi oziroma mlajši sin začetnika mlajše herbersteinske linije Andreja (ok. 1392–1442) iz njegovega zakona z Uršulo

³ Prispevek o Herbersteinih na Hrastovcu je rezultat najnovejših genealoških raziskav v okviru avtorjevega doktorskega študija oziroma njegove disertacije (*Genealogija rodbine Herberstein s posebnim poudarkom na spodnještajerskih vejah*, Maribor 2021), ki je v nadaljevanju ne bom posebej citiral. V prispevku upoštevano denarno razmerje je naslednje: 1 gld = 60 kr = 240 d. Gld je okrajšava za goldinar (floren ali gulden oziroma po viru fl), kr za krajcar (kreuzer oziroma kr) in d za denarič (denarius ali pfenig oziroma p).

⁴ Zadravec, »Rodbina Herberstein«, str. 213–214.

⁵ Pri tem je moral izplačati Apolonijo Sachs, vnukinjo Ludvika in Doroteje. Apoloniji je ob poravnavi pripadlo 800 ogrskih zlatnikov (*acht hundert guldin Hungrisch*). Njen prvi mož je bil Baltazar pl. Weißpriach, po njegovi smrti pa se je poročila s Petrom Schweinsauptom. Potomcev v teh zakonih ni bilo (Rajakovics, »Gab es eine Friedauer Linie?«, str. 124; Zahn, »Das Familienbuch«, str. 338).

Teuffenbach. Znan je tudi kot oče znamenitega Sigmunda (bolj znanega kot Žiga) Herbersteina.⁶

Po smrti zadnjega Holleneškega, Rajnprehta, so postali vsi njegovi dežel-noknežji fevdi prosti. Lenart je izkoristil priložnost in naklonjenost cesarja Friderika III. ter ga prosil, naj jih podeli njemu. Kot razlog za podelitev je med drugim navedel poroko dedovega brata Henrika z Ano Haško leta 1379. Cesar Friderik je njegovi prošnji ugodil. Gospodstvo Hrastovec je z **20. marcem 1482** postalo herbersteinski dedni fevd, njegov lastnik Lenart pa prvi hrastovski gospod iz rodbine Herberstein. To je bil čas bojev med cesarjem Friderikom III. in ogrskim kraljem Matijo Korvinom. Boji med letoma 1477 in 1490 so zajeli tudi območje današnje slovenske Štajerske. Decembra 1479 je ogrska vojska po uspešnem obleganju zasedla salzburški Ptuj in spomladi 1480 prodrla na Koroško. Do leta 1488 je zavzela celotno območje Slovenskih goric, kjer je ležala hrastovška posest Herbersteinov. Postopen umik ogrske vojske z zasedenega ozemlja je sledil šele po smrti Matije Korvina leta 1490.⁷

Leta 1465 se je Lenart poročil z Barbaro Jamsko (*Luegg, Lueger*) in z njo imel deset otrok, po pet sinov in hčera. Hrastovec je podedoval najstarejši sin Jurij IV. (1469–1528), a ga je do smrti upravljal skupaj z mlajšimi brati Janezom II. (1472–1535), Sigmundom (1486–1566) in Viljemom (1489–1560).⁸ Jurij IV. se je leta 1497 poročil z Marjeto pl. Rottal. V zakonu se je rodilo štirinajst potomcev, šest sinov in osem hčera.⁹ Po Jurijevi smrti leta 1528 je Hrastovec bržčas dobil v upravljanje najstarejši sin Jurij V. (1501–1560), poznejši prvi štajerski deželni glavar iz rodbine Herberstein. Po letu 1540 je polnoletnost dosegel njegov najmlajši brat Jurij Sigmund (1518–1578), ki je znan kot oče hrastovskega gospoda Janeza Friderika. Jurij Sigmund se je poročil dvakrat. Prvič se je konec leta 1542 oženil z Marušo pl. Pötttschach, v drugo pa se je 28. oktobra 1569 poročil s Katarino baronico Windischgraetz. V njegovem dolgoletnem prvem zakonu se je rodilo osem otrok – pet sinov in tri hčerke, v drugem pa hči Katarina. Ob bratski poravnavi do leta 1542 je Juriju Sigmundu pripadlo gospodstvo Lankowitz, ki so ga Herbersteini imeli v dednem zakupu. Polovični delež gospodstva Hrastovec je tedaj dobil njegov starejši brat Jurij Andrej (1514–1543).¹⁰ Po imenjski knjigi je Jurij Sigmund gospodstvo Hrastovec leta 1575 kupil od nečaka Felicijana, najstarejšega sina Jurija Andreja iz

⁶ Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 512; Zadravec, »Rodbina Herberstein«, str. 217–218; Wakounig, »O poreklu Žige Herbersteina«, str. 49–50; Zahn, »Das Familienbuch«, str. 312–315.

⁷ Toš, »Vurberški Stubenbergi«, str. 149; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 97–98.

⁸ Zadravec, »Rodbina Herberstein«, str. 228.

⁹ StLA, Katalog Herberstein, Katalog H/3, rodbinska tabla 8; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 254–255.

¹⁰ StLA, Katalog Herberstein, Katalog H/2, str. 19; Zahn, »Das Familienbuch«, str. 324.

srednje stranske veje mlajše linije. Imenja pri gospostvu Hrastovec je tedaj bilo za 391 im. funtov 5 ſ 9 d.¹¹

Po smrti Jurija Sigmunda († 1578) je z gospostvom Lankowitz upravljal njegov najstarejši sin Sigmund Friderik, vejo na gospostvu Hrastovec pa je nadaljeval njegov drugorojenec **Janez Friderik**, rojen 20. septembra 1554. Janez Friderik se v mlajših letih omenja kot točaj in komornik nadvojvod Karla ter zatem Ferdinanda. Do leta 1605 je bil poverjenik štajerskih stanov. Poročil se je dvakrat. 28. junija 1579 se je v Ljubljani oženil z vdovo Uršulo pl. Paradeiser, hčerko Volfganga grofa Thurna in Rozine, roj. Inderseer (tudi Interseer). Prvi zakon z Janezom (Hans) pl. Paradeiserjem je Uršula sklenila 4. decembra 1575 v Ljubljani. V njenem zakonu z Janezom Friderikom se je rodilo devet potomcev, trije sinovi in šest hčera: **Elizabeta** (* pred 1582–1635; 1609 oo Erazem baron Trübeneck), **Suzana** (* pred 1582–1615; oo Jurij Albert baron Dietrichstein), **Marija Saloma** (* ok. 1582–1634; I. 1609 oo Volf(gang) Ditrih pl. Idungspeug; II. 1619 oo Janez Pelzhoffer; III. 1633 oo Ferdinand Steinkircher), **Volfgang Sigmund** (* ok. 1582–po 1637), **Janez Jakob** (po 1582–1639), **Estera** († 1639; 1616 oo Janez Krištof baron Galler), **Marija Magdalena** († 1638; 1617 oo Jurij Ahac baron Polheim), **Gunter** (1594–1655; 1618 oo Eva Regina baronica Starhemberg) in **Marija Rozina** (1615 oo Oto Henrik pl. Wernegg).¹² Janez Friderik je bil od leta 1581 lastnik večine Hrastovca.¹³ Da je pripadal protestantski veri, izkazuje njegova zadolžnica, izdana 28. marca 1588 na sedežu hrastovškega gospostva. Z njo je za gradnjo betnavskega pokopališča prispeval 30 goldinarjev.¹⁴ Leta 1595 je od salzburškega knezoškofa kupil urad Zrkovci s 23 ½ hubami, domcem in mlinom ter ga podredil zemljiškemu gospostvu Hrastovec.¹⁵ Od 1. decembra 1595 je bil po Juriju st. gospodu Stubenbergu (1560–1620), pastorku svoje sestre Marije Magdalene, zakupnik znatnega deleža gospostva Vurberk.¹⁶ Istega leta je pred tem od njega kupil

¹¹ Sikora, *Die steirischen Gülten* IV, str. 225.

¹² Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 516; Zahn, »Das Familienbuch«, str. 324; Kumar, *Geschichte der Herberstein III*, str. 75–76; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 268–269; zasebni arhiv Hannsa Christopha Herbersteina. Naschenweng med potomci ne navaja hčerke Marije Rozine.

¹³ Tega leta je za potrebe nabora prijavil podložne hišne gospodarje gospostva Hrastovec. Njegov delež gospostva je obsegal okoli 480 podložnikov, tisti od sorodnika [Jurija] Ruperta pa okrog 180 (StLA, LA XIV, Militaria, K. 14, Musterregister Viertel zwischen Mur und Drau 1581, Nr. 8 in Nr. 67). Za podatke se zahvaljujem kolegu Andreju Hozjanu.

¹⁴ Vidmar, »Protestantski nagrobniki«, str. 326; Mlinarič, *GZM XXXIV*, str. 74.

¹⁵ Ker je bil Janez Friderik protestant, je bila leta 1629/30 pogodba razveljavljena in posest vrnjena salzburški nadškofiji (Zadravec, »Odzivi«, str. 125).

¹⁶ Vurberška posest, za katero je plačal 16.500 gld, ni vključevala gradu in pristave. Stubenberg je imel do julija 1597 pravico do odkupa, drugače pa je bil Herbersteinu dolžan izročiti grad, pristavo in cerkev na Vurberku z vsem pripadajočim za kupnino 20.000 gld in 200 dukatov likofa. Do prodaje po teh pogojih ni prišlo, zato se je Jurij st. v začetku 17.

posest v Voličini (z dvorom Štralek) in **patronat** nad tamkajšnjo **cerkvijo sv. Ruperta**.¹⁷ Podatek je zanimiv zato, ker so si (protestantski) Herbersteini s Hrastovca v kripti te cerkve pozneje uredili družinsko grobnico.¹⁸ V istem času, 22. junija 1595, je Janezu Frideriku umrla žena Uršula. Tri leta pozneje, 20. septembra 1598, se je v zgornjeavstrijskem dvorcu Polheim v Welsu poročil z vdovo Rozino pl. Gera (1569–1633). Njegova druga izbranka je bila hčerka Ludvika barona Polheima in Marije Elizabete, roj. gospe Starhemberg.¹⁹

Čas po smrti Friderikove prve žene in dokaj pozne druge poroke se zdi primeren za umestitev nesrečne ljubezenske zgodbe z Agato. Zgodba se je v obliki knjige Ožbalta Ilauniga *Črni križ pri Hrastovcu* (1928) in legend ohranila do danes. Po njej se je mladi hrastovski gospod Friderik zaljubil v Agato s soslednjega Štraleka. Ker je Friderikova mati tej zvezi nasprotovala, sta se zaljubljenca na skrivaj poročila v cerkvi sv. Jakoba v Lormanju. Sad te ljubezni je bila Agatina nosečnost. Kmalu zatem se je moral Friderik pridružiti cesarski vojski v boju proti osmanskim Turkom. V njegovi odsotnosti je dala Friderikova mati nosečo Agato mučiti. Posledica mučenja je bil predčasen porod in rojstvo mrtvega otroka, zaradi česar je baronica Agato obtožila čarovništva. Na sodnem procesu je bila Agata obsojena na smrt z obglavljenjem.²⁰

Okoli legende se pojavlja cel kup vprašanj. Friderik se je cesarski vojski zagotovo pridružil v času t. i. Dolge vojne z osmanskimi Turki (1593–1605). Po vrnitvi naj bi dal na kraju Agatine usmrtilve postaviti križ iz črnega marmorja

stoletja za prodajo Vurberka dogovarjal s sorodnikom Jurijem Stubenbergom iz kapfenberške veje. Vurberška linija gospodov Stubenberg je grad Vurberk posedovala do leta 1616, ko ga je bila zaradi nakopičenih dolgov primorana prodati (Vidmar, »Protestantski nagrobniki«, str. 326 in 343; Toš, »Vurberški Stubenbergi«, str. 148 in 159; Loserth, *Geschichte des Herren- und Grafenhausens Stubenberg*, str. 225–228).

¹⁷ Krajnc, *Župnija Sv. Rupert*, str. 13; Sulič Urek, »Nova dognanja v sakralni arhitekturi«, str. 132; Toš, »Vurberški Stubenbergi«, str. 152 in 159; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 34.

¹⁸ Do sedaj je bilo premalo poudarjeno, da Herbersteini s Hrastovca niso bili pokopani samo v kripti oziroma družinski grobnici župnijske cerkve v Lenartu; o osmih pokopanih Herbersteinih v cerkvi sv. Ruperta je zgodnji zaznamek najti v štajerskem topografsko-statističnem leksikonu (*In der Kirchengruft liegen acht Herbersteine*; gl. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 750). Na to dejstvo so nazadnje opozorili Neva Sulič Urek (Sulič Urek, »Nova dognanja v sakralni arhitekturi«, str. 133), Marija Krajnc (Krajnc, *Župnija Sv. Rupert*, str. 30–31) in Tina Košak (Košak, »Janez Ernest II. grof Herberstein in naročila opreme za cerkev sv. Lenarta«, str. 104). Arheološka izkopavanja v voličinski cerkvi leta 2001 so odkrila oziroma potrdila grobnico osmih Herbersteinov, ki pa je bila zaradi samovoljnih posegov takratnega župnika močno poškodovana. Župnik je dal pozneje brez vednosti ZVKDS grobnico zabetonirati, še preden bi lahko dediči Herbersteinov ostanke svojih prednikov prenesli na primernejši kraj (Sulič Urek, »Nova dognanja v sakralni arhitekturi«, str. 131).

¹⁹ Prvi zakon s Karlom pl. Gero je sklenila 19. aprila 1587 v Linzu. Ovdovela je deset let pozneje (Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 516).

²⁰ Ilaunig, *Črni križ pri Hrastovcu*.

kot simbol nesrečne ljubezni. To naj bi se zgodilo (še) leta 1605. Veliko vrzel v legendi predstavlja tudi podatek, da je bila Friderikova biološka mati Maruša pl. Pötschach do leta 1569 že pokojna. Da bi se lahko njegova mačeha Katarina, roj. baronica Windischgraetz, tako navezala na pastorka, se zdi močno vprašljivo. Kot vdova se je nenazadnje že leta 1580 poročila s Krištofom pl. (od 1597 baronom) Stadlom.²¹

Slika 2: Črni križ pri Lormanju (foto: Matjaž Grahornik, november 2021)

Od legende se vrnimo k dejstvu. V drugem, leta 1598 sklenjenem zakonu Janeza Friderika in Rozine so se rodili štirje potomci, sami sinovi: **Janez Friderik ml.** (po 1599–1631?; pred 1624 oo Ana Eleonora gospa Stubenberg), **Janez Sigmund**, **Karel Ludvik** in **Krescencij**. Zadnji trije so umrli v otroških letih, Janez Friderik ml. pa je ustanovitelj stranske veje v Hirschbachu in

²¹ Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 515. Nesrečna zgodba okoli Agate je težje preverljiva tudi zaradi neohranjenih matičnih knjig župnije Sv. Lenart (za najzgodnejše gl. Lenart, RMK 1629–1639, MMK 1701–1730 in PMK 1666–1703). Štraleku bližja cerkev sv. Ruperta v Voličini je postala sedež župnije Sv. Ruperta leta 1780, tako da so najzgodnejši matični vpisi še iz tega časa (Sv. Rupert, MMK 1771–1795; PMK 1851–1888; RMK 1847–1871). Iz drugih virov je znan podatek, da je cerkev sv. Ruperta imela nekdaj med kapelo sv. Antona in zvonikom, natančneje, med spomenikoma dveh Pauerjev in Kaiserfeldu, vzdian nagrobnik Agate Nürnberger, ki je bila obglavljena kot čarovnica. Bila je hčerka Štefana, tedanjega posestnika dvorca Štralek, danes predelanega v visokopriključno hišo (NŠAM, Popis cerkva, DXVII, *Zgodovina župnije sv. Ruperta*, str. 6). Agatina nagrobna plošča je bila zagotovo spominska, saj je težko verjeti, da bi ženska, ki je bila usmrčena kot čarovnica, kraj zadnjega počitka našla na tako poudarjenem mestu.

Eckartsauu v Spodnji Avstriji.²² Janez Friderik je bil svoji drugi ženi dokazano nezvest, saj mu je vdova Krištofa pl. Pranckha pred 14. marcem 1601 v Judenburgu rodila nezakonsko hčer Kristino.²³ Podatek nam ponuja domnevo, da se je Janez Friderik v času t. i. Dolge vojne v mesecih, ko ni bilo bojov, vračal domov. Leta 1605 naj bi dal pri Lormanju, na morišču oziroma kraju, kjer so nekdanje obglavljali obsojene na smrt, Agati v spomin postaviti črn kamnit križ.²⁴ Leta 1608 je od prezadolženega Adama Ferdinanda barona Kollonitscha in njegove soproge Johane, roj. pl. Stadl, prevzel gospodstvo Slivnica.²⁵ Umrl je sedem let pozneje, 9. maja 1615.²⁶ Pokopan je bil na nekdanjem protestantskem pokopališču pri dvorcu Betnava.²⁷ Morda se zdi presenetljivo, da se ni dal pokopati v cerkvi sv. Ruperta v Voličini, nad katero je leta 1595 dobil patronatske pravice.²⁸ Tam je bila do tedaj že ustanovljena družinska grobnica

²² PMPO, inv. št. G 164 g, rodovnik Herbersteinov do začetka 20. stoletja; StLA, Katalog Herberstein, Katalog H/3, Table 8a, 12a in 13; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 273.

²³ Judenburg-St. Nikolaus, RMK 1598–1607, str. 39; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 516.

²⁴ Znamenje je bilo obnovljeno v letih 1665 in 1789. Po letu 1802, ko Herbersteini niso bili več lastniki Hrastovca, je bilo pozabljeno in je razpadlo, kamenje pa so uporabili pri gradnji hleva. Leta 1936 so na pobudo Ožbalta Ilauniga, ki je zapisal zgodbo *Črni križ pri Hrastovcu* (1928), zgradili spomenik iz betona, s črnim križem in posvetilom. Lokacija spomenika je bila pozneje zaradi gradnje in obnove ceste malce spremenjena (Ilaunig, *Črni križ pri Hrastovcu*, str. 4 (uvodnik)).

²⁵ Vidmar, »Protestantski nagrobniki«, str. 326; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 119. Janez Friderik naj bi Kollonitschu enkrat pred letom 1605 posodil 10.000 gld po kar 15-odstotnih obrestih. Ker Kollonitsch dolga ni poravnal, je Herberstein proti njemu vložil tožbo. Leta 1605 mu je pripadlo gospodstvo Slivnica, vendar je moral doplačati razliko med višjo vrednostjo gospodstva in dolgom. Prenos gospodstva je bil pravno urejen šele leta 1608, ko sta bila sestavljena urbar in prevzemna pogodba (Koropec, »Ob urbarju gosposčine Slivnice iz leta 1608«, str. 240).

²⁶ StLA, FA Herberstein, All., K. 15, H. 16/1, 12–213 (Hans Friedrich); prav tam, Katalog Herberstein, Katalog H/2, str. 46; Kumar, *Geschichte der Herberstein III*, str. 75–76; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 268–269.

²⁷ Vidmar, »Protestantski nagrobniki«, str. 325–326 in 335–336; Sapač, »Arhitekturnozgodovinski oris dvorca Betnava«, str. 228–232. Dravskopoljski protestanti na čelu s plemstvom so si pokopališče pri Betnavi uredili leta 1589. Protestantsko pokopališče na levem dravskem bregu pri Vurberku je bilo premajhno, sploh pa je sodilo v drugo deželno četrt (četrt med Muro in Dravo; južno od Drave je bila Celjska četrt) (Oman, »Cerkveno in šolsko središče«, str. 76–77 in 80).

²⁸ K patronatskim pravicam je že od dekreta papeža Aleksandra III. (ok. 1100/05–1181; papež od leta 1159) spadala pravica do grobnice v cerkvi (Vidmar, »Protestantski nagrobniki«, str. 326; Zajic, »Grabdenkmäler des späten Mittelalters und der Frühen Neuzeit, str. 160–161). Janez Friderik se je dal pokopati na Betnavi kljub temu, da je ob družinski grobnici v cerkvi sv. Ruperta v Voličini imel možnost pokopa še v družinsko grobnico cerkve sv. Lenarta v trgu Lenart v Slovenskih goricah (*unangesehen, das ich und die meinigen unser begrebnus alhie zu Sand Lienhart in meinem markht in der pfarkirchen haben*) (Vidmar, »Protestantski nagrobniki«, str. 326; Mlinarič, GZM XXXIV, str. 74).

Herbersteinov.²⁹ Vdova Rozina se je pozneje zaradi vztrajanja v protestantski veri preselila v Nürnberg, kjer je umrla 30. julija 1633.³⁰

Od hčera Janeza Friderika so se poročile prav vse. Najstarejša **Elizabeta** se je 10. maja 1609 v Mariboru poročila s štajerskim poverjenikom Erazmom baronom Trübeneckom (tudi Triebeneck, Triebenegg, slv. Trebniški; *Trüeb-negg*). Iz tega zakona je bil zagotovo sin Janez Erenrajh, ki se konec leta 1629 omenja kot študent v Padovi.³¹ Erazem baron Trübeneck je umrl 3. junija 1628 v Gradcu. Vdova Elizabeta je v štajerskem glavnem mestu umrla do 28. marca 1635, ko je bila pri graški cerkvi Marija Pomagaj (*bey unnsern Frauen hilff*) pokopana skupaj s prav tako pokojnim sinom Janezom Erenrajhom, tedanjim pravim komornikom nadvojvode Leopolda Viljema.³² **Suzana** se je pred letom 1615 poročila z Jurijem Albertom baronom Dietrichsteinom.³³ Umrla naj bi že leta 1615, medtem ko je njen mož živel do leta 1636, ko je umrl v Požunu. **Marija Rozina** se je leta 1615 poročila z Otom Henrikom pl. Werneggom, **Marija Magdalena** pa 4. septembra 1617 v Linzu z Jurijem Ahacem baronom Polheimom. Zadnja je umrla leta 1638. **Estera** je leta 1616 za moža vzela Janeza Krištofa barona Gallerja s Schwanberga.³⁴ **Marija Saloma** se je poročila trikrat. Prvi zakon je sklenila leta 1609 z Volf(gang)om Ditrihom

²⁹ Pri obnovi notranjosti cerkve leta 2001 so arheologi pri izkopu tal do globine enega metra oziroma do žive skale odkrili v zahodnem delu cerkvene ladje grobnico osmih članov rodbine Herberstein. Grobnica je bila pri tem močno poškodovana (Arhiv ZVKDS OE Maribor; Sulič Urek, »Nova dognanja v sakralni arhitekturi«, str. 131; Krajnc, *Župnija Sv. Rupert*, str. 26, 30–31 in 81). Očitno je šlo za pokope članov hrastovške rodbinske veje, ki so bili oziroma so ostali zvesti protestantski veri. Sodeč po tem bi šlo za pokope njenih članov do ok. leta 1629. Naj mi bo na tem mestu dovoljeno špekuliranje o Herbersteinih s Hrastovca, ki bi lahko bili pokopani v Voličini: Uršula (Friderikova prva žena), Janez Sigmund, Karel Ludvik, Krescencij (Friderikovi sinovi iz njegovega drugega zakona), Marija Rozina (Friderikova hčerka iz prvega zakona) in še kdo od Friderikovih potomcev iz njegovega prvega zakona ali od njegovih vnukov.

³⁰ V Nürnbergu se je ohranil njen epitaф, za katerega je verjetno poskrbela sama (Vidmar, »Protestantski nagrobniki«, str. 350).

³¹ Matschinegg, *Österreicher als Universitätsbesucher in Italien*, str. 312.

³² Graz-Hl. Blut, MMK 1622–1635, str. 453; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 516.

³³ StLA, Katalog Herberstein, Katalog H/2, str. 98; PMPO, inv. št. G 164 g, rodovnik Herbersteinov do začetka 20. stoletja; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 516.

³⁴ V zakonu Janeza Krištofa in Estere se je zagotovo rodila hčerka Ana Krescencija. Ob njeni poroki 1. februarja 1644 v Gradcu z Erazmom Viljemom grofom Saurauom se njena starša omenjata kot pokojna (Graz-Hl. Blut, PMK 1640–1651, str. 242). Naschenweng navaja, da je baron Galler umrl 13. maja 1633 v Regensburgu, Estera pa 8. septembra 1639 v štajerskem Halbenrainu nad Radgono (Bad Radkersburg). Pokopana je bila v bližnjem Neuhausu (Neuhaus am Klausenbach), morda v grajski kapeli dvorca Tabor, v bližini današnje tromeje med Avstrijo, Madžarsko in Slovenijo (Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 516).

pl. Idungspeugom.³⁵ Njuno poročno pismo je bilo izdano 9. maja tega leta. Po njegovi smrti († 9. VI. 1617) se je pred 6. septembrom 1619 poročila z Janezom (Hans) Pelzhofferjem (tudi Pelzhofer). Pred 14. februarjem 1633 je poročne zaobljube izmenjala še tretjič, tedaj s Ferdinandom Steinkircherjem (tudi Stainkircher; *Stänkhinher*). Umrta je leta 1634.³⁶

Sinovi Janeza Friderika so hrastovško vejo Herbersteinov dodatno razvejali na več stranskih (pod)vej. Do Hrastovca so bili upravičeni sinovi iz njegovega prvega zakona. Poravnava med brati Vofgangom Sigmundom, Janezom Jakobom in Gunterjem je sledila devet mesecev po očetovi smrti, 16. februarja 1616.³⁷

Za nadaljevanje rodbine Herberstein na gradu Hrastovec je zaslužen **Gunter**, najmlajši sin iz zakona Janeza Friderika in Uršule, roj. grofice Thurn. Po ohranjeni nagrobni ploščici se je rodil 6. februarja 1594. 6. julija 1607 je bil imatrikuliran na univerzi v Wittenbergu. 22. avgusta 1609 se omenja kot študent univerze v Padovi, 29. oktobra 1611 pa še kot študent v Sieni. Pozneje je v virih izpričan kot cesarski svetnik in komornik ter poverjenik gosposke klopi štajerskih stanov.³⁸

Glede na zunanji portal z napisom *G. F. V. H. [= Günther Freiherr von Herberstein] anno 1616* so se večje predelave gradu Hrastovec začele še pred njegovo poroko.³⁹ Leta 1619 je izpričan kot lastnik posesti Peuerbach v Zgornji Avstriji, zaradi katere je tedaj postal še zgornjeavstrijski deželan. Če je bil njegov oče protestant, se je Gunter zagotovo spreobrnil v katoliško vero. Leta 1618 je v Linzu oženil Evo Regino baronico Starhemberg (1599–1663), hčerko

³⁵ Prva poroka Marije Salome se omenja leta 1617 (StLA, FA Herberstein, All., K. 15, H. 16/1, 12–316 (Maria Salome)), a prinaša Naschenweng natančnejše podatke (Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 516).

³⁶ PMPO, inv. št. G 164 g, rodovnik Herbersteinov do začetka 20. stoletja; StLA, Katalog Herberstein, Katalog H/3, rodbinska tabla 12; prav tam, Katalog H/2, str. 77; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 516; Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 195; Kumar, *Geschichte der Herberstein III*, str. 76; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 268–269.

³⁷ StLA, LR 393, H. 3, fol. 180r.

³⁸ PMPO, inv. št. G 2160 pl, nagrobna ploščica Gunterja barona Herbersteina; Matschinegg, *Österreicher als Universitätsbesucher in Italien*, str. 414; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 271.

³⁹ Kdaj so se prezidave zaključile, ni povsem znano. Na loku zunanjega portala je fragmentarno ohranjen napis V. H. / 162. Po domnevi dr. Igorja Sapača je prvoten napis bil G. F. V. H. / 162X in je označeval zaključek prezidav v času Gunterja barona Herbersteina. Podoben napis v zvezi z Volfgangom gospodom Stubenbergom iz leta 1628 je vklesan na glavnem portalu bližnjega gradu Cmurek. Zunanji portal gradu Hrastovec je bil obnovo-ljen ob obnovi fasad v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja ali pa okoli leta 2000, ko so obnavljali vhodni trakt. Po Sapačevem mnenju pa je bil napis zaradi vlage že zgodaj deloma uničen, tako da so restavrirali samo tisto, kar je ostalo, torej fragment inicialk in letnice.

Erazma in Elizabete, roj. baronice Ungnad-Sonnegg.⁴⁰ V zakonu se je rodilo (vsaj) trinajst potomcev, šest hčera in sedem sinov.

Slika 3: Zunanji ali vhodni portal gradu Hrastovec
(foto: Matjaž Grahornik, november 2018)

Po vrsti so si sledili: **Sabina Elizabeta** (* ok. 1624/25–15. VI. 1678; pozneje redovnica v samostanu Göss),⁴¹ **Jurij Gunter** (* do 1628–31. V. 1677; 1653 oo vd. Ana Marija Karolina baronica Layman, roj. grofica Wolkenstein), **Konstanca Verbena** (*Fräbenna, Verbenia*; * 16. XI. 1628–21. XI. 1684; I. 1659 oo Peter ml. baron Ratkay; II. 1678 oo Janez Ernest grof Paradeiser), **Henrik Viljem** (* 5. II. 1630), **Erazem Friderik** (* 19. VI. 1631–6. II. 1691; I. 1656 oo Ana Regina grofica Breuner; II. 1690 oo Marija Terezija grofica Lengheimb), **Sigmund Adam** (* 8. VIII. 1632–29. IX. 1632), **Eva Elizabeta** (* ok. 1634–5. III. 1656, (p) 8. III. 1656; 1654 oo Maksimilijan baron Schärffenberg),⁴² **Henrik Julij**

⁴⁰ StLA, FA Herberstein, All., K. 15, H. 16/1, 12–319 (Günther); prav tam, Katalog Herberstein, Katalog H/2, str. 90.

⁴¹ Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 517. Dediščini se je odpovedala kot Marija Sabina, sestra Erazma Friderika (StLA, LR 397, H. 2, fol. 197r (listina pod št. 41)). Na gradu Hrastovec je leta 1691 visel njen portret (prav tam, H. 4, fol. 390v (št. 212)).

⁴² Maksimilijan in Eva Elizabeta sta se poročila 19. avgusta 1654 v Gradcu. V njunem zakonu se je rodila hči Regina Elizabeta (* 16. IX. 1655), ki se je 24. maja 1678 v Gradcu poročila z Vidom grofom Strassoldom (Graz-Hl. Blut, PMK 1651–1659, str. 192–193; prav

(* 19. II. 1636–20. II. 1637), dvojčka **Konstantin** in **Poliksena** (* 17. III. 1637; (Konstantin) † 21. III. 1637; (Poliksena) I. 1659 oo Janez Ferdinand grof Werdenberg; II. 1667 oo Jurij Sigmund grof Kacijaner; (p) 14. X. 1690), **Janez Kristijan** (* 25. IV. 1638–28. IV. 1638), **Johana Evzebija** (* 23. VIII. 1639–29. XI. 1705) in **Marija Julijana** (* 9. XI. 1641–po 18. IX. 1715; oo NN grof Hallweil).⁴³ Morda je številčnost oziroma dolgoživost otrok leta 1639 Gunterja spodbudila k nakupu Hrastovcu sosednjega gospostva Vurberk. S posestvom je verjetno bil podrobno seznanjen, saj je bilo med letoma 1617 in 1627 v rokah njegovega najstarejšega brata Volfganga Sigmunda. Gunter je gospostvo Vurberk z istoimenskim gradom kupil od potomcev Janeza (Hansa) barona Wechslerja (tudi Wexler; † 1632).⁴⁴ Hrastovec je imel v posesti do smrti. Umrli je 4. avgusta 1655 na Hrastovcu, star 61 let. Pokopan je bil v kripti bližnje cerkve sv. Lenarta.⁴⁵

Gunter je še doživel poroko hčerke Eve Elizabete, ki se je 19. avgusta 1654 v Gradcu poročila z Maksimilijanom baronom Schärffenbergom,⁴⁶ in sina Jurija Gunterja. Od ostalih hčera so najstarejšo Sabino Elizabeto poslali v nunski

tam, PMK 1675–1700, str. 146–147; prav tam, RMK 1651–1659, str. 282). Glede na datum poroke bi bilo mogoče, da se je Eva Elizabeta rodila med letoma 1633 in 1635, ko glede na ostala rojstva otrok iz zakona Gunterja in Eve Regine zeva sumljiva praznina. Leta 1691 je na Hrastovcu visel njen portret (StLA, LR 397, H. 4, fol. 390v (št. 213)).

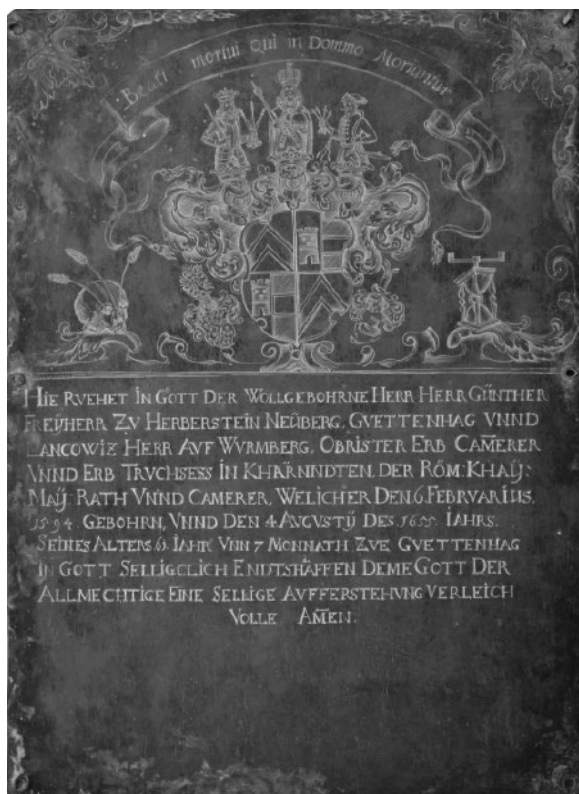
⁴³ PMPO, inv. št. G 164 g, rodovnik Herbersteinov do začetka 20. stoletja; Graz-Hl. Blut, RMK 1625–1642, str. 182, 231, 284, 332, 493, 541, 592, 650 in 768; prav tam, MMK 1622–1635, str. 362; MMK 1635–1641, str. 52, 56 in 128; MMK 1683–1691, str. 111; StLA, Katalog Herberstein, Katalog H/3, rodbinska tabla 13; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 517–518; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 271; Bucelin, *Germaniae topo-chronostemmatographica*, str. 79.

⁴⁴ Grothaus, »Zbirka turquerij v ptujskem muzeju«, str. 77; Vidmar, »Vurberška galerija slik«, str. 79–82. Janez Wechsler je baronat za habsburške dedne dežele dosegel leta 1619. V dolgoletnem prvem zakonu z Ano Katarino Hasslinger († 1629) so se rodili štirje potomci, tri hčerke in sin Jurij Sajfrid (ok. 1608–1637). Zdi se, da so vurberško posest (od) prodale hčerke Katarina Elizabeta, Kordula in Regina, ki so bile po bratovi smrti še žive (Naschenweng, *Der landständische Adel II*, str. 933–934). Vurberk kot salzburški fevd je bil Gunterju podeljen leta 1644 (Lang, *Die Salzburger Lehen in Steiermark II*, str. 395).

⁴⁵ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 82.

⁴⁶ PMPO, inv. št. G 2160 pl, nagrobna ploščica Gunterja barona Herbersteina; Graz-Hl. Blut, PMK 1651–1659, str. 192–193. Umrli je 5. marca 1656 in bila 8. marca pokopana »na Hrastovcu« (*zu Guettenhag*), kar je tedaj očitno pomenilo družinsko grobnico v cerkvi sv. Lenarta v bližnjem trgu. Vsaj do leta 1885 se je v kripti tamkajšnje cerkve namreč ohranila njena velika bakrena krsta s pripadajočo medeninasto ploščico-epitafo, eno od štirih herbersteinskih, ki jih danes hrani Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož (PMPO, inv. št. G 2159 pl, nagrobna ploščica Eve Elizabete, por. baronice Schärffenberg; Graz-Hl. Blut, MMK 1656–1663, str. 8; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 82). Baron Schärffenberg, zemljiški gospod zgornještajerskega gospostva Hohenwang, je umrl 13. marca 1695 na tamkajšnjem istoimenskem gradu (Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 517).

benediktinski samostan Göss, kjer je umrla sredi junija 1678. Konstanca Verbena se je leta 1659 poročila s Petrom ml. baronom Ratkayem († 1671/72).⁴⁷

Slika 4: Nagrobna ploščica Gunterja barona Herbersteina
(vir: PMPO, inv. št. G 2160 pl)

Po njegovi smrti je 3. januarja 1678 na Ptuju zakon sklenila z Janezom Ernestom grofom Paradeiserjem († 1688).⁴⁸ Umrla je do 21. novembra 1684 v Gradcu, ko je bila pokopana v grobnico tamkajšnje mestne cerkve sv. Krvi. Preživela dvojčica Poliksena se je leta 1659 poročila z Janezom Ferdinandom grofom Werdenbergom. Njun poročni dogovor je bil izdan 29. junija tega leta. Portreta Poliksene in njenega prvega moža sta leta 1691 visela na gradu

⁴⁷ Poročena Konstanca Verbena se je odpovedala očetovemu zapuščinskemu deležu v višini 6.000 gld. Nedatirana listina je bila popisana med zapuščino brata Erazma Friderika (StLA, LR 397, H. 2, fol. 197r (listina pod št. 43)). V njegovem zapuščinskem inventarju se omenjata tudi njena portreta, v graški hiši (prav tam, fol. 214r) in na gradu Hrastovec (prav tam, H. 4, fol. 390r (št. 209)).

⁴⁸ Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 517. Vpisa ni mogoče preveriti, saj so poročne matične knjige za Ptuj ohranjene šele od leta 1684 naprej.

Hrastovec.⁴⁹ Po smrti grofa Werdenberga († 24. III. 1666) se je Poliksena 17. oktobra 1667 v Gradcu poročila z Jurijem Sigmundom grofom Kacijanerjem z gospostva Katzenstein, pravim cesarskim komornikom in članom notranjeavstrijske vlade († 4. III. 1687). Iz tega zakona je izpričana hčerka Marija Evzebija Eleonora (* 19. VII. 1668). Ovdovela Poliksena je umrla do 14. oktobra 1690, ko je bila pokopana ob drugem možu pri graških karmeličanih.⁵⁰ Najmlajša Marija Julijana se je poročila z nekim grofom Hallweilom,⁵¹ medtem ko je Johana Evzebija umrla neporočena.⁵² Od sedmih sinov so v otroških letih zagotovo umrli Sigmund Adam, Henrik Julij, Konstantin in Janez Kristijan, verjetno pa tudi Henrik Viljem. Družini sta si ustvarila sinova Jurij Gunter in Erazem Friderik, pri čemer je prvi podedoval manj pomembno gospostvo Vurberk, drugi pa gospostvo Hrastovec.

* * *

Najstarejši Gunterjev sin je bil **Jurij Gunter** (do 1628–1677). Do začetka leta 1652 je morda težje zbolel, saj je njegova zgodnja oporoka datirana s 4. januarjem 1652 (!).⁵³ Po očetu je med drugim podedoval gospostvo Vurberk, kjer je osnoval novo rodbinsko vejo. 25. maja 1653 se je v Mariboru poročil z Ano Marijo Karolino grofico Wolkenstein z južnotirolskega Rodenegga (ita.

⁴⁹ StLA, LR 397, H. 4, fol. 390r (št. 207 in 208).

⁵⁰ Graz-Hl. Blut, PMK 1667–1675, str. 65; prav tam, RMK 1666–1672, str. 158; prav tam, MMK 1683–1691, str. 336; Wien-St. Michael, MMK 1631–1699, str. 54; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 517.

⁵¹ V zapuščinskem inventarju brata Erazma Friderika iz leta 1691 je izpričana kot poročena [grofica] Hallweil, zaradi česar se je odpovedala očetovi in materini dediščini ter svoji vzdrževalnini (*unterhaltung*) (StLA, LR 397, H. 2, fol. 196v (listina pod št. 40)). Omenjata se tudi njena portreta v graški hiši (prav tam, fol. 214r) in na gradu Hrastovec (prav tam, H. 4, fol. 389v (št. 202)). V dunajskem arhivu je ohranjena njena oporoka, izdana 11. avgusta 1715, s kodicilom z 18. septembra 1715. Po njej je Marija Julijana v zakonu z grofom Hallweilom zagotovo rodila sinova Janeza Franca Mihaela in Janeza Gotliba Kalista ter hčerki Marijo Ano, por. grofico Werdenberg, in Marijo Jožefo Franciško. Zadnjo je določila za univerzalno dedinjo. V oporoki je izrazila željo, naj jo pokopljejo v cerkvi sv. Vida v Kremsu (OeStA, HHStA, HA, OMaA 629-47, fol. 1-7).

⁵² Z njo lahko povežemo mrliški vpis »Johane grofice Herberstein« z 29. novembra 1705 (Graz-Hl. Blut, MMK 1705–1722, str. 21; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 517). Johana Evzebija zagotovo ni umrla v zgodnjem otroštvu, kot piše Wißgrill (*jung gestorben*), saj se med zapuščino njenega brata Erazma Friderika omenja njena pobotnica (StLA, LR 397, H. 2, fol. 197r (listina pod št. 45); Wißgrill, *Schauplatz*, str. 271). Pripišemo ji lahko tudi portret »gospodične Johane grofice Herberstein« z gradu Hrastovec (StLA, LR 397, H. 4, fol. 390r (št. 205)).

⁵³ Listina je zavedena med zapuščino brata Erazma Friderika (StLA, LR 397, H. 2, fol. 197v (listina pod št. 50)). Očitno je Jurij Gunter do tedaj že dosegel polnoletnost. Morda je njegova prestana huda bolezen očeta privedla do tega, da je matično gospostvo Hrastovec raje namenil mlajšemu sinu.

Rodengo), hčerko Mihaela in Ane Eleonore, roj. grofice Spaur.⁵⁴ Izbranka je bila vdova po Maksimilijanu baronu Laymanu, zemljiškem gospodu Kremša na Štajerskem.⁵⁵ V zakonu Jurija Gunterja in Ane Marije Karoline so se rodili: **Franc Gunter** (* 16. IV. 1655), **Janez Anton** (* 25. III. 1656–1701), **Ana Terezija** (* 28. IV. 1657–18. II. 1658) in **Kristina Krescencija** (* 29. VIII. 1658–28. IV. 1737; I. 1682 oo Aleksander grof Leslie; II. 1684 oo Maksimilijan Sigmund grof Herberstein s Pusterwalda; III. 1715 oo Ignac Marija grof Attems).⁵⁶ Otroštvo sta očitno preživela sin Janez Anton in hčerka Kristina Krescencija. V prošnji za podelitev grofovstva iz leta 1656 se Jurij Gunter omenja kot točaj cesarja Leopolda, ob smrti pa kot cesarski komornik. Stranska vurberška veja s seniorjem Jurijem Gunterjem je grofovstvo uradno dosegla leta 1659, hkrati z glavno vejo tedanjega hrastovškega lastnika Erazma Friderika.⁵⁷ Njuna mati Eva Regina je umrla 24. septembra 1663 v Regensburgu. Brata Jurij Gunter in Erazem Friderik sta nato do 11. februarja 1664 sklenila poravnavo.⁵⁸

Jurij Gunter je imel kot lastnik Vurberka na levem bregu Drave nesoglasja z baroni Gallerji, lastniki posestev Ravno polje in Šentjanž na desnem dravskem bregu. Obe gospodvi, Vurberk in Ravno polje s pridruženim Šentjanžem, sta si namreč lastili pravice do ribolova v reki Dravi in njenih pritokih ter do paše na rečnih otokih med krajema Dogoš in Zlatoličje. Da bi svoje pravice zaščitili, so bili njuni podložniki prisiljeni graditi jezove, ki so tok reke in njenih pritokov pogosto preusmerili ali zaježili v škodo drugega gospodstva. Leta 1662 je Jurij Gunter z ravnopoljskim lastnikom Janezom Kristijanom baronom Gallerjem dosegel poravnavo, ki so jo s pečati in podpisi potrdili Erazem Friderik in Janez Ferdinand grofa Herbersteina ter Janez Sebastijan

⁵⁴ Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 271. Vpis je nemogoče preveriti. Poročna matična knjiga je slabše ohranjena, med drugim manjka list z vpisi med 4. septembrom 1652 in 4. novembrom 1654 (Maribor-Sv. Janez Krstnik, PMK 1646–1748, str. 28–29; Mlinarič, *GZM XXVI*, str. 19–20).

⁵⁵ Baron Layman je umrl do 9. decembra 1644 v Gradcu, ko je bil pokopan v mestni cerkvi sv. Krví. V zakonu z Ano Marijo Karolino se je zagotovo rodil sin Maksimilijan Rudolf, ki je umrl do 16. februarja 1643 (Graz-Hl. Blut, MMK 1642–1649, str. 48 in 115; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518).

⁵⁶ Graz-Hl. Blut, RMK 1651–1659, str. 256, 316, 395 in 493; prav tam, MMK 1656–1663, str. 139; MMK 1723–1742, str. 911; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518; Schmidt-Brentano, *Kaiserliche und k. k. Generale*, str. 42. Na rodovniku je naveden tudi sin Erazem Friderik, ki naj bi umrl v mladosti. Pri tem gre zelo verjetno za napako (PMPO, inv. št. G 164 g, rodovnik Herbersteinov do začetka 20. stoletja). Mogoče se je v zakonu rodilo še več potomcev, ki niso bili krščeni v Gradcu, kjer je Jurij Gunter očitno posedoval hišo.

⁵⁷ OeStA, AVA Adel, HAA, AR, Herberstein [...] Wien, 23. VII. 1659, fol. 1–21 (zlasti fol. 17r).

⁵⁸ StLA, LR 397, H. 2, fol. 197v (listini pod št. 51 in 52); Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 517; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 271.

baron Schäzl. Ta je le začasno rešila nesoglasja med gospostvoma. Do streljanja na desnem dravskem bregu pri potoku v Loki je prišlo vsaj že 14. decembra 1665.⁵⁹ Jurij Gunter je po smrti vplivnega ravnopoljskega lastnika Janeza Kristijana (tedaj že) grofa Gallerja († 1669) očitno skušal izkoristiti nezavidljiv položaj njegove vdove in mladoletnih otrok.⁶⁰ Določila poravnave je večkrat kršil z rubežem živine in brodov, predvsem pa s podiranjem jezov, s katerimi so želeli ravnopoljski podložniki svoje pašnike zaščititi pred naraslo Dravo in poplavami. Pohode so izvajali Herbersteinovi oboroženi hlapci in podložniki, ki se jim je nekajkrat pridružil tudi grof sam. Ta je na ravnopoljske podložnike ob Dravi tudi streljal ali pa je s spremstvom jezdil čez njihova polja.⁶¹ Spori so se nadaljevali in z leti stopnjevali. V začetku oktobra 1675 je posledično prišlo do javnega dvoboja med Janezom Maksimilijanom grofom Gallerjem, 22-letnim sinom pokojnega Janeza Kristijana, in Jurijem Gunterjem grofom Herbersteinom. Po zagroženih kazni 2.000 ducatov je ograjno sodišče 9. oktobra obema ukazalo, da morata na sedežih svojih gospostev v hišni pripor. Poravnava je bila med njima sklenjena še istega dne.⁶² Prisvajanje ribolovnih pravic, vključno z lovom na bobre, pa se je nadaljevalo. Na koncu je privedlo do tragične smrti Jurija Gunterja grofa Herbersteina, ki je bil 31. maja 1677 ubit v kratkem spopadu z ravnopoljskimi podložniki v kraju Loka.⁶³ Po njegovi smrti je z vurberškim gospostvom upravljala vdova Ana Marija Karolina. Zakaj gospostva ni prevzel sin **Janez Anton**, ni znano. Ta se je posvetil

⁵⁹ StLA, LR 391, H. 2, fol. 137r–137v.

⁶⁰ Janez Kristijan baron Galler se je 16. oktobra 1651 poročil z mlado vdovo Marijo Terezijo grofico Manrique(z), roj. baronico Breuner. Nevesta je v zakon prinesla gospostvo Ravno polje s pridruženim posestvom Šentjanž. V zakonu Janeza Kristijana in Marije Terezije se je rodilo trinajst potomcev – štiri hčerke in devet sinov, od katerih je bil najstarejši leta 1653 rojeni Janez Maksimilijan (StLA, Graz-Hl. Blut, PMK 1651–1659, str. 20; Grahornik, »The territory on the right bank of the Drava«, str. 30–31; isti, GZM XLIV, str. 40–42; Schiviz, *Der Adel in der Stadt Graz*, str. 62–75 in 206). Janez Kristijan baron Galler se ob poroki omenja kot cesarski vrhovni poveljnik. Pozneje je dosegel grofovstvo ter postal pravi tajni svetnik in član cesarskega vojnega sveta, malo pred smrtjo († 17. XI. 1669) pa celo predsednik vojnega sveta (Graz-Hl. Blut, MMK 1667–1673, str. 180).

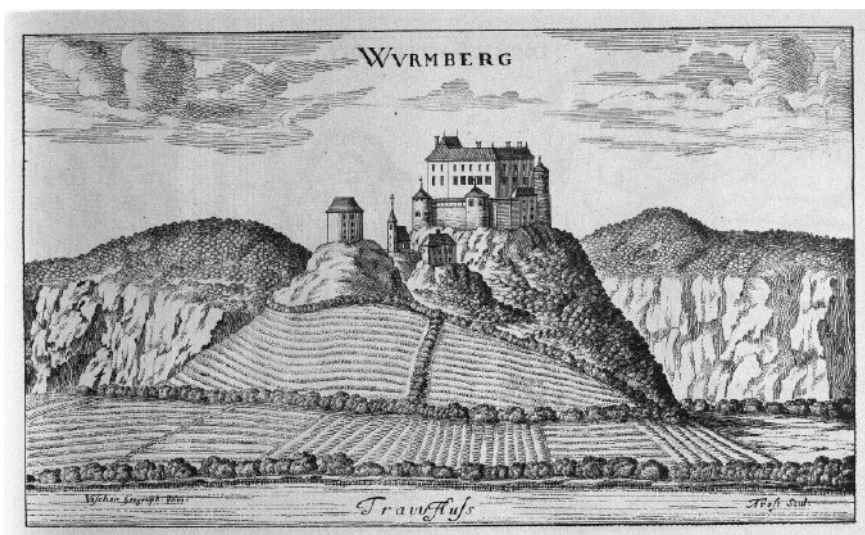
⁶¹ Oman, *Maščevanje kot pravni običaj*, str. 334.

⁶² StLA, LR 393, H. 2, fol. 130r–130v.

⁶³ Grahornik, »The territory on the right bank of the Drava«, str. 31–32; Hernja Masten, »Kungota in Ravno polje«, str. 46; Radovanovič in Vidmar, *Starše, 31. maj 1677*, str. 24; Radovanovič, »Karta sporne posesti ob Dravi«, str. 61–63. Po spopadu so nekaj ravnopoljskih podložnikov, ki so jih spoznali za krive uboja, in oskrbnika, ki jih je napeljal na spopad z vurberškimi podložniki, zaprl v graško ječo. Vsi se iz nje niso vrnili. Preživeli so v trdi ječi životarili do leta 1680, oskrbnik in podložnik, ki je grofu zadal smrtni udarec, pa do leta 1682. Po izpustu iz ječe so prvega doživljenjsko izgnali iz dežele Štajerske, drugega pa napotili na prisilno delo. Stroge kazni kljub upravičeni obrambi gospostva so bile gotovo posledica uboja člana pomembne štajerske plemiške rodbine (Oman, *Maščevanje kot pravni običaj*, str. 334; Hernja Masten, »Kungota in Ravno polje«, str. 51–57).

služenju v cesarski vojski, kjer je 27. januarja 1700 dosegel najnižji generalski čin generalmajorja. Umrli je avgusta ali septembra 1701.⁶⁴

Glavna dedinja **Kristina Krescencija** se je 1. marca 1682 poročila z Aleksandrom grofom Lesliejem († 8. VIII. 1683). Poročni obred je potekal v graški hiši ovdovele grofice Herberstein (*alhier zu Grätz in dero frauen gräffin Gindherthin von Herberstain behausung*).⁶⁵ Ovdovela grofica Ana Marija Karolina je umrla do 24. januarja 1693, ko je bila pokopana pri graških dominikankah.⁶⁶ Hči Kristina Krescencija se je po hitri smrti prvega moža 6. novembra 1684 poročila z Maksimilijanom Sigmundom grofom Herbersteinom s Pusterwalda, po njegovi smrti († 1703) pa 28. septembra 1715 z Ignacem Marijo grofom Attemsom († 1732). Kot trikratna vdova je umrla do 29. aprila 1737 v Gradcu, ko je bila pokopana v grobnico pri frančiškanih.⁶⁷ Z njeno smrtjo je stranska veja na Vurberku izumrla. Gospodstvo Vurberk je prešlo v roke rodbine Attems, ki ga je posedovala poldrugo stoletje, do leta 1885.⁶⁸

Slika 5: Grad Vurberk, sedež istoimenskega gospostva, na grafiki s konca 17. stoletja (vir: Vischer, *Topographia*, št. 492)

⁶⁴ Schmidt-Brentano, *Kaiserliche und k. k. Generale*, str. 42; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518.

⁶⁵ Graz-Hl. Blut, PMK 1675–1700, str. 378.

⁶⁶ Prav tam, MMK 1692–1705, str. 37.

⁶⁷ Prav tam, PMK 1675–1700, str. 450–451; prav tam, PMK 1715–1726, str. 48; prav tam, MMK 1723–1742, str. 911; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 271.

⁶⁸ Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 376; Grothaus, »Zbirka turquerij v ptujskem muzeju«, str. 77; Vidmar, »Vurberška galerija slik«, str. 79–82.

* * *

Gospodstvo Hrastovec je po Gunterju podedoval njegov univerzalni dedič, sin **Erazem Friderik**. Rodil se je 19. junija 1631 v Gradcu in bil zagotovo mlajši brat Jurija Gunterja.⁶⁹ Ker je ta po očetovi smrti podedoval manj pomembno gospodstvo Vurberk, se je s tem le stežka sprijaznil.⁷⁰ Da je bil Jurij Gunter pripravljen na prevzem Hrastovca, kaže njegova poroka leta 1653 z ovdovelo Ano Marijo Karolino baronico Layman, roj. grofico Wolkenstein še za časa očeta in približno tri leta pred poroko mlajšega brata Erazma Friderika. Ali je med očetom in starejšim sinom resnično prišlo do kakšnega spora ali pa je bilo posredi le sinovo zdravstveno stanje (po sicer premagani hudi bolezni), lahko za zdaj zgolj ugibamo. Ob prevzemu Hrastovca (1655) je imenje veljalo 524 im. funtov 1 ſ 13 ½ d. Erazem Friderik se je dal kot hrastovski lastnik v imenjsko knjigo vpisati leta 1658.⁷¹ V obdobju med letoma 1655 in 1665, torej v času takoj po njegovem prevzemu lastništva nad Hrastovcem, so bile izvedene obsežne grajske prezidave, o čemer priča vhodni portal v jugozahodnem traktu (gl. sliko 3).⁷² Tedaj so pozidali današnji severni, baročni dvonadstropni trakt, s čimer je kompleks dobil veliko notranje dvorišče. Starejši južni trakt je dobil novo fasado. Dela so bila izvedena po načrtih italijanskih mojstrov oziroma tedaj na Štajerskem delujočega arhitekta Domenica (Della) Torreja.⁷³ Leta 1665 je dal Erazem Friderik obnoviti tudi znamenje s črnim križem pri Lormanju, ki naj bi ga dal šestdeset let pred tem v spomin na nesrečno ljubezen z Agato iz Štraleka postaviti njegov ded Janez Friderik.⁷⁴

⁶⁹ Graz-Hl. Blut, RMK 1625–1642, str. 284. V prošnji za grofovstvo je na primer Jurij Gunter naveden na šestem mestu, Erazem Friderik pa na sedmem (OeStA, AVA Adel, HAA, AR, Herberstein [...] Wien, 23. VII. 1659, fol. 1–21 (zlasti fol. 17r–17v)).

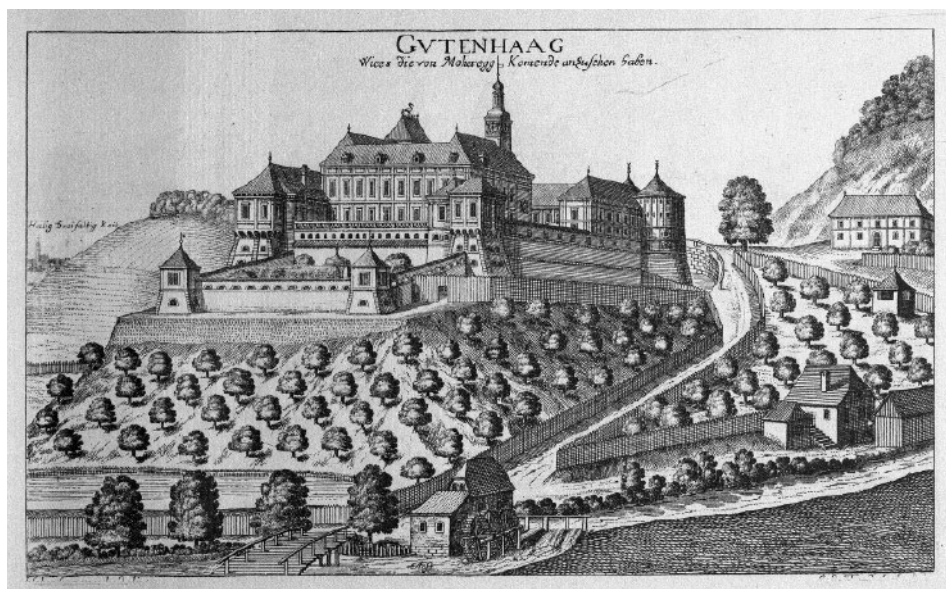
⁷⁰ Bucelin je napačno navedel, da je Erazem Friderik sin in ne brat Jurija Gunterja (Bucelin, *Germaniæ topo-chrono-stemmatographicæ*, str. 79). Wißgrill je za Erazma Friderika predpostavljal, da je umrl kmalu po poroki z Ano Regino grofico Breuner in da ni zapustil potomcev. To je po njem povzel tudi Kumar (Kumar, *Geschichte der Herberstein III*, str. 78; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 271).

⁷¹ Sikora, *Die steirischen Gülden IV*, str. 225.

⁷² Stopar, *Grajske stavbe*, str. 46. Napisa E. F. G. V. H. [= Erasmus Friedrich Graf von Herberstein] 1655 5 AVG in Z H 5TA AVGVSTI ANNO 1665 verjetno pomenita, da je Erazem Friderik gospodstvo prevzel 5. avgusta 1655, dan po očetovi smrti, in naročil njegove prezidave, ki so se (simbolno) zaključile 5. avgusta 1665.

⁷³ Kohlbach, *Steirische Baumeister*, str. 173.

⁷⁴ Ilaunig, *Črni križ pri Hrastovcu*, str. 4 (uvodnik).

Slika 6: Grad Hrastovec v času Erazma Friderika grofa Herbersteina
(vir: Vischer, *Topographia*, št. 153)

Erazem Friderik se je 9. maja 1656 v Gradcu poročil z Ano Regino grofico Breuner (ok. 1632–1690).⁷⁵ V zakonu se je rodilo trinajst potomcev – štirje sinovi in devet hčera: **Marija Regina** (* 26. I. 1657; redovnica v Studenicah), **Ana Cecilija** (* 9. II. 1658), **Ana Eleonora** (* 20. I. 1659; redovnica v Studenicah), **Erazem Rihard** (* 12. II. 1660–4. IV. 1660), **Sabina Regina** (* 17. III. 1661), **Marija Ana Elizabeta** (* 17. II. 1662–19. III. 1740; I. 1684 oo Franc Viljem grof Kuenburg; II. 1695 oo Janez Maksimilijan grof Kuenburg), **Volkgang Erazem Jožef** (* 24. II. 1663–26. XII. 1685, (p) 30. XII. 1685), **Sabina Terezija** (* ok. 1664–3. V. 1664), **Marija Suzana** (* 29. VII. 1665–1. II. 1749; dominikanka v Gradcu), **Barbara Rebeka** (* 4. XII. 1666), **Marija Felicita** (* 15. I. 1668–13. VIII. 1729; I. 1690 oo Leopold Engelbert Jožef grof Kacijaner; II. 1707 oo Rudolf Friderik grof Schrattenbach), **Kristijan Friderik** (* 18. IX. 1669–do 1691) in **Karel Friderik Anton** (* 18. VI. 1675–19. X. 1739, (p) 20. X. 1739; 1697 oo Ana Marija Terezija grofica Saurau).⁷⁶ Na tem mestu velja omeniti, da je bil glavni veji starejše linije, ki je posedovala grad Herberstein, grofovski naziv

⁷⁵ Graz-Hl. Blut, PMK 1651–1659, str. 301–302.

⁷⁶ Graz-Hl. Blut, RMK 1651–1659, str. 376, 452 in 523; prav tam, RMK 1659–1666, str. 42, 136, 217, 297 in 487; RMK 1666–1672, str. 26, 115 in 255; RMK 1673–1681, str. 222; prav tam, MMK 1656–1663, str. 256; MMK 1663–1666, str. 61; MMK 1683–1691, str. 158; StLA, Katalog Herberstein, Katalog H/3, rodbinska tabla 13; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518.

podeljen leta 1644. Nekatere ostale, med njimi hrastovška veja s takratnim lastnikom Erazmom Friderikom, so ga prejele 1. julija 1656. Uradna listina o tem je bila sicer izdana tri leta pozneje, 23. julija 1659.⁷⁷

Do leta 1665 prenovljeni grad Hrastovec je kmalu zadela nesreča v obliki požara. Mariborski stavbni mojster Zaharija Mur je 1. februarja 1666 obnove stroške ocenil na dobrih 1.500 gld.⁷⁸ Hrastovski zemljiški gospod je bil tedaj očitno pri denarju, saj je leta 1668 dodatno naročil izgradnjo grajske kapele,⁷⁹ pozneje (1688) pa pri slikarju Antoniu Maderniju še njeno stropno poslikavo in poslikavo stopnišča.⁸⁰ Kot eden redkih (spodnje)štajerskih zemljiških gospodov je dal svoj hrastovski grad v Vischerjevi *Topographiae Ducatus Stiriae* upodobiti kar štirikrat.⁸¹

Erazem Friderik si je močno (in tudi samovoljno) prizadeval, da bi hrastovskim lastnikom poleg odvetništva pripadle patronatne pravice nad bližnjo cerkvijo sv. Lenarta v istoimenskem trgu. Te so z letom 1580 od jareninske župnije prešle k njenemu lastniku, admontskemu samostanu. Prizadevanja Erazma Friderika so šla tako daleč, da je med njim in predstavniki samostana v Admontu prišlo do dolgoletnega spora, ki se je končal šele s poravnavo s 27. maja 1689.⁸² V lenarški cerkvi je bila tedaj družinska grobnica Herbersteinov.⁸³ S tem nas podrobno seznani Janisch v topografsko-statističnem leksikonu.⁸⁴ Erazem Friderik pa ni imel sporov le z admontskim samostanom,

⁷⁷ OeStA, AVA Adel, HAA, AR, Herberstein [...] Wien, 23. VII. 1659, fol. 1–21; Frank, *Standeserhebungen*, Bd. 2, str. 191.

⁷⁸ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 51.

⁷⁹ Grajska kapela z bogato členjenim portalom ima na prekladi monogram HabItaCVLVM DeVotIonIs, kar daje letnico 1668. O premoženju Erazma Friderika, njegovem zbirateljskem okusu ter o slikah v grajski kapeli in drugih prostorih hrastovskega gradu podrobneje Košak, »Zbirka Erazma Friderika grofa Herbersteina v gradu Hrastovec in v Gradcu«, str. 53–91.

⁸⁰ Murovec, »Antonio Maderni (1660–1702)«, str. 117–118. Prim. s Stopar, *Grajske stavbe*, str. 47.

⁸¹ Vischer, *Topographia*, št. 152–155.

⁸² Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 81.

⁸³ Hrastovška glavna veja Herbersteinov je imela v župnijski cerkvi sv. Lenarta urejeno družinsko grobnico že pred koncem 16. stoletja (Vidmar, »Protestantski nagrobniki«, str. 326).

⁸⁴ Do leta 1885 so se v kripti lenarške cerkve ohranili štirje veliki bakreni sarkofagi, od katerih sta bila dva že oplenjena, verjetno ob odprtju družinske grobnice leta 1867. Na krstah pritrjene medeninaste tablice z napisi danes hrani Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož, tri so objavljene v tem prispevku (gl. slike 4, 7 in 8). V smeri velikega oltarja je bil desno epitaf Erazma Friderika grofa Herbersteina, levo od njega pa sina Volfganga Erazma iz leta 1685. Tam sta bili še krsti Erazmovega očeta Gunterja († 1655) in njegove najstarejše sestre Eve Elizabete, poročene Schärffenberg († 1656). Na steni vzdolžne ladje naj bi nekdaj stal velik kamnit nagrobnik Volfganga Erazma, ki ga je lokalno prebivalstvo poimenovalo kar »luteranski oltar«. Prikazoval je bojno polje, nad katerim sta se dvigala Jezus Kristus in

ampak tudi s ptujsko župnijo. Ljudje ptujskega župnika Ciprijana pl. Colonia (de Colonia) so 12. februarja 1674 oboroženi s strelnim in hladnim orožjem korakali (*marschirn*) do cerkve sv. Ruperta v Voličini, ki je uživala patronatske pravice gospostva Hrastovec in je spadala pod njegov pomerij. Župnikovi ljudje so vdrli v župnišče, grobo ravnali z župnikom Luko Krajnerjem (*Creiner*) in njegovimi ljudmi ter mu odvzeli vse knjige in konja. Razplet tega spora oziroma pravde zaradi močno poškodovanega dokumenta ni znan.⁸⁵

Po smrti Franca Krištofa († 1676), najstarejšega sina Janeza Ernesta (ok. 1613–1673) iz stranske hrastovške veje v Slivnici, se je Erazem Friderik na graškem ograjnem sodišču pravdal z njegovo mlado vdovo Ano Krescencijo. Ker je prvi umrl brez potomcev, se je Erazem Friderik skliceval na herbersteinski dedni pogodbi iz let 1427 in 1519, ki ju je cesar Leopold I. potrdil 7. novembra 1659.⁸⁶ Zdi se, da pri tem poskusu ni bil uspešen.

Marija Ana Elizabeta, hči Erazma Friderika, se je 23. februarja 1684 v predmestju Gradca poročila s Francem Viljemom grofom Kuenburgom. Ženin se omenja kot cesarski komornik. Zaposlil pa ga je tudi tedanji salzburški knezoškof; zanj je opravljal funkcije vrhovnega konjarja, poveljnika straže in vojnega svetnika, obenem pa je bil še njegov dedni točaj. Knezoškof je zvestemu služabniku rade volje podelil dispenzo zaradi daljnega sorodstva z nevesto.⁸⁷ V tistem trenutku se je morda zdelo, da so Herbersteini na Hrastovcu dosegli vrhunec. Erazem Friderik je bil od leta 1678 eden od poverjenikov gosposke klopi štajerskih stanov in pozneje njen predsednik. Tedaj je deloval kot pravi tajni svetnik in komornik cesarja Leopolda. Perspektivni najstarejši (preživeli) sin je stopal po očetovih stopinjah in se je počasi lahko oziral po družici. Leta 1663 rojeni Volfgang Erazem je pri 22 letih imel že lepo kariero: bil je eden od komornikov oziroma ključarjev zakladnice cesarja Leopolda, služil pa je tudi kot namestnik svetnika in prisednika urada dvornega maršala

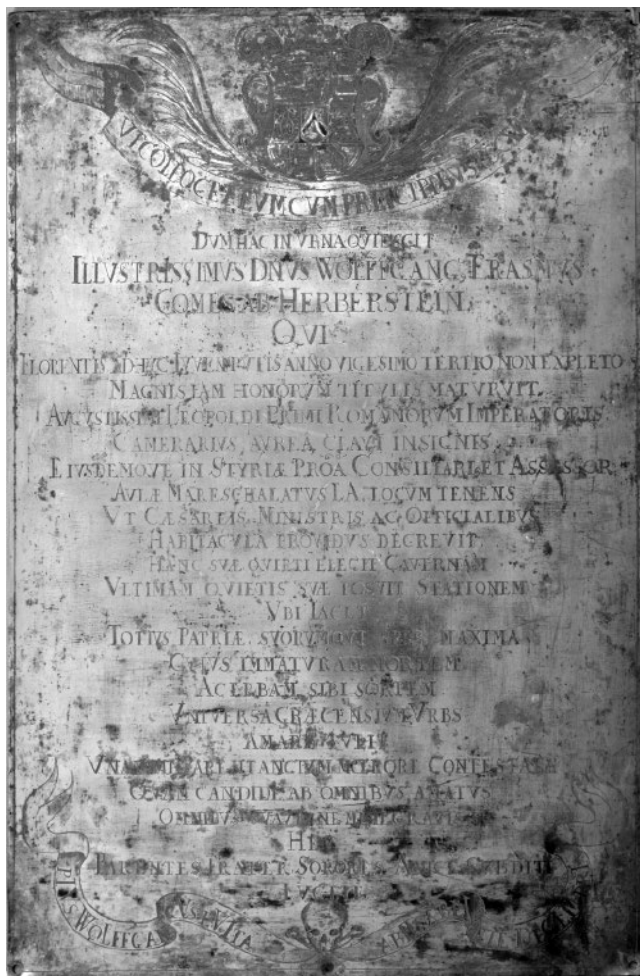
Bog oče. Spodaj je bilo v sočasnih oblačilih upodobljenih trinajst figur – devet moških in štiri ženske: Volf(gang), Franc, Krištof, Jakob, Franc, Friderik, Sigmund, Janez, Friderik, Katarina, Magdalena, Lucija in Valburga. Sodeč po dragocenem kamnitem podstavku je bil spomenik morda mišljen kot primer protestantske umetnosti, katerega dokončanje je preprečila protireformacija. Poleg prizora bojnega polja je vseboval freske s trofejami, prazne niše in angela varuha z geslom *Surgite vos mortui* (»Vstanite vi, ki ste mrtvi«). Kamniti nagrobnik je bil po mnenju vizitatorja iz leta 1760 že tedaj moteč za bogoslužje. Janez Henrik grof Herberstein (1804–1881) je dal poškodovani spomenik na prosto razpolago lenarškemu župniku, ki ga je dal med temeljito prenovo cerkve sredi 19. stoletja odstraniti (PMPO, inv. št. G 2159 pl–G 2161 pl; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 82; Košak, »Janez Ernest II. grof Herberstein in naročila opreme za cerkev sv. Lenarta«, str. 104).

⁸⁵ Oman, *Maščevanje kot pravni običaj*, str. 334.

⁸⁶ StLA, LR 394, H. 3, fol. 191r; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 517.

⁸⁷ Graz-Strassgang, PMK 1670–1717, str. 86.

Notranje Avstrije.⁸⁸ V na videz idilične družinske razmere hrastovške veje je zarezala kruta usoda: Volfgang Erazem je konec decembra 1685 umrl. Zaradi njegove prezgodnje smrti naj bi poleg družine žalovalo kar »celotno prebivalstvo Gradca«. Pokojnikovo truplo so iz glavnega mesta Štajerske prepeljali »na Hrastovec« in ga 30. decembra pokopali v kripti cerkve sv. Lenarta.⁸⁹

Slika 7: Nagrobna ploščica Volfganga Erazma grofa Herbersteina, najstarejšega sina Erazma Friderika (vir: PMPO, inv. št. G 2161 pl)

⁸⁸ PMPO, inv. št. G 164 g, rodovnik Herbersteinov do začetka 20. stoletja; prav tam, inv. št. G 2161 pl, nagrobna ploščica Volfganga Erazma grofa Herbersteina; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 272.

⁸⁹ PMPO, inv. št. G 2161 pl, nagrobna ploščica Volfganga Erazma grofa Herbersteina; Graz-Hl. Blut, MMK 1683–1691, str. 158; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 82.

24. novembra 1689 je bila v Spielfeldu izdana poročna pogodba med Marijo Felicito, najmlajšo hčerko Erazma Friderika, in cesarskim komornikom Leopoldom Engelbertom Jožefom grofom Kacijanerjem s Katzensteina.⁹⁰ Poročni obred je potekal poltretji mesec pozneje, 6. februarja 1690 v Gradcu. Ženin je bil sin pokojnega Janeza Herbarda, cesarjevega tajnega svetnika, komornika, kranjskega deželnega upravnika in deželnega glavarja na Goriškem, ter ovdovele Eve Krescencije, roj. grofice Khevenhüller. Nevestin oče Erazem Friderik je v poročni matici naveden kot cesarski tajni svetnik in komornik. Hčerko sta v zakon oddala z dolgoletno prvo ženo Ano Regino.⁹¹ Ta se je morda poroke udeležila kljub bolezni, če ni zbolela v času poročnega slavlja v hladnem februarju. Umrli je namreč le nekaj dni po hčerini poroki in 12. februarja so jo pokopali pri graških karmeličanih.⁹² Njeno zapuščino v graški palači Herbersteinov je inventarna komisija do 10. aprila ocenila na dobrih 9.246 gld. Pretežni delež so predstavljale zadolžnice. Med nakitom se na primer omenjata diamantna prstana, ki sta imela vdelanih po devet kamnov. Tisti z večjimi diamanti je bil ocenjen na 350, tisti z manjšimi pa na 140 gld. Dragocenejšega je pokojnica oporočno volila hčerki Mariji Ani Elizabeti, ovdoveli grofici Kuenburg, drugega pa možu v spomin. Njeni dediči so se medsebojno sporazumeli do 10. maja 1690 in so želeli, da komisija pokojničino zapuščino odpečati, da si jo lahko razdelijo. Pod prošnjo sta se podpisala vdovec Erazem Friderik grof Herberstein, skrbnik in izvrševalec oporoke v imenu treh potomcev (!), ter njegova hčerka, prav tako ovdovela Marija Ana Elizabeta grofica Kuenburg, izvrševalka oporoke v lastnem imenu ter v imenu tedaj pravkar poročene najmlajše sestre Marije Felicite grofice Kacijaner.⁹³

Erazem Friderik je umrl leto dni za prvo ženo. Zakaj prvo? 23. maja 1690, le nekaj mesecev po smrti Ane Regine, se je skoraj 59-letnik v Gradcu poročil s precej mlajšo, še ne 17-letno Marijo Terezijo grofico Lengheimb (1673–1750). Hrastovski gospod je na gradu Hrastovec umrl nepričakovano, o čemer priča njegova oporoka s 5. februarja 1691, sestavljena tik pred njegovo smrtjo. Po ohranjeni nagrobni ploščici naj bi gospostvo Hrastovec, ki ga je imel v posesti 35 let in 6 mesecev, s preudarnim gospodarjenjem precej izboljšal. Erazem Friderik je bil zadnji Herberstein iz hrastovške veje, ki je (bil) pokopan v

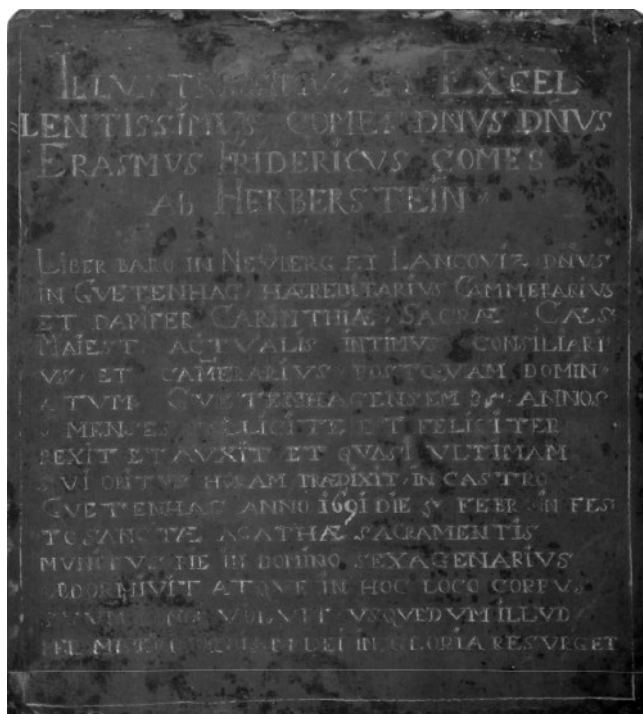
⁹⁰ Goëss, »Kazianer«, str. 308.

⁹¹ Graz-Hl. Blut, PMK 1675–1700, str. 643; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518; Witting, »Beiträge zur Genealogie«, str. 122.

⁹² V mrliški matici je zavedena kot Marija Regina grofica Herberstein, roj. grofica Breuner (Graz-Hl. Blut, MMK 1683–1691, str. 309).

⁹³ StLA, LR 397, H. 2, fol. 85v, 101r in 109r.

cerkvi sv. Lenarta. Tam je svoj zadnji počitek našel dan po smrti, 6. februarja 1691.⁹⁴

Slika 8: Nagrobna ploščica Erazma Friderika grofa Herbersteina
(vir: PMPO, inv. št. G 2162 pl)

Erazem je oporočno za univerzalnega dediča določil najmlajšega in tedaj edinega še živečega sina Karla Friderika (1675–1739; krščen kot Karel Friderik Anton).⁹⁵ Tri hčerke je odpravil s tem, da jih je poslal v samostan,⁹⁶ medtem ko so druge bržčas umrle v otroških letih. Od devetih hčera sta se poročili le dve, Marija Ana Elizabeta in Marija Felicita, kar smo že omenili. Obe sta se poročili dvakrat. Prva je po smrti Franca Viljema grofa Kuenburga († 2. II. 1690) 11. septembra 1695 v Gradcu drugi zakon sklenila z njegovim sorodnikom

⁹⁴ PMPO, inv. št. G 2162 pl, nagrobna ploščica Erazma Friderika grofa Herbersteina; Graz-Hl. Blut, MMK 1683–1691, str. 346; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518.

⁹⁵ StLA, FA Herberstein, EP, K. 43, H. 427, s. p.; prav tam, LR, Testamenten 1688–1696, K. 1014, s. p.; Košak, »Zbirka Erazma Friderika grofa Herbersteina v gradu Hrastovec in v Gradcu«, str. 78.

⁹⁶ Starejši Marija Regina in Ana Eleonora sta šli med dominikanke v Studenicah, mlajša Marija Suzana pa je bila poslana med graške dominikanke (*frauen closter alhie zu Grätz*; StLA, LR 397, H. 2, fol. 197r), kjer je sprejela redovno ime Marija Krescencija (Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 272).

Janezom Maksimilijanom grofom Kuenburgom, lastnikom štajerskih gospodstev Brunnsee in Hollenegg.⁹⁷ Grof Kuenburg je na sedežu gospostva Hollenegg umrl 15. septembra 1711. Ovdovela Marija Ana Elizabeta je umrla 19. marca 1740, prav tako na Hollenegg.⁹⁸ Mlajša Marija Felicita je ovdovela 12. novembra 1705 in se je 7. marca 1707 poročila z Rudolfom Friderikom [Ferdinandom] grofom Schrattenbachom († 8. I. 1728). Poročna pogodba je bila dogovorjena 2. februarja 1707 v Gradcu. Marija Felicita je kot vdova umrla do 13. avgusta 1729, pokopali so jo v grobnico pri graških uršulinkah.⁹⁹

Zapuščinski inventar Erazma Friderika – zlasti s popisanimi knjigami in slikami – priča o tem, da se je hrastovski gospod poleg graške hiše redno in rad zadrževal na Hrastovcu. Vrednost vseh njegovih premičnin v Gradcu je bila do 15. junija 1691 ocenjena na dobrih 39.517 gld. Med skoraj stotimi slikami so bile štiri z upodobljenim gradom Hrastovec v različnih smereh ocenjene na 24 gld.¹⁰⁰ Najbrž je šlo za grafike oziroma bakroreze, ki jih je urezal in vлил bakrorezec Andrej Trost, in so bile do okoli leta 1700 vključene v Vischerjevo *Topographio*. Grofovo premično zapuščino na Hrastovcu – nepremičnine namreč niso bile ocenjene – je inventarna komisija ocenila na dobrih 12.776 gld. Kot kaže, je bila gotovina v celoti spravljena v graški hiši. V tej rubriki se v Hrastovcu omenja samo listina iz leta 1690, spravljena v pokojnikovi pisalni mizi, po kateri je bratovščini pri cerkvi sv. Ruperta v Voličini pripadalo 23 gld 21 kr.¹⁰¹ Tudi srebrnine je bilo na Hrastovcu zgolj za vzorec: omenjajo se gumbi, srebrni in zlati naprstniki, dragoceni sukanec ipd., skupaj za 17 gld 50 kr.¹⁰² Veliko pa je bilo slik, popisanih jih je bilo kar 260. Poleg njegovega portreta in tistega njegove prve žene Ane Regine se omenjata še dva portreta očeta Gunterja, portret matere Eve Regine baronice Starhemberg in štirje portreti Erazmovih sester – Eve Elizabete, Poliksene, Johane in Konstance. Popisan je tudi portret Sabine Izabele, s katero je mišljena Erazmova sestra Sabina Elizabeta, ki se je pozneje pridružila benediktinkam v Gössu.¹⁰³

⁹⁷ Graz-Hl. Blut, PMK 1675–1700, str. 829; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518.

⁹⁸ Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518.

⁹⁹ Graz-Hl. Blut, PMK 1700–1714, str. 225; prav tam, MMK 1723–1742, str. 398; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518; Goëss, »Kazianer«, str. 308; Witting, »Beiträge zur Genealogie«, str. 122.

¹⁰⁰ StLA, LR 397, H. 2, fol. 213r in 238r.

¹⁰¹ Prav tam, H. 4, fol. 376r in 453r.

¹⁰² Prav tam, fol. 376v.

¹⁰³ Košak, »Zbirka Erazma Friderika grofa Herbersteina«, str. 55 in 66. Erazmovega portreta po besedah Tine Košak ne moremo povezati z ohranjenim portretom iz zbirke Edvarda in Karla Strahla v Narodni galeriji. Na tem portretu naj bi bil po poznejšem, na hrbtno stran platna nalepljenem napisu upodobljen Erazem Friderik v starosti 50 let (prav tam, str. 67).

Inventar je glede popisa slik še posebej dragocen, ker jih je komisija popisala po prostorih. Od grajskih prostorov se tedaj omenjajo: galerija ali soba s portreti, grofova soba, salon, soba pokojne grofice, grofičina soba, jedilnica, t. i. »zlata« izba (*gulden stuben*), kabinet zraven nje, v nadstropju t. i. *Pößniz stuben* ter večja in manjša kamra zraven nje,¹⁰⁴ pod to izbo dve sobi za goste, pa lekarniška soba (*appotekhen*), t. i. »zelena« soba, t. i. duhovnikova izba (*pfaffen stuben*) in kamra zraven nje, kamra za služabnike (*zümmermenßcher cammer*), kamra za mlad(oletn)e služabnike (*khindermenßcher cammer*), vzgojiteljčina soba (*hoffmaisterin zümmer*), kaplanova izba, oskrbnikova soba, kuharjeva kamra, točajeve kamra, volarjeva soba (*tärzer zümmer*), kamra za lovca, kamra za sodarja, kamra za vrtnarja, lakajeve izba in garderoba. V gradu je bila tudi kapela. Grajski spremljevalni prostori so bili lopa za kočije in sani, sodarska lopa, oskrbniška lopa, dve orožni kamri, klet (pod grofovo sobo), obokan kletni prostor, kjer so hranili jedila (*shramba*), in klet za spravilo medu (*möth kheller*). K Hrastovcu so sodili pristava pri gradu, manjši dvorec Štralek v Voličini in pristava z dimnico (*Schweizer hoff*). V tej so najverjetneje kadili oziroma dimili sir in morda sadje, glede na hrambo večje količine soli pa so pretežno dimili meso.¹⁰⁵ Vrednost nepremičnin v okviru gospostva Hrastovec ni bila ocenjena, saj je bilo gospostvo ob doseženi polnoletnosti namenjeno univerzalnemu dediču, sinu Karlu Frideriku.

Podatki, ki jih lahko razberemo iz popisov slik v zapuščinskem inventarju Erazma Friderika, in ohranjene slike iz njegove zbirke ga opredeljujejo kot pravega mecena in ljubitelja umetnosti.¹⁰⁶ Njegovo slikarsko zbirko v Gradcu in predvsem na Hrastovcu je mogoče v obdobju med sredino 17. stoletja in začetkom 18. stoletja po besedah Tine Košak označiti za eno največjih na Štajerskem.¹⁰⁷ Erazem Friderik pa ni bil zgolj umetniška duša. Med ohranjenimi listinami v Štajerskem deželnem arhivu so tudi sodni spisi, ki hrastovškega zemljiškega gospoda postavljajo v vlogo nekakšnega razboriteža. Konec julija 1674 se je denimo zaradi prizadete časti javno dvobojeval (*daß öffentliche duell*) z Maksimilijanom baronom Stübichem. »Petelina« sta se hitro ohladila

¹⁰⁴ Pri *Pößniz stuben* je morda šlo za izbo, pod katero je tekla reka Pesnica.

¹⁰⁵ Soli je bilo za slabih 254 gld. Na gradu Hrastovec je bilo na primer spravljene soli za 59 gld 30 kr, v Štraleku pa za 52 gld 30 kr (StLA, LR 397, H. 4, fol. 448v). Leta 1711 se na pristavi »Schweizerhoff« omenja pogin kar 96 glav rogate živine (volov, bikov in krav). To pomeni, da je moral tam stati velik hlev in da so v dimnici pripravljali velike količine sušenega mesa oziroma dimljenega sira.

¹⁰⁶ Košak, »Zbirka Erazma Friderika grofa Herbersteina v gradu Hrastovec in v Gradcu«, str. 76.

¹⁰⁷ Leta 1663 je na Hrastovcu dokazano gostil slikarja Mihaela Bechtla. Še posebej zaneseno naj bi slike naročal in kupoval v začetku šestdesetih let 17. stoletja (Košak, »Zbirka Erazma Friderika grofa Herbersteina v gradu Hrastovec in v Gradcu«, str. 53–91, tukaj str. 68 in 71).

in se 2. avgusta poravnala v graškem lontovžu.¹⁰⁸ Poleti 1690 – torej kmalu za tem, ko je prstan nataknil drugi, več kot 40 let mlajši ženi – naj bi Erazem Friderik tako močno pretepel svojega paža, da je ta kmalu zatem pri usmiljenih bratih v Gradcu umrl.¹⁰⁹

Glede na zabeleženo listino (pod št. 31) je Erazem Friderik 2. februarja 1686 kapeli sv. Janeza od Boga v graški cerkvi usmiljenih bratov namenil 1.000 gld za bolniško posteljo v tamkajšnjem špitalu.¹¹⁰ Povod za legat je bila bržčas smrt njegovega sina Volfganga Erazma konec leta 1685. Ta in verjetno še katera ustanova ter številna Erazmova umetniška naročila in izvedena obsežna gradbena dela na Hrastovcu so ob številnem potomstvu povzročila velike dolgove, s katerimi so se morali ubadati njegovi potomci. Tukaj je bila še mlada vdova, ki ji je bilo treba zagotoviti vdovščino oziroma vzdrževanje.

Kot skrbnik mladoletnega Karla Friderika, tedaj očitno edinega še živečega sina Erazma Friderika, se omenja sorodnik Maksimilijan Sigmund grof Herberstein iz glavne veje na Pusterwaldu. Ta, od leta 1684 drugi mož Kristine Krescencije grofice Herberstein z bližnjega Vurberka, je bil njegov skrbnik in upravitelj hrastovške zapuščine vsaj do leta 1696.¹¹¹ 15. oktobra 1696 se je z mlado Erazmovo vdovo Marijo Terezijo poročil Ferdinand Hanibal grof Herberstein, brat Maksimilijana Sigmunda.¹¹² S poroko je po bratu bržčas prevzel skrbniško vlogo. Marija Terezija, roj. baronica Lengheimb, se je pozneje poročila še dvakrat. Tretji zakon je 11. maja 1713 sklenila z Gandolfom Viljemom grofom Schrattenbachom, po njegovi smrti († 1729) pa se je 22. avgusta 1730 poročila s Sigmundom Rudolfom grofom Wagenspergom († 1734). Kot vdova je umrla 20. februarja 1750 v Gradcu, stara 76 let.¹¹³

¹⁰⁸ Po poravnavi sta morala do nadaljnjih navodil znova v hišni pripor (StLA, LR 393, H. 1, fol. 51r–51v).

¹⁰⁹ Paž je umrl 2. avgusta 1690 (StLA, LR 397, H. 3, fol. 271r–272v in 274r–280v).

¹¹⁰ Prav tam, fol. 196r. Janez Jurij grof Herberstein (po 1602–1676) iz glavne veje na Herbersteinu je 4. septembra 1669 v cerkvi Marijinega Oznanjenja usmiljenih bratov ustanovil loretsko kapelo, kjer je bil pokopan 5. oktobra 1676 (Graz-Hl. Blut, MMK 1674–1682, str. 109; Košak, »Janez Ernest II. grof Herberstein in naročila opreme za cerkev sv. Lenarta«, str. 112–113; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 508).

¹¹¹ To dokazujejo popisane hrastovške listine v njegovem zapuščinskem inventarju iz leta 1706. Maksimilijan Sigmund je sicer umrl že konec avgusta 1703 (Graz-Hl. Blut, MMK 1692–1705, str. 324; StLA, LR 401, H. 2, fol. 316r–330v in 338r).

¹¹² StLA, Graz-Strassgang, PMK 1670–1717, str. 163.

¹¹³ StLA, LR 403, H. 3, fol. 270r; Graz-Hl. Blut, PMK 1727–1741, str. 182; prav tam, MMK 1723–1742, str. 366 in MMK 1742–1754, str. 552; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518; isti, *Der landständische Adel II*, str. 920–921; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 260 in 272.

Gospodstvo Hrastovec, katerega vrednost je po imenjski knjigi leta 1695 znašala 595 im. funtov 1 ß 29 $\frac{1}{2}$ d,¹¹⁴ je bilo torej namenjeno **Karlu Frideriku**. Ta se je rodil poleti 1675 in se je poročil takoj po nastopu poročne (in posestne) polnoletnosti; 13. novembra 1697 se je poročil z Ano Marijo Terezijo grofico Saurau, hčerko Janeza Adama in Marije Izabele, roj. grofice Rindsmaul.¹¹⁵ Med slikami iz hrastovške zbirke sta se do danes v Pokrajinskem muzeju Maribor ohranili upodobitvi psov, za kateri lahko upravičeno sklepamo, da sta bili njegovo naročilo. Na ovratnici psa, upodobljenega na sliki *Jazbečar*, je monogram *C. F.*, ki ga na pendantu *Pes v boju z medvedom* dopolnjuje monogram *V. H.*, kar skupaj pomeni kratico za *Carl Friedrich von Herberstein*, tj. Karel Friderik [grof] Herberstein. Slogovna analiza slik po besedah Tine Košak razkriva, da sta nastali okoli leta 1700 ali pozneje, torej v času njegovega lastništva Hrastovca.¹¹⁶ Aliančni grb rodbin Herberstein in Saurau na dvoriščni strani vhodnega portala gradu Hrastovec verjetno priča o tem, da se je prenova Hrastovca nadaljevala tudi po letu 1697.¹¹⁷

Slika 9: Aliančni grb Herberstein-Saurau na dvoriščni strani vhodnega portala gradu Hrastovec (foto: Matjaž Grahornik, november 2018)

¹¹⁴ Ob Erazmovem prevzemu Hrastovca (leta 1655) je imenje veljalo 524 im. funtov 1 ß 13 $\frac{1}{2}$ d, tako da je moral gospodstvo posestno precej povečati.

¹¹⁵ Graz-Hl. Blut, PMK 1675–1700, str. 894; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518.

¹¹⁶ Košak, »Zbirka Erazma Friderika grofa Herbersteina«, str. 78.

¹¹⁷ Glede na Vischerjeve upodobitve, obseg stavbe in slogovne značilnosti je po mnenju dr. Igorja Sapača mogoče, da so v času Karla Friderika podrli zgornji del glavnega grajskega stolpa iz 14. stoletja in za nadstropje nadzidali oba severna oglata vogalna stolpa iz 16. stoletja (prim. slike 6 in 15). V ta čas bi lahko umestili tudi preureditev notranjščine (štukature na stropih v nekaterih prostorih drugega nadstropja severnega dela gradu, peči).

Vischerjeva *Topographiæ Ducatus Stiriaë*, ki je končno obliko dobila okoli leta 1700, v seznamu lastnikov kot hrastovškega lastnika seveda navaja Karla Friderika. Ta je bil pozneje imenovan za cesarskega komornika, medtem ko je v matičnih knjigah (od) leta 1701 izpričan kot uradnik notranjeavstrijske vlade v Gradcu, od leta 1707 pa kot prisednik štajerskih stanov (*la[ndschaft] in Steyer beysizer*). V njegovem zakonu z Ano Marijo Terezijo se je do leta 1708 rodilo deset potomcev, šest sinov in štiri hčerke. Po vrsti so si sledili: **Marija Izabela Regina** (* 9. VIII. 1698–17. III. 1699), **Marija Jožefa Johana** (* 15. VI–II. 1699–1758; avguštinka na Dunaju),¹¹⁸ **Janez Adam Karel Jožef** (* 21. IX. 1700–24. XII. 1724), dvojčka **Maksimilijan Anton Kajetan** in **Marija Suzana Karolina** (* ok. 30. XI. 1701, (k) 1. XII. 1701; (Marija) † 1704; (Maksimilijan) † 8. X. 1744; oo Terezija Jožefa pl. Schaumberg),¹¹⁹ **Erazem Friderik (II.) Dizma** (* 3. III. 1703; † v mladosti), **Marija Ana Terezija Doroteja** (* 6. II. 1704, (k) 7. II. 1704–6. X. 1717), **Franc Viljem Leopold Emanuel** (* 26. III. 1705, (k) 27. III. 1705–13. I. 1764),¹²⁰ **Sigmund Ferdinand Baltazar Gregor Erazem** (* 9. V. 1707–1752; 1744 oo Johana Frančiška [Elizabeta] baronica Wunschwitz) in **Jožef Ignac Janez Franc Peter** (* 1. VIII. 1708, (k) 2. VIII. 1708–7. III. 1711).¹²¹ Malo pred rojstvom zadnjega potomca 7. julija 1708 je Karel Friderik v Gradcu prisostvoval uboju Leopolda gospoda Stubenberga. Ta se je s kočijo okoli poldneva peljal od stavbe tajnega sveta proti domu, ko je (kočijaž) blizu stavbe jezuitskega samostana skoraj povozil Antona Adama grofa Sauraua in njegovega botra (*patrino*) Karla Friderika grofa Herbersteina. Anton Adam je bil morda brat, vsekakor pa sorodnik Herbersteinove žene. Ker je gospod Stubenberg ogrozil njegovo življenje, ga je pozval na dvoboj, pri katerem se grof Herberstein omenja kot sekundant. Saurau in Stubenberg sta potegnili meče in se dvakrat udarila brez zmagovalca. Pri tretjem poskusu pa je grof Saurau zadal Stubenbergu grozljiv udarec, pri katerem ga je z mečem porezal

¹¹⁸ Graz-Hl. Blut, RMK 1694–1706, str. 301; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518. Prim. tudi Wißgrill, *Schauplatz*, str. 272.

¹¹⁹ Po Wißgrillu naj bi se rodila 3. novembra, kar se za njun krstni obred, ki je potekal 1. decembra, zdi veliko prezgodaj. Morda je izostala cifra »0«, tako da je pravilen datum 30. november (Wißgrill, *Schauplatz*, str. 272).

¹²⁰ StLA, Katalog Herberstein, Katalog H/2, str. 43. Postal naj bi kanonik avguštinskega samostana Dorotheum na Dunaju, kjer je tudi umrl. Datum smrti navaja Naschenweng (Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 272).

¹²¹ Graz-Hl. Blut, RMK 1694–1706, str. 245, 361, 430, 498, 550 in 617; RMK 1707–1720, str. 23 in 86; prav tam, MMK 1692–1705, str. 194; MMK 1705–1722, str. 252 in 561; PMPO, inv. št. G 164 g, rodovnik Herbersteinov do začetka 20. stoletja; StLA, Katalog Herberstein, Katalog H/3, rodbinska tabla 13; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518; Kumar, *Geschichte der Herberstein III*, str. 79–80; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 272.

od desne strani prsnega koša vse do leve strani kolka, tako da je kmalu zatem izdihnil.¹²²

Dolgovi na gospodstvu Hrastovec so se bržčas začeli kopičiti z Erazmom Friderikom, poglobiti pa so se morali v času skrbništva mladotnega sina Karla Friderika. Do leta 1713 so se tako povečali, da so povzročili insolventnost tedanjega lastnika Hrastovca. Zemljiški gospod je prezadolženost opravičeval s katastrofo, ki jo je leta 1711 doživela njegova pristava z dimnico (»Schweizerhoff«). Tam je prišlo do pogina 96 glav živine (volov, bikov in krav); preživela naj bi samo ena krava. Dogodek so 4. maja 1713 potrdile številne priče.¹²³ Po odloku deželne gosposke je bila 25. oktobra 1712 ukazana cenitev celotnega premoženja Karla Friderika. Cenitvena komisija je bila naposled imenovana spomladi 1713. Da je šlo Karlu Frideriku finančno že kar pošteno za nohte, priča njegova prošnja, napisana pred aprilom. Glede plačila komisarjev in njihovih poslov za vožnjo do Hrastovca in nazaj je hrastovski gospod želel, da delo opravita čim prej in s čim manjšimi stroški. Na to je komisarja z resolucijo, izdano 1. aprila 1713 v Gradcu, opomnila vladna komisija.¹²⁴ Komisarja sta 6. maja celotno premoženje hrastovškega gospoda ocenila na dobrih 258.436 gld, grad Hrastovec z vso opremo denimo na 45.000 gld. Letni prihodki od dajatev so znašali dobrih 1.782 gld, kar je v kapitalu pomenilo več kot 35.643 gld. Od čiste vrednosti je po odbitku stroškov za komisarja (200 gld) tako ostalo dobrih 222.793 gld.¹²⁵ Karel Friderik se s poročilom komisije ni strinjal in ga je do 12. avgusta dopolnil. Njegove ocenjene vrednosti so, razumljivo, višje. Prepričan je bil, da je grad z vsem, kar mu je pripadalo, vreden veliko več kot ocenjenih 45.000 gld. Komisarja naj bi pozabila zajeti dva kamnoloma – enega je cenil na 1.500 gld, drugega na 3.000 gld – in opekarno (za 3.000 gld). Celotno premoženje je bilo po njegovem mnenju vredno dobrih 349.070 gld. Na drugi strani je pri odtegljajih (*abzugs possten*) izračunal znatno manj, samo za 4.574 gld, tako da je čista vrednost po njegovih izračunih znašala 344.496 gld, tj. preko 120.000 gld več (!). Po ohranjeni specifikaciji je bilo v letih 1711–1713 njegovim upnikom izplačanih več kot 9.917 gld. Nezmožnost odplačevanja dolgov je Karel Friderik vseskozi opravičeval z nesrečnim

¹²² Graz-Hl. Blut, MMK 1705–1722, str. 142–143. Opis dvoboja gre razumeti tako, da je Karel Friderik kot sekundant izbil Stubenbergov meč, nakar mu je lahko grof Saurau neovirano zadal usodni udarec. Pri omenjenih mečih je dejansko šlo za spado, rapirju podoben enoročni lahek meč. Za podatek se zahvaljujem kolegu Tomažu Lazarju iz Narodnega muzeja Slovenije.

¹²³ Šlo je za njegove podložnike oziroma kmete. Ker niso znali brati in pisati, so za zapis imen prosili Gašperja Rojka (*Royckho*), uradnika v Metavi. Njihovo pričevanje je bilo omenjenega dne izdano na Hrastovcu (StLA, LR 403, H. 2, fol. 185r).

¹²⁴ Hrastovski gospod je bil za cenitev gospostva Hrastovec komisarjema dolžan 200 gld (StLA, LR 403, H. 2, fol. 181r–181v).

¹²⁵ Prav tam, fol. 187r–196v.

poginom živine. 25. septembra 1713 se je potegoval za triletni moratorij na poplačilo upnikov, ker mu ta ni bil odobren, se je začel z upniki pravdati na ograjnem sodišču.¹²⁶ Do konca naslednjega leta je naposled bankrotiral oziroma šel v osebni stečaj (*conkursus*). Omenja se nuja po plačevanju preživnine (*alimentation*) zanj in za njegovih tedaj šest mladoletnih otrok. Med predlogi za razrešitev težavnega stanja je bil najrealnejši sekvester (zaplemba in prodaja) gospostva in poplačilo upnikov. S tem so se v Gradcu intenzivno ukvarjali vsaj od 26. januarja 1715.¹²⁷

Vladna in dvornokomorna komisija se je naposled tisto leto odločila Hrastovec prodati. Od poletja 1715 se je kot potencialni kupec gospostva in poplačnik upnikov priglasil štajerski deželni upravnik Janez Ernest grof Herberstein (1671–1726) iz mlajše stranske veje glavne veje na Herbersteinu. Do prodaje je res prišlo. O tem priča izvod kupoprodajne pogodbe med Janezom Ernestom in upniki Karla Friderika grofa Herbersteina, izdane 12. decembra 1715, pa tudi navedba pogodbe v zapuščinskem inventarju Janeza Ernesta v rubriki »listine«.¹²⁸ Ob prodaji prezadolženega gospostva Hrastovec leta 1715 je od hrastovške glavne veje na mlajšo stransko vejo glavne veje na Herbersteinu prešlo tudi odvetništvo župnijske cerkve sv. Lenarta v Lenartu in vikariatne cerkve sv. Ruperta v Spodnji Voličini, v katerih je imela hrastovška glavna veja družinski grobnici.¹²⁹

Da Karel Friderik ob smrti leta 1739 ni bil hrastovski lastnik, dokazuje tudi njegov zapuščinski inventar, v katerem Hrastovec ni naveden. Iz inventarja in njegovih prilog razberemo, da je nekdanji lastnik mogočnega Hrastovca zadnja leta preživel kot nekakšen podnajemnik v dvorcu Lannach zemljiškega gospoda Janeza Jožefa grofa Gallerja. V omenjenem dvorcu je umrl v noči med 18. in 19. oktobrom 1739. 18. oktobra se je še »povsem zdrav« odpravil v posteljo, kjer ga je naslednje jutro lastnik dvorca našel mrtvega. Dan za tem so ga pokopali na pokopališču v Großkirchnu (danes župnija Mooskirchen).¹³⁰ Pokojnikovo zapuščino je hitro popisal kar lastnik Lannacha, in to do 22. oktobra. Med listinami se omenja mesečna pokojnina (penzija), ki jo je izplačeval notranjeavstrijski bankalni urad (*der I. Ö. bancal ambt*) in je znašala 250 gld. Celotno premoženje Karla Friderika je bilo ocenjeno na zgolj 901 gld

¹²⁶ StLA, LR 403, H. 3, fol. 255r–266v; prav tam, H. 4, fol. 321r–354v. Seznam upnikov in dolgov iz obdobja 1711–1713 je bil sestavljen z namenom, da bi hrastovski gospod dosegel omenjeni triletni moratorij (prav tam, H. 3, fol. 284r–286v, 291r in 311v).

¹²⁷ StLA, LR 404, H. 1, fol. 4r–4v.

¹²⁸ StLA, FA Herberstein, All., K. 48, H. 451; prav tam, LR 406, H. 1, fol. 7v; prav tam, LR 413, H. 3, fol. 185v–186r.

¹²⁹ Košak, »Janez Ernest II. grof Herberstein in naročila opreme za cerkev sv. Lenarta«, str. 104.

¹³⁰ Mooskirchen, MMK 1731–1774, str. 63; StLA, LR 408, H. 4, fol. 233r.

20 kr. Za pogrebne storitve, 66 svetih maš in plačilo grofovih služabnikov je iz zapuščine šlo dobrih 86 gld, tako da je ostalo okoli 814 gld.¹³¹ Od desetih potomcev iz njegovega zakona z Ano Marijo Terezijo grofico Saurau jih je leta 1714 živelo še šest, kar je že bilo omenjeno.¹³² Do leta 1739 sta od sinov ostala samo Maksimilijan Anton (1701–1744) in Sigmund Ferdinand (1707–1752). Priglasila sta se kot dediča in trdila, da jima pripada materin delež pri gospodstvu Hrastovec. Tega je novi hrastovski lastnik Janez Ernest grof Herberstein do svoje smrti († 1726) izplačal Karlu Frideriku v znesku 1.802 gld 40 kr, kar pa v očetovem inventarju ni bilo zavedeno. 23. maja 1740 je dr. Friderik Baltazar Hösch, skrbnik (kurator) Maksimilijana Antona in Sigmunda Ferdinanda, v Gradcu potrdil prejem zapuščine njunega očeta v znesku dobrih 814 gld. Denar mu je izročil skrbnik pokojnega grofa, dr. Maks pl. Moßhardt, zapriseženi dvorni in ograjni advokat na Štajerskem.¹³³

Maksimilijan Anton Kajetan se je po koncu šolanja posvetil vojski. Poročil se je s Terezijo Jožefo pl. Schaumberg, vendar v zakonu naj ne bi bilo potomcev. Umrl je 8. oktobra 1744 na Dunaju in bil dan pozneje pokopan pri tamkajšnjih frančiškanih. Ob smrti se omenja kot poveljnik pešpolka generala Kollowrata, ki je bil tedaj del vojaškega sestava kraljevine Ogrske (*des löb[lichen] Kollobrati[schen] inf[anterie] r[e]g[i]m[en]t haubtman bey der ungari[schen] cron*).¹³⁴

¹³¹ Največji delež zapuščine je predstavljala gotovina, ki je je bilo za ok. 775 gld. Srebrnina je bila ocenjena na 49 gld, orožje na 24 gld, obleke na 33 gld in platno na okoli 20 gld (StLA, LR 408, H. 4, fol. 228r–231v in 238r–238v).

¹³² Med živimi so bili: Marija Jožefa Johana (1699–1752), Janez Adam Karel Jožef (1700–1724), Maksimilijan Anton Kajetan (1701–1744), Marija Ana Terezija Doroteja (1704–1717), Franc Viljem Leopold Emanuel (1705–1764) in Sigmund Ferdinand Baltazar Gregor Erazem (1707–1752). V naslednjih letih sta umrla še Marija Ana Terezija Doroteja in najstarejši sin Janez Adam. Ta je študiral na dunajski univerzi ter leta 1719 postal doktor prava in magister filozofije. Po koncu študija se je vključil v cesarsko vojsko, kjer se ob smrti 24. decembra 1724 omenja kot kornet oziroma najnižji častnik eskadrona. Umrl je v gostišču »Zum wilden Mann« na Kärntner StraÙe za žolčno boleznijo (*gallfieber*) in bil pokopan v grobnici katedrale sv. Štefana (Wien-St. Stephan, MMK 1723–1727, str. 120; prav tam, MMK2 1723–1724, str. 269v–270r). Umrl naj bi neporočen, čeravno Naschenweng kot potencialno ženo navaja neko Rozalijo N. Marija Jožefa Johana je šla med avguštinke na Dunaju, kjer je prevzela redovno ime (Marija) Aleksija. Tam naj bi umrla leta 1752, po drugih podatkih pa leta 1758 (PMPO, inv. št. G 164 g, rodovnik Herbersteinov do začetka 20. stoletja; StLA, Katalog Herberstein, Katalog H/3, rodbinska tabla 13; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518; Kumar, *Geschichte der Herberstein III*, str. 79–80; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 272).

¹³³ StLA, LR 408, H. 4, fol. 240r; prav tam, LR 409, H. 1, fol. 26r.

¹³⁴ Wien-St. Stephan, MMK 1744–1746, str. 72; prav tam, MMK2 1744, str. 193r; StLA, Katalog Herberstein, Katalog H/3, rodbinska tabla 13; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 518; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 272–273.

Njegov mlajši brat **Sigmund Ferdinand** se je prav tako posvetil vojaški službi. Kaj drugega mu po očetovem osebnem stečaju in izgubi Hrastovca niti ni preostalo. Za razliko od starejšega brata mu je uspelo srce ogreti predstavnici višjega plemstva. 22. oktobra 1744 se je poročil z Johano Frančiško Elizabeto baronico Wunschwitz (1711–1784), hčerko Janeza Gotfrida Danijela in Marije Frančiške, roj. baronice Schuhmann. Iz tega zakona je bil sin **Janez Leopold** (1750–1813). Njegov oče je umrl do 19. junija 1752.¹³⁵ Johana Frančiška je po moževi smrti postala t. i. naravna skrbnica mladoletnega sina (*so-benampte natürliche gerhabin unmündigen sohnß*).¹³⁶ Devet mesecev pozneje, 24. marca 1753, je s Francem Bernardom grofom Saurauom za sina sklenila nekakšno skrbniško pogodbo; omenja se vsota 8.000 gld. Po smrti Franca Bernarda, ki je 5. februarja 1760 v Gradcu umrl brez moških potomcev, je z omenjenim kapitalom upravljal novi skrbnik, Hugo Jožef baron Waldstätten.¹³⁷ Ta je mladeniča po nekaj letih poslal na šolanje v Gradec. S prihodom v štajersko prestolnico je njegov novi skrbnik postal Maksimilijan Jožef grof Wildenstein. Janez Leopold je s šolanjem zaključil do avgusta 1769 in se nato z dovoljenjem matere in skrbnika kot kadet priključil cesarski vojski. V začetku leta 1770 je kot podporočnik našel mesto v polku karabinjerjev generala Althanna.¹³⁸ Pet let pozneje se je kot poročnik tega polka potegoval za mesto drugega ritmojstra. Za nakup oprave, potrebne za to častniško funkcijo, mu je skrbnik iz naloženega kapitala izplačal 200 gld. Istega leta, 18. septembra 1775, se je Janez Leopold na podlagi krstnega lista uradno razglasil za polnoletnega. Tedaj je v cesarski vojski služboval kot nadporočnik.¹³⁹ V vojski je pozneje napredoval do podpolkovnika. Njegova mati naj bi umrla 7. junija 1784 na Dunaju. Hrastovska veja Herbersteinov, ki z letom 1715 ni bila več lastnica Hrastovca, je s smrtjo Janeza Leopolda 21. decembra 1813 izumrla.¹⁴⁰

¹³⁵ PMPO, inv. št. G 164 g, rodovnik Herbersteinov do začetka 20. stoletja; StLA, Katalog Herberstein, Katalog H/3, rodbinska tabla 11; prav tam, Katalog H/2, str. 17, 30, 39, 51, 96 in 109; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 515–516 in 518; Kumar, *Geschichte der Herberstein III*, str. 74–75; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 268.

¹³⁶ StLA, LR 411, H. 1, fol. 1r in 8r.

¹³⁷ Prav tam, fol. 19r–20r. Kapital je bil intabuliran na štajerskem gospodstvu Thann, vzhodno od Judenburga (prav tam, H. 3, fol. 148r–148v).

¹³⁸ StLA, LR 411, H. 3, fol. 164r–167v; prav tam, H. 4, fol. 208r; prav tam, LR 412, H. 1, fol. 2r.

¹³⁹ StLA, LR 413, H. 1, fol. 1r–2r. Njegovo premoženje je tedaj po zadolžnici znašalo 5.000 gld (prav tam, fol. 26r in 29r).

¹⁴⁰ StLA, Katalog Herberstein, Katalog H/3, rodbinska tabla 13; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 515–516. V mrliški knjigi dunajske stolne župnijske cerkve (Wien-St. Stephan, MMK2 1784) vpisa za vdovo Johano Frančiško nisem našel.

MLAJŠA STRANSKA VEJA GLAVNE VEJE NA HERBERSTEINU (OD LETA 1715 NA HRASTOVCU)

Janez Ernest grof Herberstein se je rodil 5. junija 1671 v Gradcu kot najmlajši sin Janeza Ferdinanda in Marije Rozine Elizabete, roj. baronice Herberstein.¹⁴¹ Njegov oče Janez Ferdinand je bil najmlajši od sedmih sinov znamenitega Janeza Maksimilijana st. (1601–1679), štajerskega deželnega glavarja v obdobju 1648–1660. Po spletu naključij je prav on nadaljeval glavno rodbinsko vejo na Herbersteinu. Njegov sin Janez Ernest se leta 1682 omenja kot principist graškega kolegija.¹⁴² 11. novembra 1704 se je poročil z Marijo Terezijo Karolino Dorotejo grofico Dietrichstein (1678–1737), hčerko Franca Adama in Rozine Terezije, roj. grofice Trauttmansdorff.¹⁴³ Zakon je bil zelo ploden, v njem se je rodilo štirinajst potomcev – po sedem sinov in hčera. Od sinov se omenjajo: **Janez Ernest (II.) Sigfrid Jožef** (* 13. III. 1709–31. V. 1780; 1738 oo Marija Jožefa Krescencija grofica Trauttmansdorff), **Janez Jožef Tomaž Urban** (* 25. V., (k) 26. V. 1713–24. X. 1713), **Janez Jožef Jakob** (* 27. VI. 1715–9. XI. 1760), **Janez Ferdinand Marija Jožef Nikolaj** (* 6. XII. 1717–18. II. 1719),¹⁴⁴ **Janez Karel Jožef** (* 7. VII. 1719–7. X. 1787; ljubljanski škof), **Janez Sigmund Jožef** (* 23. VI. 1720–3. VI. 1722) in **Janez Jožef Franc Adam** ((k) 13. IV. 1723–1782; I. ok. 1745 oo Marija Ana Karolina grofica Kollowrat-Liebsteinsky; II. 1762 oo Terezija Jožefa grofica Žerotín).¹⁴⁵ Hčerke so bile: **Marija Terezija** ((k) 9. I. 1705–?),¹⁴⁶ **Marija Rozina Genovefa** (* 3. I. 1706–1769; 1722 oo Ferdinand Henrik grof Daun), **Marija Jožefa Elizabeta** (* 4. III. 1707–1781; redovnica pri

¹⁴¹ Graz-Hl. Blut, RMK 1666–1672, str. 412; StLA, Katalog Herberstein, Katalog H/3, rodbinska tabla 3; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 305.

¹⁴² *Die Matrikeln der Universität Graz*, Bd. 3, str. 80.

¹⁴³ Graz-Hl. Blut, PMK 1700–1714, str. 125 in 159; Eggersdorf, RMK 1694–1746, str. 81. Naschenweng omenja poročno pismo z 11. novembra 1704, torej na dan poroke. Po njegovih podatkih se je najstarejša hčerka rodila dan pred krstom, 8. januarja 1705 (Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 509). V tem primeru je morala biti nevesta Marija Terezija Karolina v času poroke visoko noseča, kar je bilo v tistih časih nekaj izjemnega. Po Wißgrillu je poroka potekala leta 1704. Nevesta se je rodila 6. februarja 1678 in je leta 1704 štela »že« 26 let (Wißgrill, *Schauplatz*, str. 305).

¹⁴⁴ Graz-Hl. Blut, RMK 1707–1720, str. 593; prav tam, MMK 1705–1722, str. 632. Po Wurzbachu, Wißgrillu in tudi rodovniku (!) je umrl (še) leta 1745 v cesarski vojaški službi (PMPO, inv. št. G 164 g, rodovnik Herbersteinov do začetka 20. stoletja; Wurzbach, »Herberstein, Johann Ernst«, v: *BLKÖ*, Bd. 8, str. 335; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 306).

¹⁴⁵ Graz-Hl. Blut, RMK 1707–1720, str. 116, 364, 487, 593, 671 in 724; prav tam, RMK 1721–1734, str. 123; MMK 1705–1722, str. 632 in 854; PMPO, inv. št. G 164 g, rodovnik Herbersteinov do začetka 20. stoletja; Schiviz, *Der Adel in Herzogtum Krain*, str. 206; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 509.

¹⁴⁶ Mrliška knjiga župnije Eggersdorf pri Gradcu, kjer bi lahko bil vpis za Marijo Terezijo, je za obdobje 1691–1752 izgubljena.

dominikankah v Marenbergu), **Marija Jožefa Rozalija** (* 9. II. 1708–po 1782; redovnica pri dominikankah v Marenbergu), **Marija Terezija Johana Jožefa** (* 1. IX. 1710–24. II. 1797; 1728 oo Franc Ludvik grof Kuenburg), **Marija Jožefa Frančiška Pavelska Filipina Doroteja** (* 20. VI. 1714–7. VI. 1794; 1738 oo Maksimilijan Sigmund grof Thurn-Valsassina) in **Marija Karolina Jožefa** (* 3. VIII. 1716–21. XII. 1786; redovnica pri dominikankah v Marenbergu).¹⁴⁷

Slika 10: Portret Janeza Ernesta grofa Herbersteina (vir: PMPO, inv. št. G 110 s)

Čeprav je Janez Ernest prezadolženo gospostvo Hrastovec kupil konec leta 1715, je bilo imenje v imenjsko knjigo vpisano le malo pred njegovo smrtjo, leta 1724.¹⁴⁸ Polno zaseden je bil še v letu smrti. 7. januarja 1726 je cesarski dvor deželnim stanovom izdal poziv, naj sestavijo poročila o ureditvi petih glavnih

¹⁴⁷ StLA, Katalog Herberstein, Katalog H/3, rodbinska tabla 5; Eggersdorf, RMK 1694–1746, str. 81; Graz-Hl. Blut, RMK 1694–1706, str. 678; prav tam, RMK 1707–1720, str. 11, 61, 195, 428 in 544; Graz-Hl. Blut, PMK 1727–1741, str. 57 in 635; PMPO, inv. št. G 164 g, rodovnik Herbersteinov do začetka 20. stoletja; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 305–306.

¹⁴⁸ Sikora, *Die steirischen Gülden* IV, str. 225–226.

cest (*Hauptstraßen*) z Dunaja in še zlasti za cesto čez gorski prelaz Semmering na meji med deželama Spodnjo Avstrijo in Štajersko. Že 13. septembra 1725 je bil stanovom izdan dvorni dekret, po katerem so morali izdelati zemljevid notranjeavstrijskih poti čez Semmering. Za popravilo poti oziroma cest, zlasti tiste čez Semmering, ki bi jo morali urediti spomladi 1726, je bil kot vrhovni direktor (*Ober-Direktor*) imenovan Janez Ernest grof Herberstein, ki je za pomočnika dobil vrhovnega komisarja grofa Harracha. Ob tem je bilo določeno, da inženir sestavi zemljevid s predvideno ureditvijo ceste, ki so ga morali poslati v potrditev dvoru. V poročilu je bilo treba navesti predvidene stroške cestnih ureditev in njihovega plačnika, pa tudi dotedanja popravila poštnih in deželnih cest (1725) ter načine njihove izvedbe. 14. maja 1726 si je komisija na podlagi izdelane karte poti ogledala kraj in trasiranje poti. Sestavljali so jo grofa Herberstein in Harrach, cesarski inženir in dvorni matematik Jakob Marinoni, Herbersteinov sekretar Kriegl in poštni mojster s Schottwiena. Komisija se je strinjala, da bo treba na Semmeringu pot urediti povsem drugače kot v ravninskih delih. Da bi bila pot tam bolj položna, so bili potrebni vrtanje predora in razstrelitev kamnitih delov trase, izgradnja kamnitega mostu ter preusmeritev nekaterih vodnih virov. Zaradi predvidenih posegov na zasebna zemljišča je bilo treba z določenimi zemljiškimi posestniki skleniti dogovor o odškodnini. Janez Ernest je ob komisijskem ogledu dejal, da bo dal za začetna dela na razpolago delavce s svojega gospostva Klam-Schottwien. Cesta čez Semmering je bila urejena spomladi 1728 v samo 48 dneh. Na ta gradbeni podvig še danes spominja cesarjev spomenik, postavljen na najvišjem mestu ceste. Postaviti so ga dali stanovi Notranje Avstrije, vsebuje pa tudi posvetilo Janezu Ernestu grofu Herbersteinu.¹⁴⁹

Janez Ernest ni dočakal izgradnje ceste; umrl je (do) 4. decembra 1726. Dva dni pozneje je bil pokopan pri graških karmeličanih v grobnico pri t. i. Simonovem dvignjenem oltarju.¹⁵⁰ Očitno so se z novo rodbinsko vejo oziroma novimi lastniki končali pokopi v cerkvi sv. Lenarta. Člane glavne veje so tedaj pokopavali v Gradcu, še posebej v družinsko grobnico pri karmeličanih. Samostanska cerkev karmeličanov je bila članom te veje, ki so imeli hišo na »Carmeliter Pläzl«, najbližja.¹⁵¹ Skrbnica mladoletnih otrok in dedinja, s tem pa tudi formalna lastnica Hrastovca, je z moževo oporoko postala vdova Marija Terezija Karolina. Janez Ernest je v svojem zapuščinskem inventarju označen kot cesarski pravi tajni svetnik, komornik, notranjeavstrijski dvorni

¹⁴⁹ Zacharias, *Joseph Emanuel Fischer von Erlach*, str. 157; Kumar, *Geschichte der Herberstein II*, str. 46–47.

¹⁵⁰ [...] *in die grufft Simon stockh alter* (Graz-Hl. Blut, MMK 1723–1742, str. 242). Po Wißgrillu je umrl šele leta 1746, kar po njem (napačno) povzema tudi Kumar (Kumar, *Geschichte der Herberstein II*, str. 46; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 305).

¹⁵¹ StLA, LT I, Tom 3, fol. 123v.

maršal, štajerski deželni upravnik (*landts verwesser*), deželni upravitelj ter vrhovni direktor in inšpektor za popravilo in vzdrževanje štajerskih cest. Komisarja za pečatenje in popis njegovega premoženja sta bila imenovana že 4. decembra. Janez Jožef grof Wurmbrand in Jurij Sigmund grof Auersperg sta se 26. decembra 1726 najprej odpravila do dvorca Retzhof pri Lipnici, kjer sta pokojnikove premičnine popisala med 27. in 28. decembrom. 29. decembra sta se odpravila do Hrastovca, kjer sta s popisom zaključila do 1. januarja 1727. Dan pozneje sta se odpravila proti Slivnici, kjer sta s popisom zaključila do 3. januarja. Celoten inventar sta komisarja sestavila do 18. januarja 1727. Med popisom listin se pod številko 5 omenja kupna pogodba za gospodstvo Hrastovec, izdana 12. decembra 1715 in kolacionirana (potrjena oziroma uradno zavedena pri oblasti) 4. avgusta 1716 v Gradcu. Priložen ji je bil seznam številnih upnikov Karla Friderika in posledično Janeza Ernesta grofa Herbersteina.¹⁵²

Gospodstvo Hrastovec je po imenjski knjigi dežele Štajerske tedaj obsegalo za 609 im. funtov 7 β 9 $\frac{1}{2}$ d imenja, kar je še nekaj več, kot ga je bilo leta 1695. Imenje se je povečalo predvsem na račun gornine pri Hrastovcu, za katero je Janez Ernest leta 1717 od sorodnice Kristine Krescencije grofice Attems, roj. grofice Herberstein z Vurberka, plačal 30.000 gld.¹⁵³ Gospodstvo je plačevalo za slabih 382 gld kontribucije in še za 7 gld mlinščice (tj. denarja od mlinov). Z vsem pripadajočim, z živino in premičninami, je bilo ocenjeno na enako vsoto kot po kupoprodajni pogodbi z 12. decembra 1715; z upoštevanjem denarja za posevke za leto 1727 je veljalo 199.311 gld. Z vsemi pritiklinami, na primer nekim Leuzendorfferjevim imenjem (za 2.000 gld), gornino (48.000 gld), dvema vinogradoma v Ljutomeru (za 2.500 gld), ribnikom (za 1.000 gld) in kovačijo (za 500 gld), je bilo ocenjeno na 253.311 gld. Z vsemi premičninami (gotovino, srebrnino, platnom, železjem, neobdelanimi živalskimi kožami, orožjem, spravljenim vinom in žitom, skladiščeno hrano, s kočijaškimi konji in v gosposčinskem ribniku gojenimi krapji) je hrastovška vrednost skupaj nanesla 271.371 gld 34 kr 3 d. To je bila dobra polovica vrednosti zapuščine Janeza Ernesta, ki je bila skupaj ocenjena na 458.074 gld 18 kr 3 $\frac{1}{2}$ d. Njegovo premoženje v Gradcu s svobodno hišo na Herrengasse (ocenjeno na 15.000 gld) je namreč veljalo 63.404 gld 18 kr 3 $\frac{1}{2}$ d, pri dvorcu Retzhof 14.131 gld 9 kr 1 d ter v Slivnici 109.167 gld 16 kr. Janez Ernest je lastnik dvorca Slivnica s pridruženim Framom postal leta 1717, dvorca Retzhof pri Lipnici pa leto pozneje.¹⁵⁴

¹⁵² StLA, LR 406, H. 1, fol. 6r–7v, 81r in 86r. Gospodstvo Klamm-Schottwien v zapuščinskem inventarju ni zajeto.

¹⁵³ StLA, LR 406, H. 1, fol. 7r in 10r.

¹⁵⁴ Prav tam, fol. 7r–7v, 55r–56r, 62v in 77r; Košak, »Zbirki Janeza Ernesta I. in Janeza Ernesta II. v Gradcu in gradu Hrastovec«, str. 108.

K inventarju Janeza Ernesta grofa Herbersteina je (kot priloga A) sodila tudi izjava njegovega najstarejšega sina. Janez Ernest ml. je bil rojen in krščen 13. marca 1709 v Gradcu kot Janez Ernest Sigfrid Jožef.¹⁵⁵ Konec leta 1726 še mladoletni Janez Ernest ml. je poleg Sigmunda Friderika grofa Khevenhüllerja (1666–1742) veljal za univerzalnega dediča po Leopoldu grofu Herbersteinu z Viltuša. Ta je do smrti med drugim deloval kot cesarski pravi tajni svetnik, podpredsednik dvornega vojnega sveta na Dunaju, poveljnik cesarjeve telesne straže (*leib guardie Adtschieraj haubtman*) in feldmaršal, bil pa je tudi član prestižnega viteškega reda zlatega runa.¹⁵⁶ Njegova oporoka z 28. novembra 1726 je bila skupaj s kodicilom k njej s 5. maja 1727 sodno oziroma javno obravnavana po njegovi smrti, ki je nastopila 24. decembra 1727. Leopold je oporočno ustanovil fidejkomis, ki ga je po načelu primogeniture podedoval mladoletni Janez Ernest ml.; do njegove polnoletnosti ga je upravljala mati. Po delitvi premoženja naj bi mu pripadel znesek v višini 170.673 gld 15 kr. Dobrodošla finančna injekcija naj bi šla za razdolžitev gospodstva Hrastovec, medtem ko naj bi preostanek kapitala varno naložili. Listina je bila izdana 2. maja 1730 v Gradcu.¹⁵⁷ Leto pozneje je Janez Ernest ml. z dopolnjenimi 22 leti po zakonih dežele Štajerske dosegel posestno polnoletnost, s čimer je lahko uradno prevzel očetovo dediščino. Z novim lastnikom (in poravnavo s 26. junija 1731) je bil 1. avgusta 1731 v deželno desko za gospodstvo Hrastovec vpisan dolg v višini 10.000 gld. Janez Ernest ml. se je tedaj zavezal, da bo špitalu v Lenartu poplačal dolgovani kapital za alimente oziroma preživnino (*schuldige alimentations kapital*).¹⁵⁸ Ob poravnavi je postal lastnik Hrastovca in svobodne hiše (palače) na Herrengasse 3 v Gradcu, medtem ko je njegova mati obdržala združeni gospodstvi Slivnica in Fram ter dvorec Retzhof.¹⁵⁹

Leta 1731 so dolgovi hrastovškimi upnikom znašali 96.859 gld. Zraven so sodili še dolgovi mestni banki na Dunaju (*von den statt banco in Wienn*) v znesku 40.000 gld. 1. oktobra 1731 se glede Hrastovca omenja fidejkomisni kapital v višini 167.087 gld 15 kr in dolgovi v znesku 64.328 gld. Še leto zatem se za gospodstvo Hrastovec omenjajo dolgovi v znesku 57.354 gld 26 kr.¹⁶⁰ Janez Ernest ml. jih je očitno odplačeval s prodajanjem (ne)premičnin (leta

¹⁵⁵ StLA, LR 406, H. 1, fol. 99r–99v; Graz-Hl. Blut, RMK 1707–1720, str. 116; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 306.

¹⁵⁶ StLA, LR 406, H. 1, fol. 103r–103v.

¹⁵⁷ Prav tam, fol. 10r; prav tam, H. 3, fol. 252v; prav tam, LR 415, H. 1, fol. 2r–3r.

¹⁵⁸ StLA, LT II, Tom 7, fol. 711; prav tam, LR 407, H. 1, fol. 1v–10r. Ta denar je verjetno pripadel potomcem nekdanjega prezadolženega hrastovškega lastnika Karla Friderika.

¹⁵⁹ StLA, LR 409, fol. 99r–99v in 262v; Košak, »Zbirki Janeza Ernesta I. in Janeza Ernesta II. v Gradcu in gradu Hrastovec«, str. 109.

¹⁶⁰ StLA, LR 407, fol. 20v–32r, 123v, 89r–99r in 249r–250v.

1739 je na primer prodal hišo oziroma palačo v Gradcu),¹⁶¹ pa tudi z denarjem iz dediščine po zgoraj omenjenem daljnem sorodniku Leopoldu grofu Herbersteinu.¹⁶²

Njegova mati Marija Terezija Karolina grofica Herberstein, roj. grofica Dietrichstein, je umrla (do) 2. septembra 1737, ko sta bila kot inventarna komisarja njene zapuščine imenovana Franc Anton grof Breuner in Jurij Jožef grof Schrattenbach.¹⁶³ Pokopana je bila 3. septembra 1737 pri graških karmeličanih.¹⁶⁴ Med pokojničino zapuščino se med ohranjenimi listinami denimo omenja njena predajna pogodba (*übergabs contract*) možu Janezu Ernestu za združeni gospostvi Slivnica in Fram (»Slivniški grad in Fram«) s 1. januarja 1717, skupaj z dodatkom (*nebst einen additional*) s 17. aprila 1717. Komisarja sta zabeležila tudi darovnico (*donnation instrument*) Janeza Ferdinanda ml. grofa Herbersteina (1663–1721), ki jo je ta 21. aprila 1709 izdal mlajšemu bratu Janezu Ernestu glede užitka kapitala za drugorojenca v višini 25.000 gld. 7. maja 1727 ji je vladni ekspeditor (odpravnik) Adam Lamiger izdal pobotnico za plačane obresti od vladnega poročstva na Hrastovcu v višini 60.000 gld, kar je zneslo celih 6.740 gld 48 kr. Vsota pokojničine celotne zapuščine je znašala 115.424 gld 39 kr 2 d. Od te je bila graška zapuščina ocenjena na 24.575 gld 11 kr 3 d, tista v Retzhofu na 13.029 gld 33 kr in slivniška na 77.819 gld 54 kr 3 d.¹⁶⁵

Marija Terezija Karolina je za univerzalne dediče določila večino svojih živečih potomcev. Za izvrševalca oporoke je imenovala dr. Schrägla, medtem ko je skrbnik mladoletnih otrok postal Janez Ernest ml. grof Herberstein,¹⁶⁶ ki je bil za to vlogo določen z dekretom s 4. septembra 1737. V ohranjenih sodnih spisih se omenja odsotnost tako skrbnika kot polnoletnih Jožefa (tj. Janez Jožef Jakob, * 1715; pozneje podmaršal)¹⁶⁷ in Terezije (tj. Marija Terezija Johana Jožefa, * 1710; od 1728 poročena grofica Kuenburg), pa tudi mladoletnega Karla (Janez Karel Jožef, * 1719; poznejši ljubljanski škof). Ker je lahko skrbnik svojo izjavo odprl samo za preostale tri dediče, dediščine ni bilo mogoče

¹⁶¹ Košak, »Zbirki Janeza Ernesta I. in Janeza Ernesta II. v Gradcu in gradu Hrastovec«, str. 113.

¹⁶² StLA, LR 408, fol. 168r–169v.

¹⁶³ Prav tam, fol. 72r, 83r in 142v. Po Wißgrillu in Kumarju se omenja kot dama reda zvezdnega križa (Wißgrill, *Schauplatz*, str. 305; Kumar, *Geschichte der Herberstein II*, str. 47).

¹⁶⁴ Graz-Hl. Blut, MMK 1723–1742, str. 932.

¹⁶⁵ StLA, LR 408, H. 2, fol. 83r, 87r–88r in 142v.

¹⁶⁶ V viru se kot skrbnik omenja neki Janez Adam grof Herberstein, vendar gre zelo verjetno za napako. V drugih virih je kot skrbnik večkrat izpričan njen najstarejši sin Janez Ernest ml., ki je leta 1743 zaključil s skrbništvom mlajšega brata Janeza Karla Jožefa (StLA, LR 409, H. 1, fol. 64r), leta 1745 pa s skrbništvom najmlajšega brata Janeza Jožefa Franca Adama (prav tam, H. 2, fol. 84r–84v, 88r–89v in 92r).

¹⁶⁷ Wißgrill, *Schauplatz*, str. 306.

razdeliti. Iz spisov je mogoče razbrati, da je bilo nekaj premičnin ocenjenih prenizko (omenja se do trikrat nižja cena), zato bi lahko bili njegovi varovanci oškodovani. Če pa bi prišlo do prodaje (ne)premičnin, bi se to lahko zavleklo za nekaj let. Zato je skrbnik dedičem predlagal varčevanje denarja z nadaljnjim zakupom oziroma oddajanjem graške palače, z odprodajo stanovanjske opreme ali nakupom zanje bolj smotrnega posestva.¹⁶⁸

Prav Janez Ernest ml. je začel s temeljito baročno adaptacijo gradu Hrastovec. France Stele in France Mesesnel v terenskih zapiskih omenjata letnico 1733 na stropnih štukaturah v galeriji hrastovškega gradu, kar bi pomenilo, da je prenovo naročil kmalu po nastopu lastništva. Tedaj so bržčas odstranili veliki stolp, nekdanji leseni mostovž pred grajskim vhodom pa zamenjali z zidanim mostom. Južni trakt je ostal nedotaknjen, temeljito pa so bile prezidane dvoriščne fasade severnega trakta.¹⁶⁹

Slika 11: Aliančni grb Herberstein-Trauttmansdorff na dvorišni strani vhodnega grajskega krila (foto: Matjaž Grahornik, november 2018)

18. februarja 1738 se je Janez Ernest ml. poročil z Marijo Jožefo Krescencijo grofico Trauttmansdorff (1717–1792), hčerko Ferdinanda Sigmunda in Henriete Marije, roj. grofice Attems.¹⁷⁰ Nevesti je namenil 10.000 gld zaženila in 2.000 gld vdovščine, kar je bilo mogoče prepisati na uživalca njegovega fidejkomisa.¹⁷¹ Leto pozneje je prodal graško hišo oziroma palačo na Herrengasse 3, medtem ko je lastnik Hrastovca ostal do smrti leta 1780.¹⁷² Aliančna grba Herbersteinov in Trauttmansdorffov nad portalom glavnega stopnišča gradu

¹⁶⁸ StLA, LR 408, fol. 78r, 80r in 150r–150v.

¹⁶⁹ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 51.

¹⁷⁰ Graz-Hl. Blut, PMK 1727–1741, str. 657; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 509; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 306.

¹⁷¹ StLA, LR 408, fol. 168r–169v.

¹⁷² Košak, »Zbirki Janeza Ernesta I. in Janeza Ernesta II. v Gradcu in gradu Hrastovec«, str. 109 in 113.

Hrastovec in na dvoriščni strani vhodnega grajskega krila pričata o tem, da se je prenova Hrastovca nadaljevala tudi po letu 1738. Ker v zakonu Janeza Ernesta ml. in Marije Jožefe Krescencije ni bilo otrok, se je lahko hrastovski gospod popolnoma ali pa še toliko bolj posvečal preurejanju svojega gradu in gospostva. Leseno opaženje v severnem delu grajskega kompleksa so najbrž izdelali v 60. letih 18. stoletja in se je ohranilo do začetka 20. stoletja.¹⁷³ Po deželni deski iz zadnje tretjine 18. stoletja je gospostvo Hrastovec z uradi v Sv. Jakobu, Gasteraju (*Gusterey*) in Zgornjem Jakobskem Dolu (*Süßenwasser*) obsegalo že za 641 im. funtov 2 š 28 d imenja. K temu je bilo po gubernijskem odloku z 10. decembra 1784 v zvezi z nakupom določenih viltuških podložnikov leta 1786 v deželno desko pripisanih še za 5 im. funtov 7 š 9 d imenja, tako da ga je bilo skupaj za 647 im. funtov 2 š 7 d.¹⁷⁴

Po vizitacijskem zapisniku iz leta 1760 je patronatska cerkev sv. Ruperta v Voličini imela štiri altarje, nadstropno zakristijo, zvonik s tremi zvonovi in uro, zamrežena okrogla okna in obzidano pokopališče s križem, od koder je vodil napol porušen vhod v kripto pod osrednjim altarjem, kjer je stal kamniti oltar. Janez Ernest ml. je kot lastnik odvetniških pravic voličinske cerkve nadziral računovodska dela in skrbel za naročila cerkvene opreme in njenih prezidav. Večina stroškov je bila plačana iz župnijskih prihrankov in tekočih prihodkov. Leta 1762 je cerkvi doniral veliki oltar v prezbiteriju, štiri leta pozneje pa sta z ženo denar namenila še za prižnico. Baročna veliki oltar in prižnica sta delo Jožefa Holzingerja (1735–1797). Njegovo delo je tudi oltar sv. Notburge iz leta 1760 v južni kapeli, ki je s tem najstarejše arhivsko dokumentirano kiparjevo delo. Sergej Vrišer je Holzingerju na podlagi slogovnih primerjav pripisal tudi oltar sv. Antona Padovanskega v severni kapeli iz leta 1765–1766, medtem ko naj bi bila slavoločna Marijin oltar in oltar Bičanega Jezusa delo njegove delavnice.¹⁷⁵ Na zahodu ladje je bil leta 1768 dozidan pevski kor.¹⁷⁶

Sprememba lastništva gradu Hrastovec, ki je po letu 1715 iz rok hrastovške rodbinske veje prešel v posest mlajše stranske veje glavne veje na Herbersteinu, se je odrazila tudi v tamkajšnji slikarski zbirki. O tem pričajo v Pokrajinskem

¹⁷³ Prav tam, str. 116.

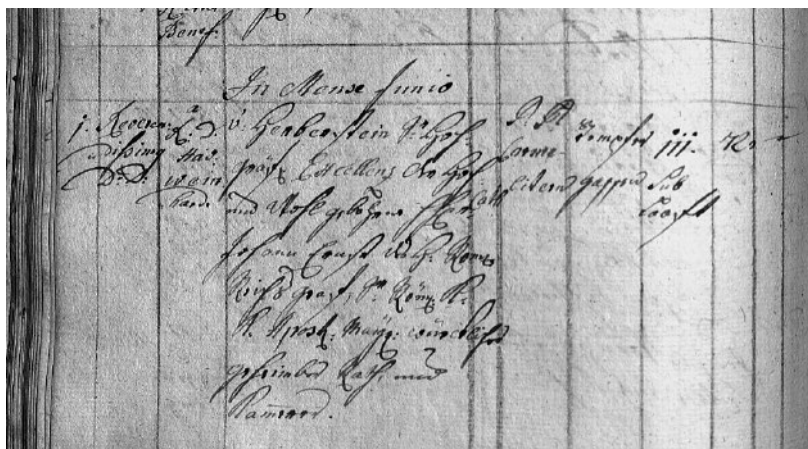
¹⁷⁴ StLA, LT II, Tom 7, fol. 711–712; Sikora, *Die steirischen Gülden* IV, str. 226; Mlinarič, »Gospoščina Viltuš po urbarju iz leta 1588«, str. 235.

¹⁷⁵ Košak, »Janez Ernest II. grof Herberstein in naročila opreme za cerkev sv. Lenarta«, str. 106 in 110; Roškar, »Poslikave in pozlate Holzingerjevih altarjev in prižnic«, str. 131 in 138. Poslikavo altarja sv. Notburge je leta 1762 opravil Franc Beinlich (Roškar, »Poslikave in pozlate Holzingerjevih altarjev in prižnic«, str. 131). Omenjenih pet voličinskih altarjev iz druge polovice 18. stoletja je leta 1937 oziroma 1939 skupaj z nekim pomočnikom Grzino (Gerzina iz Kozjega?) restavriral Ivan Sojč (Kostanjšek Brglez, »Kipar, pozlatar in restavrator Ivan Sojč«, str. 169 in 177).

¹⁷⁶ Sulič Urek, »Nova dognanja v sakralni arhitekturi«, str. 131.

muzeju Ptuj – Ormož ohranjeni rodbinski portreti. Večina portretirancev iz hrastovške zbirke tako pripada glavni veji na matičnem gradu Herberstein.¹⁷⁷

Leta 1748 so štajerski stanovi Janeza Ernesta ml. imenovali za deželnega poverjenika, v zrelih letih pa je opravljal tudi funkcijo c.-kr. pravega tajnega svetnika.¹⁷⁸ Kot najstarejšemu živečemu članu rodbine sta mu pozneje pripadala častna naziva vrhovnega koroškega dednega komornika in stolnika. Sodeč po nekrologu v mrliški knjigi župnije Sv. Rupert je Janez Ernest ml. umrl po dolgotrajni bolezni 31. maja 1780 ob 4. uri zjutraj. Kot hišni naslov se omenja Stempfergasse 111 v Gradcu. Njegovo truplo je bilo 1. junija ob 16. uri prepeljano h graškim karmeličanom, kjer so 2., 3. in 5. junija ob 10. uri darovali maše zadušnice. Mašo za pokojnika so 5. junija opravili tudi v cerkvi sv. Ruperta v Voličini, in sicer na posebno željo tamkajšnjega župnika Gregorja Forschnerja. Z ustanovnim (štiftnim) pismom iz leta 1779 je hrastovski gospod župniku v Voličini (po viru v Štraleku; *Starlleg*) namreč letno namenil 10 gld, poleg tega mu je trajno odstopil njivo, del gozda in pašnik, vse ležeče pri Štraleku. V zameno je moral župnik pri sv. Rupertu vsako četrletje prebrati sveto mašo za hrastovška zakonca, skupno štiri na leto. Po pridigi so morali z župljani zapeti molitev Oče naš (*pater et ave*).¹⁷⁹

Slika 12: Mrliški vpis za Janeza Ernesta ml. leta 1780
(vir: Graz-Hl. Blut, MMK 1770–1784, str. 538)

¹⁷⁷ Podrobno o tem Košak, »Zbirki Janeza Ernesta I. in Janeza Ernesta II. v Gradcu in gradu Hrastovec«, str. 110.

¹⁷⁸ StLA, LR 409, H. 3, fol. 128r.

¹⁷⁹ Graz-Hl. Blut, MMK 1770–1784, str. 538; Sv. Rupert, MMK 1771–1795, str. 9; Krajnc, *Župnija Sv. Rupert*, str. 40–42. Donacija hrastovškega gospoda se je očitno izvedla ob tem, ko je voličinska cerkev sv. Ruperta postala župnijska (Sulič Urek, »Nova dognanja v sakralni arhitekturi«, str. 131). Leto pozneje (1780) je župnija Sv. Ruperta začela voditi lastne matične knjige.

Inventar pokojnikovega premoženja je komisija, določena 12. julija 1780, sestavila v osmih dneh, do 20. julija. Po oporoki, izdani 10. novembra 1775 v Gradcu, je bila za univerzalno dedinjo imenovana njegova vdova Marija Jožefa Krescencija.¹⁸⁰ V dediščinsko zadevo pa se je vmešal tedanji ljubljanski škof Karel grof Herberstein (1719–1787; škof od leta 1773), pokojnikov mlajši brat, ki je opozoril na neveljavnost oporoke. Med pokojnikovo zapuščino je sicer res bila njegova oporoka z 10. novembra 1775, ki je bila predana v registraturo. Ljubljanski škof je opozoril, da jo je napisala tuja roka in jo je pokojnik samo podpisal. Ker ni vsebovala (dovolj) prič oziroma ni bila podpisana pred njimi, ni bila veljavna.¹⁸¹ Za zakonitega dediča je seveda želel razglasiti sebe. Vsota celotne aktive je tedaj znašala 244.804 gld 25 kr 3/5 d, pasive pa 186.277 gld 6 kr 3 d.¹⁸² Ljubljanski škof je s pritožbo uspel, tako da so oporoko Janeza Ernesta ml. grofa Herbersteina razglasili za neveljavno. Po nekajletni pravdi je Karel hrastovško gospostvo prevzel leta 1783.¹⁸³ Kot sodno pristojni sekvestor premoženja pokojnega Janeza Ernesta ml. se v tem času omenja Franc Anton grof Stürgkh.¹⁸⁴ Skrbnik pokojnikove dediščine je bil leta 1782 dr. Matija Anton Priebling, kot skrbnik herbersteinskega fidejkomisa pa se navaja dr. Ludvik Person.¹⁸⁵

Janez Karel Jožef, kratko **Karel**, se je rodil leta 1719 v Gradcu. Med letoma 1735 in 1740 je na benediktinski univerzi v Salzburgu študiral filozofijo in pravo, med letoma 1740 in 1743 pa pri dominikancih v Rimu še teologijo.

¹⁸⁰ StLA, LR 413, H. 3, fol. 181r–181v. Za časa lastništva Janeza Ernesta ml. je verjetno nastala znana Prisega iz Hrastovca, ki je nekdanja bila v knjigi *Land-Gerichts Prothocoll Bey der Hochgräfl. Herrschaft Gutenhaag* hrastovškega grajskega arhiva. Fran Kotnik je prisego objavil v slovenskem in nemškem jeziku, zapisal podatke o njeni hrambi in določil približen čas nastanka (Kotnik, »Slovenska prisega iz Hrastovca«, str. 147–148). Marko Jesenšek je pri vzhodnoštajerskih rokopisih po letu 1758 – kamor sodi omenjena prisega – prepoznal večji vpliv vzhodnoštajerskega jezika, kot pa kajkavščine (Jesenšek, *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*, str. 42). Več o jeziku Prisega iz Hrastovca je napisala Nina Ditmajer (Ditmajer, *Sprejemanje vzhodnoštajerske knjižnojezikovne norme*, str. 33).

¹⁸¹ V spisovnem gradivu deželne pravde je v razlagi mogoče prebrati, da je za zakonitost listine po civilnem pravu potrebnih sedem prič, po kanonskem pravu pa najmanj dve. V deželnoknežjem statutu to ni bilo posebej opredeljeno (StLA, LR 414, H. 1, fol. 19r). Zdi se, da je dobro izobraženi Karel iskal luknje v zakonu in na koncu uspel.

¹⁸² StLA, LR 413, H. 4, fol. 253v, 264r, 267v in 279r.

¹⁸³ Prav tam, H. 3, fol. 158r–169v in 172r–173v; prav tam, LR 414, H. 2, fol. 124r in 135r–136v; prav tam, LR 415, H. 1, fol. 2r–3r in 99r.

¹⁸⁴ Prav tam, LR 413, H. 3, fol. 172v; prav tam, H. 4, fol. 298r.

¹⁸⁵ Prav tam, LR 415, H. 1, fol. 2r–3r. Pravda se je nekaj časa vlekla (tudi zaradi nejasnosti, ali je fidejkomis s smrtjo Janeza Ernesta ml. izbrisan ali ne (*erloschen seyn, oder nicht*). Janez Ernest ml. namreč ni imel potomcev. Njegov mlajši brat Karel je menil, da fidejkomis s tem ni (bil) izbrisan. Po dekretu ogradnega sodišča s 13. decembra 1780 je bil fidejkomis »sproščen« (*freigelassen wird*) (prav tam).

Tam je 8. junija 1743 prejel mašniško posvečenje. Takoj zatem, 17. junija, je postal stolni kanonik v Trentu (*Trident*), kjer je od tedaj pretežno živel in delal.

Slika 13: Ljubljanski škof Karel grof Herberstein (vir: wikipedia)

Leta 1769 ga je diplomatska misija v službi tridentskega škofa vodila na Dunaj. V tem času ga je vladarica Marija Terezija predlagala za pomočnika ali koadjutorja težko bolnega ljubljanskega škofa Petazzija, z majem 1770 pa je grof Herberstein tudi dejansko prevzel vodenje ljubljanske škofije. Škof Petazzi je umrl 29. novembra 1772, nakar je bil Karel že 5. decembra uradno imenovan za ljubljanskega škofa. Kmalu zatem je bil imenovan še za cesarskega pravega tajnega svetnika. Zaradi bivanja v Trentu in občasnih obiskov Dunaja je bil Karel grof Herberstein dobro seznanjen z idejami katoliških reform poznega janzenizma. Velja za nekakšno ključno figuro katoliških reform. Kot predsednik knjižno-revizijske komisije za Kranjsko (1779/80) je bil naklonjen boljšemu poučevanju v domačem, slovenskem jeziku. Že leta 1773 je dal iz Trsta poklicati Jurija Japlja in mu poveril prevod velikega katekizma (1779), lekcionarja, pesmarice, molitvenika in naposled celotne Biblije v slovenščino. Leta 1782 je škof Karel izdal pastoralno pismo (*Hirtenbrief*), v katerem je med drugim hvalil cesarjeve reforme, zmanjševal papeževo avtoriteto, nastopil proti redovom in se zavzemal za versko tolerantnost. Pismo je bilo izdano v francoskem, italijanskem ter latinskem prevodu in se je razširilo daleč preko škofijskih meja. Pri prenekaterih duhovnikih in vernikih njegove škofije je povzročilo nemalo začudenja, po drugi strani pa ga je podprl cesar. Cesarjeve

težnje so v Rimu odjeknile tako močno, da se ga je papež Pij VI. (1717–1799; papež od leta 1775) odločil obiskati na Dunaju. Iz Rima se je odpravil 27. februarja 1782 in se na poti do Dunaja 16. marca ustavil v Ljubljani pri škofu Karlu, ki mu je preskrbel prenočišče. Papeževo potovanje na Dunaj se je sicer izkazalo za neuspešno. Nova ureditev škofijskih meja v obdobju 1785–1788 je pretežno slonela na škofovem predlogu poenotenja z deželnimi mejami. Tedaj je ljubljanska škofija dobila celotno Kranjsko, vendar je morala svoje župnije na Štajerskem in Koroškem odstopiti lavantinski oziroma krški škofiji. V času škofovanja Karla grofa Herbersteina je ljubljanska škofija obsegala 222 župnij, od teh je bilo 142 novoustanovljenih. Škof Karel je umrl 7. oktobra 1787 v Ljubljani. Pogrebna svečanost se je odvila tri dni pozneje v ljubljanski stolnici, pokop pa na ljubljanskem pokopališču sv. Krištofa.¹⁸⁶ Z njegovo smrtjo je po moški strani izumrla mlajša stranska veja glavne veje rodbine Herberstein na matičnem gradu.

Od Karlovih sorojencev je starše preživel deset potomcev, štirje sinovi in šest hčera. Tri hčerke so se poročile, ostale tri pa so poslali v samostan v Marenberg (Radlje). Najstarejša preživela hči **Marija Rozina Genovefa** se je rodila leta 1706. Poročila se je še za časa očetovega življenja; 18. aprila 1722 je omožila Ferdinanda Henrika grofa Dauna. Njena dota je znašala 3.000 gld. Zet je prejem te vsote potrdil 21. aprila 1722, ko je tastu izdal pobotnico.¹⁸⁷ Poročna pogodba je bila izdana dan po poroki, 19. aprila, na Dunaju. V njej je soprog izpričan kot cesarski komornik in član spodnjeavstrijske vlade.¹⁸⁸ Ker je bila grofica Daun s poroko odpravljena, se ob materini smrti leta 1737 ne omenja med njenimi dediči. Kot ovdovela dama reda zvezdnega križa je umrla leta 1769.¹⁸⁹ Mlajša, leta 1710 rojena **Marija Terezija Johana Jožefa**, se je 6. aprila 1728 poročila s Francem Ludvikom grofom Kuenburgom, cesarskim pravim tajnim svetnikom in štajerskim deželnim glavarjem. Marija Terezija se omenja kot dama reda zvezdnega križa. Umrla je 24. februarja 1797 v Gradcu.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Dolinar, »Herberstein, Karl Johann Reichsgraf von«, str. 182–183; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 509; Kumar, *Geschichte der Herberstein II*, str. 48–49; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 306–307; McBrien, *Lives of the Popes*, str. 328; Wurzbach, »Herberstein, Johann Karl Graf«, v: *BLKÖ*, Bd. 8, str. 344–346; Schiviz, *Der Adel in Herzogtum Krain*, str. 206).

¹⁸⁷ StLA, LR 406, H. 1, fol. 14r.

¹⁸⁸ OeStA, HHStA, HrA, OMeA, SR 12-5.

¹⁸⁹ PMPO, inv. št. G 164 g, rodovnik Herbersteinov do začetka 20. stoletja; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 509; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 305. Soprog Ferdinand Henrik grof Daun je umrl tri desetletja pred njo, 21. oktobra 1739 (Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 509).

¹⁹⁰ Njen mož je umrl 4. julija 1762 v Gradcu in bil dva dni pozneje pokopan pri graških karmeličanih (Graz-Hl. Blut, MMK 1754–1770, str. 368; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 509).

Najmlajša od poročenih hčera je bila **Marija Jožefa Frančiška Pavelska Filipina Doroteja**. Rodila se je 20. junija 1714 in bila v Gradcu krščena dva dni pozneje. Omožila se je 12. januarja 1738 z Maksimilijanom Sigmundom grofom Thurn-Valsassino. Kot ovdovela dama reda zvezdnega križa je umrla 7. junija 1794 v Gradcu na Stempfergasse.¹⁹¹ Od preostalih treh hčera je bila najstarejša **Marija Jožefa Elizabeta**, ki se je rodila 4. marca 1707. Maja 1723 je pri 16. letih stopila v samostan dominikank v Marenbergu, kjer je prevzela redovniško ime Ernestina. Umrla je leta 1781. V ta samostan sta bili sprejeti tudi njeni mlajši sestre. Slabo leto mlajša **Marija Jožefa Rozalija** se je rodila 9. februarja 1708 v Gradcu, kjer je bila krščena dva dni pozneje. V marenberški samostan je skupaj s starejšo sestro stopila po 18. maju 1723 in sprejela redovniško ime Karolina. Še leta 1782 se omenja med živimi. Najmlajša **Marija Karolina Jožefa** se je rodila 3. avgusta 1716 in bila krščena dan pozneje. Leta 1732 je postala redovnica z imenom Dominika. Skoraj pol stoletja pozneje, leta 1781, se omenja kot namestnica priorinje (*Subpriorin*). Umrla je 21. decembra 1786 v Gradcu.¹⁹²

Življenjski poti sinov Janeza Ernesta **Janeza Ernesta ml.** (1709–1780) in **Janeza Karla Jožefa** (1719–1787) smo že predstavili. Njun leta 1715 rojeni brat **Janez Jožef Jakob** je bil po zaključku šolanja leta 1738 sprejet v nemški viteški red. Dvajset let pozneje se omenja kot komtur reda v koroških Brežah (Friesach) in Sandhofu (pri Frankfurtu). Bil je tudi cesarski komornik, pri 36. letih polkovnik pešpolka št. 56, od 21. januarja 1758 generalmajor in natanko dve leti pozneje še podmaršal cesarske vojske. 5. novembra 1760 se je na avstrijski strani udeležil bitke proti Prusiji pri Torgauu na Saškem. V eni najbolj krvavih bitk sedemletne oziroma tretje šlezijske vojne je dobil hude poškodbe, zaradi katerih je po nekaj dneh, 9. novembra, umrl.¹⁹³

Najmlajši sin je bil **Janez Jožef** je bil 13. aprila 1723 v Gradcu krščen kot Janez Jožef Franc Adam. Po koncu šolanja se je posvetil vojaški karieri. Sprva je več let služil kot nižji častnik, in sicer kot polkovni poročnik oziroma podpolkovnik. V cesarski vojski je postopoma napredoval v poveljnika pešpolka (Thürheim št. 25) in nato do leta 1771 na položaj generalmajorja. Imenovan

¹⁹¹ Graz-Hl. Blut, PMK 1727–1741, str. 635; prav tam, MMK 1791–1800, str. 50; PMPO, inv. št. G 164 g, rodovnik Herbersteinov do začetka 20. stoletja.

¹⁹² Graz-Dom, MMK 1786–1822, str. 1; StLA, LR 408, H. 1, fol. 86r–86v; NŠAM, Škofijska pisarna, PŠP, Protokol 1722–1724, zapis iz maja 1723; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 509; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 305–306. Za podatke iz protokolov škofijske pisarne za zahvaljujem Lilijani Urlep.

¹⁹³ Graz-Hl. Blut, RMK 1707–1720, str. 487; PMPO, inv. št. G 164 g, rodovnik Herbersteinov do začetka 20. stoletja; Schmidt-Brentano, *Kaiserliche und k. k. Generale*, str. 42; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 509; Wurzbach, »Herberstein«, v: *BLKÖ*, Bd. 8, str. 324; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 306.

je bil tudi za cesarskega komornika. Okoli leta 1745 se je poročil s češko plemkinjo Marijo Ano Karolino grofico Kollowrat-Liebsteinsky. Potomci iz tega zakona niso znani. Leta 1762 se je poročil s še eno češko plemkinjo Terezijo Jožefo grofico Žerotín (nem. Zierotin), vdovo po cesarskem generalu Gustavu baronu Lützaui (Lützow). V tem zakonu sta se rodili dve hčerki, **Johana Jožefa** in **Terezija Jožefa**. Obe sta umrli neporočeni verjetno v mladih letih. Njun oče je umrl leta 1782, vdova Terezija Jožefa pa 29. avgusta 1789 v Dunajskem Novem mestu (Wiener Neustadt). Ker ni zapustila živih potomcev, je v oporoki za dediče določila svoje nečake po sestri Antoniji, poročeni baronici Stillfried.¹⁹⁴

* * *

Šele po smrti ljubljanskega škofa Karla († 1787) je bila kot lastnica Hrastovca v deželno desko vpisana njegova svakinja Marija Jožefa Krescencija grofica Herberstein, roj. grofica Trauttmansdorff. Po poročni pogodbi ji je pripadala vdovščina 2.000 gld letno, ki ji je bila izplačana vsako četrletje.¹⁹⁵ Vdova po Janezu Ernestu ml., ki se omenja tudi kot dama reda zvezdnega križa, naj bi dala leta 1789 obnoviti črni križ pri Lormanju. Znamenje nesrečne ljubezni z Agato iz Štraleka naj bi dal leta 1605 postaviti njen nesojeni mož, hrastovski gospod Janez Friderik (1554–1615), šestdeset let pozneje pa ga je obnovil njegov vnuk Erazem Friderik.¹⁹⁶ Marija Jožefa Krescencija je umrla tri leta pozneje, 26. julija 1792, v Gradcu na Färbergasse 96. Za razliko od moža je bila pokopana v graški stolnici in ne v družinski grobnici Herbersteinov pri karmeličanih.¹⁹⁷

Grofica je po oporoki z 10. junija 1790 in kodnicu z 20. julija 1791 hišnemu hlapcu in kuhinjski dekli letno volila 30 gld, Tereziji Schaumberger in Jožefi Sigl letno 200 gld, Tereziji Avguštin (*Augustin*) letno 100 gld, Julijani Pauer in Konstanci Vökl pa letno po 50 gld. Vsote so bile v deželno desko pripisane kot bremena gospodstva Hrastovec.¹⁹⁸ Omenjena Julijana Pauer je bila morda v sorodu s poznejšimi lastniki Hrastovca.

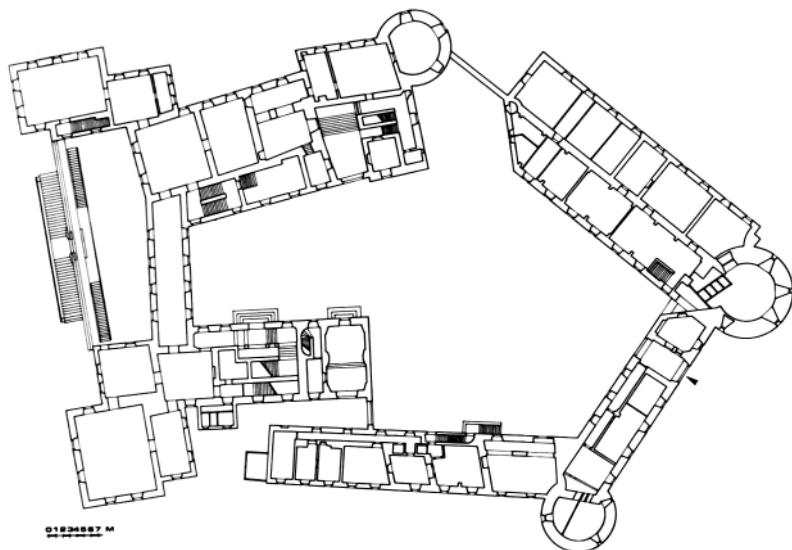
¹⁹⁴ StLA, Katalog Herberstein, Katalog H/3, rodbinska tabla 5; prav tam, Katalog H/2, str. 1; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 509; Wurzbach, »Herberstein, Johann Adam«, v: *BLKÖ*, Bd. 8, str. 335; Kumar, *Geschichte der Herberstein II*, str. 49; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 306–307. Stillfriedi sodijo, podobno kot Žerotíni, med prastaro češko plemstvo. Pozneje so se razvejali na številne linije in veje. Baronat so dosegli leta 1662 (Wurzbach, »Stillfried«, v: *BLKÖ*, Bd. 39, str. 50).

¹⁹⁵ StLA, LR 413, H. 3, fol. 172r–172v.

¹⁹⁶ Ilaunig, *Črni križ pri Hrastovcu*, str. 4 (uvodnik).

¹⁹⁷ Graz-Dom, MMK 1786–1822, str. 53; Wißgrill, *Schauplatz*, str. 306.

¹⁹⁸ StLA, LT II, Tom 7, fol. 712.

Slika 14: Tloris hrastovškega gradu (vir: Stopar, *Grajske stavbe*, str. 45)

Gospodstvo Hrastovec je po določilih herbersteinskih dednih pogodb pripadlo **Janezu Antonu** (1742–1805), mlajšemu sinu Janeza Gundakerja (I.) iz starejše stranske veje glavne veje na matičnem Herbersteinu. Janez Anton je po letu 1769 deloval kot cesarski komornik in nekaj let kot uradnik stanovske komisije (*ständ[ischer] ausschusrath*) dežele Štajerske. Z letom 1777 je postal naslednik alodialnih posestev starejše linije.¹⁹⁹ Leta 1789 je bil s starejšim bratom Janezom Gundakerjem ml. dedič alodialnih posestev po pokojnem Leopoldu grofu Herbersteinu, zadnjem (moškem) predstavniku pusterwaldske glavne veje. Po smrti Marije Jožefe Krescencije grofice Herberstein, roj. grofice Trauttmansdorff, je podedoval še gospodstvo Hrastovec. V deželni deski je kot hrastovski gospod zaveden z letom 1793. 28. januarja 1802 je kot prodajalec Hrastovca podpisal kupoprodajno pogodbo s kupcema Jožefom in Janezom Pauerjem.²⁰⁰ Glede prodajne vsote se omenjata okrogli in zelo različni številki – 200.000 gld in 450.000 gld. K prodaji Hrastovca ga je morda prisilila bolezen. Neporočeni Janez Anton je umrl samo tri leta pozneje, 27. marca 1805, v starosti 62 let. Kot vzrok smrti je v mrliški matici zabeležen nekakšen pljučni tvor (*Lungengeschwür*), hišni naslov je bil Stempfergasse 111 v Gradcu. Glede na določila herbersteinskih dednih pogodb je večino njegovega premoženja

¹⁹⁹ StLA, LR 413, H. 2, fol. 118r.

²⁰⁰ StLA, LT II, Tom 7, fol. 712.

– brez prodanega Hrastovca – podedoval njegov še živeči starejši brat Janez Gundaker ml. (1738–1810).²⁰¹

Slika 15: Grad Hrastovec danes (foto: Matjaž Grahornik, november 2021)

VIRI

Arhivski viri

Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS), Območna enota (OE) Maribor:

- Neva SULIČ UREK, Poročilo o posegih v notranjščini cerkve sv. Ruperta, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine (ZVKND) Maribor, Letno poročilo 2002, str. 130–133 (tipkopis).
- Neva SULIČ UREK, Obnova notranjščine cerkve sv. Ruperta v Spodnji Voličini, ZVKND Maribor, Letno poročilo 2001 (tipkopis).
- Neva SULIČ UREK, Konservatorski program obnove notranjščine cerkve sv. Ruperta v Spodnji Voličini, ZVKDS, OE Maribor, 2001 (tipkopis).
- Ivan TUŠEK, Voličina. Cerkev in župnišče sv. Ruperta. Arheološko poročilo o delu in strokovnih izsledkih, ZVNKD Maribor, Ptuj 2001 (tipkopis).

Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM):

- Popis cerkva, DXVII, Lenart v Slovenskih goricah; Sv. Rupert v Slovenskih goricah, *Zgodovina župnije Sv. Ruperta v Slovenskih goricah*, 1956.
- Škofijska pisarna, Protokoli škofijske pisarne (PŠP), Protokol 1722–1724.

²⁰¹ Graz-Hl. Blut, MMK 1796–1807, str. 285; Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 509; Kumar, *Geschichte der Herberstein II*, str. 41–42.

Österreichisches Staatsarchiv (OeStA), Dunaj, Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA):
– Adelsarchiv (Adel), Hofadelsakten (HAA), Allgemeine Reihe (AR), Karton 359 Herberstein–Herberstorff: Herberstein, Janez Albert [...] Wien, 23. VII. 1659, fol. 1–21.

OeStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA):

- Herrschaftsarchive (HrA), Obersthofmeisteramt (OMeA), Sonderreihe (SR), K. 12.
- Hofarchive (HA), Obersthofmarschallamt (OMaA), K. 629.

Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož (PMPO):

- Inventarna številka (inv. št.) G 110 s, neznani avtor: portret Janeza Ernesta grofa Herbersteina.
- inv. št. G 164 g, Jacob Bruynel, Josef Bartholomey Breni in drugi: rodovnik rodbine Herberstein, 12 bakrorezov (rodovnik Herbersteinov do začetka 20. stoletja).
- inv. št. G 2159 pl – inv. št. G 2162 pl: štiri nagrobne ploščice (epitafi) Herbersteinov iz kriptne cerkve sv. Lenarta v Lenartu.

Steiermärkisches Landesarchiv (StLA), Gradec:

- Familienarchiv (FA) Herberstein, Allgemeines (All.), Karton (K.) 15, Heft (H.) 16/1 in K. 48, H. 451; Einzelne Personen (EP), K. 43, H. 427.
- Landschaftliches Archiv (LA), Gruppe XIII, Landrecht (LR), Herberstein, K. 376 do 416; LR, Testamenten 1688–1696, K. 1014; Gruppe XIV, Militaria, Musterregister, K. 14, Musterregister Viertel zwischen Mur und Drau 1581, Nr. 8 (Gutenhag) in Nr. 67 (Gutenhag).
- Landtafel (LT), Hauptbuch I, Tom 3; Hauptbuch II, Tom 7 (gospodstvo Hrastovec).

Zasebni arhiv

Hanns Christoph Herberstein, Lannach, Avstrija.

Objavljeni viri

Die Matrikeln der Universität Graz, Band 3: 1663–1710, ur. Johann Andritsch, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz 1987.

Karl Friedrich von FRANK, *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823*, 2. Band (F–J), samozaložba, Schloss Senftenegg 1970.

Matjaž GRAHORNIK, *Gradivo za zgodovino Maribora (GZM)*, zvezek XLIV, *Zapuščinski inventar po Janezu Jakobu Khislu iz leta 1690*, Pokrajinski arhiv, Maribor 2019.

Katalog Herberstein. Katalog H/2 – Taufnamen derer von Herberstein Register (Register krstnih imen). Verfasst von Herbert Graf Herberstein d[en] Ä[lteren]. Katalog H/3 – Stammtafeln der einzelnen Linien des Stammbaumes der Familie Herberstein (Rodbinske table). Bearbeitet von Herbert Graf Herberstein, 1933. Kataloga sta (s tremi drugimi) kot pomagala spravljena v posvetovalnici Štajerskega deželnege arhiva v Gradcu (StLA, Beratung).

Theodor Georg von KARAJAN (izd.), *Johannes Tichtel's Tagebuch. 1477–1495; Sigmund's Freiherrn von Herberstein Selbst-Biographie. 1486–1553; Johannes Caspian's Tagebuch. 1502–1527; Georg Kirchmair's Denkwürdigkeiten. 1519–1553*, *Fontes rerum Austriacarum*

1/I, Kaiserl. Königl. Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1855 [avtobiografija Sigmunda Herbersteina na str. 67–396].

Jože MLINARIČ, GZM, zvezek XXVI, *Poročna knjiga 1646–1699*, Maribor 2001; GZM, zvezek XXXIV, *Evangelikičanska postojanka pri gradu Betnava pri Mariboru I*, 1588–1600, Maribor 2009.

Ludwig SCHIVIZ VON SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*, Lydia Schiviz von Schivizhoffen, Graz 1909.

Ludwig SCHIVIZ VON SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*, samozaložba, Görz 1905.

Adalbert SIKORA, *Die steirischen Gülden. Nach den landschaftlichen Steuerbüchern von 1516 bis 1785* [tipkopis v šestih knjigah], IV. Teil: Viertel zwischen Mur und Drau (Kreis Marburg), s. l., 1958.

Joseph von ZAHN, »Das Familienbuch Sigmunds von Herberstein. Nach dem Originale herausgegeben«, *Archiv für österreichische Geschichte* 39, 1868, str. 293–416.

Viri na spletu

Matične knjige različnih (mestnih) župnij Avstrije in Slovenije. Izpostaviti velja župnijo Graz-Hl. Blut. Krstne oziroma rojstne matične knjige (RMK); poročne matične knjige (PMK); mrliške ali pogrebne matične knjige (MMK); mrliške knjige stolne župnijske cerkve Wien-St. Stephan (MMK2).²⁰² Dostopno na: <http://data.maticula-online.eu/en/bestande/>.

LITERATURA

Gabriel BUCELIN, *Germaniæ topo-chrono-stemmatographia, sacræ et profanæ*, Pars Tertia, Christian Balthasar Kühnen, Francofurti ad Mænum 1672.

Nina DITMAJER, *Sprejemanje vzhodnoštajerske knjižnojezikovne norme v rokopisnih pridigah Jožefa Muršca*, doktorska disertacija, Maribor 2019.

France M. DOLINAR, »Herberstein, Karl Johann Reichsgraf von«, v: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches, 1648 bis 1803. Ein biographisches Lexikon*, ur. Erwin Gatz, Berlin 1990, str. 182–183.

Johann Zeno (Graf) von GOËSS, »Kazianer von Katzenstein«, v: *Monatsblatt der K. K. Heraldisch-Generalogischen Gesellschaft »Adler«*, XI. Band, odg. ur. Anton Pantz, Wien 1931–1934, str. 302–312.

Matjaž GRAHORNIK, *Genealogija rodbine Herberstein s posebnim poudarkom na spodnještajerskih vejah*, doktorska disertacija, Maribor 2021.

²⁰² Dunajska župnija sv. Štefana je začela voditi matične knjige že leta 1523. Poleg običajnih matičnih knjig, tj. rojstnih ali krstnih, poročnih in mrliških, je od leta 1663 vodila še posebne »Bahrleibbücher«, tj. mrliške oziroma pogrebne protokole (knjige), kjer so bili vpisani pogrebni stroški. Te knjige so vodili do leta 1928.

Matjaž GRAHORNIK, »Herbersteini na Hrastovcu: 43. predavanje – 20. 11. 2018«, *Bilten* (Slovenskega društva za preučevanje 18. stoletja), št. 10, 2018, str. 22–26.

Matjaž GRAHORNIK, »The territory on the right bank of the Drava between Maribor and Ptuj in miscellaneous sources from the 17th and 18th century«, *Ekonomska i eko-historija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 13, 1, Zagreb 2017, str. 25–35.

Maximilian GROTHAUS, »Zbirka turquerij v ptujskem muzeju, njene grafične predloge in kulturnozgodovinski pomen«, v: *Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu*, razstavni katalog, ur. Marjeta Ciglencečki et al., Ptuj 1992, str. 69–78.

Marija HERNJA MASTEN, »Kungota in Ravno polje«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 75, 2004, 1, str. 41–60.

Ožbalt ILAUNIG, *Črni križ pri Hrastovcu: zgodovinska povest*, Društvo za razvoj podeželja LAS Ovtar Slovenskih gor, Lenart 2013.

Ivan JAKIČ, *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*, DZS, Ljubljana 1997.

Marko JESENŠEK, *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Maribor 2015.

Rochus KOHLBACH, *Steirische Baumeister: tausendundein Werkmann*, Grazer Domverlag, Graz 1961.

Jože KOROPEC, »Ob urbarju gosposčine Slivnice pri Mariboru iz leta 1608«, *Zgodovinski časopis* 19/20, Zwitterjev zbornik, Ljubljana 1965/1966, str. 235–241.

Simona KOSTANJŠEK BRGLEZ, »Kipar, pozlatar in restavrator Ivan Sojč – življenje in delo od začetka samostojnega delovanja«, *Acta historiae artis Slovenica* 25, 2020, 1, str. 149–180.

Tina KOŠAK, »Janez Ernest II. grof Herberstein in naročila opreme za župnijsko cerkev sv. Lenarta v Slovenskih goricah«, *Acta historiae artis Slovenica* 25, 2020, 1, str. 103–124.

Tina KOŠAK, »Slikarske zbirke grofov Herberstein: zbirki Janeza Ernesta I. in Janeza Ernesta II. v Gradcu in gradu Hrastovec«, *Acta historiae artis Slovenica* 20, 2015, 1, str. 97–137.

Tina KOŠAK, »Slikarske zbirke grofov Herberstein: zbirka Erazma Friderika grofa Herbersteina v gradu Hrastovec in v Gradcu«, *Acta historiae artis Slovenica* 19, 2014, 1, str. 53–91.

Fran KOTNIK, »Slovenska prisega iz Hrastovca«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 23, 1928, str. 147–148.

Marija KRAJNC, *Župnija Sv. Rupert v Slovenskih goricah skozi stoletja*, Župnija Sv. Rupert v Slovenskih goricah, Voličina 2007.

Joseph August KUMAR, *Geschichte der Burg und Familie Herberstein*. Band II in III, Carl Gerold, Wien 1817.

Alois LANG, *Die Salzburger Lehen in Steiermark bis 1520*, II. Theil, Historisches Landeskommision für Steiermark, Graz 1939.

Johann LOSERTH, *Geschichte des altsteierischen Herren- und Grafenhauses Stubenberg*, Verlag von Ulr. Moser's Buchhandlung, Graz in Leipzig 1911.

Ingrid MATSCHINEGG, *Österreicher als Universitätsbesucher in Italien (1500–1630). Regionale und soziale Herkunft – Karrieren – Prosopographie*, Dissertation (doktorska disertacija), Graz 1999.

Richard P. McBRIEN, *Lives of the Popes. The Pontiffs from St. Peter to John Paul II.*, Harper, San Francisco 1997.

Jože MLINARIČ, »Gospoščina Viltuš pri Mariboru po urbarju iz leta 1588«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 43, 1972, 2, str. 220–253.

Barbara MUROVEC, »Antonio Maderni (1660–1702). Je bil pozabljeni Weissenkircherjev zet iz Capolaga prvi Attemsov freskant?«, v: *Slovenska umetnost in njen evropski kontekst: izbrane razprave 1* [e-ir], ur. Barbara Murovec, Ljubljana 2007, str. 114–122.

Hannes P[eter] NASCHENWENG, *Der landständische Adel im Herzogtum Steiermark. Ein genealogisches Kompendium*. Band I: Abele bis Juritsch; Band II: Lachawitz bis Zwickl, Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs 43/1 in 43/2, Steiermärkisches Landesarchiv, Graz 2020.

Žiga OMAN, *Maščevanje kot pravni običaj sistema reševanja sporov na Slovenskem v zgodnjem novem veku*, doktorska disertacija, Maribor 2018.

Žiga OMAN, »Cerkveno in šolsko središče dravskopoljskega okraja augsburške veroizpovedi na Betnavi«, v: *Dvorec Betnava*, ur. Franci Lazarini in Miha Preinfalk, Ljubljana 2018, str. 73–110.

Žiga OMAN, *Evangelikiški Maribor. Mesto in njegova bližnja okolica v času reformacije in protireformacije v 16. in na začetku 17. stoletja, s poudarkom na času vrhunca in zatrtja tukajšnje evangeličanske skupnosti med letoma 1587 in 1602*, magistrsko delo, Maribor 2010.

Hans PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*, Verlag R. Oldenburg, München 1962.

Sašo RADOVANOVIČ, »Karta sporne posesti ob Dravi med gospoščino Ravno polje in Vurberk iz leta 1690«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 75, 2004, 1, str. 61–67.

Sašo RADOVANOVIČ in Polona VIDMAR, *Starše, 31. maj 1677*, Kapital, Maribor 2002.

Emil von RAJAKOVICS, »Gab es eine Friedauer Linie der Herbersteiner?«, *Adler – Zeitschrift für Genealogie und Heraldik* 5 (XIX), 1960, 9, str. 121–126.

Boštjan ROŠKAR, »Poslikave in pozlate Holzingerjevih oltarjev in prižnic«, *Acta historiae artis Slovenica* 25, 2020, 1, str. 125–147.

Igor SAPAČ, »Arhitekturnozgodovinski oris dvorca Betnava«, v: *Dvorec Betnava*, ur. Franci Lazarini in Miha Preinfalk, Ljubljana 2018, str. 187–286.

Antonio SCHMIDT-BRENTANO, *Kaiserliche und k. k. Generale (1618–1815)* [Österreichisches Staatsarchiv, Wien 2006 (seznam)].

Slovenski zgodovinski atlas, ur. Drago Bajt in Marko Vidic, Nova revija, Ljubljana 2011.

Ivan STOPAR, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Knjiga 2. Med Prekmurjem in porečjem Dravinje: občine Gornja Radgona, Lenart, Lendava, Ljutomer, Murska Sobota, Ormož, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice*, Park, Znanstveni tisk in Filozofska fakulteta, Ljubljana 1991.

Neva SULIČ UREK, »Nova dognanja in odkritja v sakralni arhitekturi Slovenskih goric«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 76, 2005, 1, str. 125–154.

Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen, ur. Josef Andreas Janisch, Band II, Graz 1885.

Maja TOŠ, »Kako so vurburški Stubenbergi zaznamovali svoj življenjski prostor«, *Kronika* 64, 2016, 2, str. 147–164.

Polona VIDMAR, »Protestantski nagrobniki z betnavskega pokopališča«, v: *Dvorec Betnava*, ur. Franci Lazarini in Miha Preinfalk, Ljubljana 2018, str. 322–356.

Polona VIDMAR, »Pogum, moč, lepota in razkošje: Vurburška galerija slik 17. stoletja«, v: *Podoba Turkov v Evropi 17. stoletja*, razstavni katalog, ur. Christoph K. Neumann et al., Istanbul 2005, str. 78–112.

Marija WAKOUNIG, »"... hab ich teutsch und windisch gelernnet ..."«. O poreklu in kulturnih koreninah Žige Herbersteina«, *Zgodovinski časopis* 59, 2005, 1–2, str. 45–55.

Franz Karl WISGRILL, *Schauplatz des Landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an, bis auf jetzige Zeiten*, Band 4, Johann Karl Schuender, Wien 1800.

Johann Baptist WITTING, »Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels«, v: *Jahrbuch der k. k. heraldischen Gesellschaft »Adler«*, Band 4, Wien 1894, str. 89–146.

Constant von WURZBACH, »Herberstein«, v: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich (BLKÖ)*, Bd. 8: Hartmann–Heyser, Wien 1862, str. 324–348; »Stillfried«, v: *BLKÖ*, Bd. 39: Stifft–Streel, Wien 1879, str. 48–53.

Thomas ZACHARIAS, *Joseph Emanuel Fischer von Erlach*, Herold, Wien in München 1960.

Dejan ZADRAVEC, »Rodbina Herberstein in njen najznamenitejši član Žiga baron Herberstein«, v: *Gratae posteritati: študijska izdaja*, ur. Mira Petrovič in Matjaž Neudauer, Ptuj in Maribor 2014, str. 206–231.

Dejan ZADRAVEC, »Odzivi. Jože Maček: Podčetrtek skozi stoletja. Maribor: Založba Pivec, 2008, 262 strani«, *Kronika* 57, 2009, 1, str. 123–132.

Andreas ZAJIC, »Grabdenkmäler des späten Mittelalters und der Frühen Neuzeit als Quelle adeliger Erinnerung und Medium adeliger Repräsentation«, v: *Sborník prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity / Studia minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*, Rada historická / Series Historica 49, Brno 2002, str. 155–206.

THE HERBERSTEINS IN CASTLE HRASTOVEC

Summary

The Herbersteins are one of the most famous Styrian noble families. They are part of the old nobility, as references to the family can be found in written sources since the end of the 13th century. When discussing the Herbersteins, we must keep in mind that their family tree was and is widely branched. Individual family (main and side) branches lived in practically all the lands of the former Habsburg Monarchy, and also in the wider Central Europe. Because of the family branching and the extensiveness and dispersion of archival material, the Herbersteins have so far been mostly the subject of partial genealogical research, which is partly deficient or inaccurate. The present article on the Herbersteins in Castle Hrastovec is the result of the latest genealogical research as part of the author's doctoral studies. The estate with the Castle Hrastovec near Lenart was owned by Herbersteins during two periods: the first and longer period lasted from 1482 to 1802, and the second from 1909 to 1945.

The article presents the first period in detail. Gunter (1594–1655), the youngest son from the first marriage of Janez Friderik of Hrastovec (1554–1615), famous from the legend of his unhappy love affair with Agata from Štralek, inherited Castle Hrastovec from his father. Under Gunter and his son Erazem Friderik (1631–1691), Castle Herberstein underwent extensive alterations and additions. Although the main Hrastovec branch of the Herbersteins ended in 1813, Karel Friderik (1675–1739), the youngest son of Erazem Friderik, was forced to give up the estate in 1715 because of enormous debts, i.e. bankruptcy. Nevertheless, the estate remained the property of the Herbersteins, as it was bought by a very distant relative, Count Janez Ernest (1671–1726) of a younger side branch of the main family branch in Castle Herberstein. After the death of his son Janez Ernest jr. (1709–1780) and daughter-in-law Marija Jožefa Krescencija Countess Herberstein, b. Countess Trauttmansdorff (1717–1792), who died without descendants, estate with Castle Hrastovec was inherited by Count Janez Anton (1742–1805) from the older side branch of the main Herberstein branch, according to the provisions of the Herberstein succession agreements. In 1802, he sold Hrastovec to Jožef and Janez Pauer.

DIE HERBERSTEINS AUF SCHLOSS HRASTOVEC/GUTENHAG

Zusammenfassung

Die Familie Herberstein ist eines der bekanntesten steirischen Adelsgeschlechter. Sie gehört dem alten Adel an, wie es in Quellen seit Ende des 13. Jahrhunderts belegt ist. Wenn wir über sie sprechen, müssen wir uns vor Augen halten, dass ihr Stammbaum weit verzweigt war und ist. In vielen Ländern der ehemaligen Habsburgermonarchie und auch im weiter gefassten Mitteleuropa, lebten einzelne Haupt- und Nebenzweige der Familie. Aufgrund der Diversifizierung der Familie sowie der Weitläufigkeit und Streuung des Archivmaterials, waren die bisherigen genealogischen Forschungen zur Familie Herberstein teilweise mangelhaft oder ungenau. Der vorliegende Artikel über die Familie Herberstein auf Hrastovec ist das Ergebnis neuester genealogischer Forschungen im Rahmen der Doktorarbeit des Autors. Die Herrschaft mit dem Schloss Hrastovec bei Lenart war in zwei Perioden im Besitz der Familie Herberstein: in der ersten, längeren Periode zwischen 1482 und 1802 und in der zweiten zwischen 1909 und 1945.

Der Artikel macht uns näher mit der ersten Periode vertraut. Die Herrschaft Hrastovec erbte Gunter (1594–1655), der jüngste Sohn aus der ersten Ehe von Janez Friderik (Johann

Friedrich, 1554–1615), der aus der Legende von seiner unglücklichen Liebesbeziehung mit Agata (Agatha) aus Štralek (Stralleg) bekannt ist. Schloss Hrastovec erfuhr unter Gunter und seinem Sohn Erazem Friderik (Erasmus Friedrich, 1631–1691) umfangreiche Umbauten und Erweiterungen. Obwohl der Zweig Hrastovec der Familie Herberstein erst 1813 ausstarb, musste Karel Friderik (Karl Friedrich, 1675–1739), der jüngste Sohn von Erazem Friderik, aufgrund hoher Schulden oder Konkurs, die Besitzungen 1715 zwangsläufig veräußern. Die Herrschaft blieb dann weiter im Besitz der Familie Herberstein, da sie von seinem weit entfernten Verwandten, dem Grafen Janez Ernest (Johann Ernst, 1671–1726), aus einem jüngeren Nebenzweig der Steirischen Hauptlinie, gekauft wurde. Nach dem Tod seines Sohnes Janez Ernest (Johann Ernst dem Jüngeren, 1709–1780) bzw. seiner Schwiebertochter Marija Jožefa Krescencija (Maria Josepha Creszentia) Gräfin Herberstein, geb. Gräfin Trauttmansdorff (1717–1792), welche keine Nachkommen hatten, wurde Hrastovec – nach den Bestimmungen der Herbersteiner Erbverträge – an den Grafen Janez Anton (Johann Anton, 1742–1805) aus dem älteren Nebenzweig der Steirischen Hauptlinie vererbt. Dieser verkaufte Hrastovec 1802 an Jožef (Joseph) und Janez (Johann) Pauer.

»Na ta način je moralo plemstvo seveda izgubiti v prebivalstvu sleherno zaupanje.«

Nekaj aspektov iz zadnjega obdobja plemstva na Slovenskem*

Miha Preinfalk**

1.02 Pregledni znanstveni članek
UDK Preinfalk: 930:929.7(497.4)"18/19"

Miha Preinfalk: »Na ta način je moralo plemstvo seveda izgubiti v prebivalstvu sleherno zaupanje.« Nekaj aspektov iz zadnjega obdobja plemstva na Slovenskem. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 92=57(2021), 2–3, str. 96–119

Članek prinaša kratek pregled položaja plemstva v slovenskem prostoru. Najprej se osredotoči na povezavo med plemstvom in zgodovinopisjem, ki je bilo od srede 19. stoletja vedno bolj obremenjeno s siceršnjimi nacionalnimi boji. Izsledki kažejo, da je bilo plemstvo do srede 19. stoletja močno vpeto v slovensko družbo, tudi z uporabo slovenskega jezika, vendar je bilo nato prisiljeno v nacionalno opredelitev in se je večinoma odločilo za nemško stran. Članek zaključuje kratek pregled usode plemstva na Slovenskem po letu 1918.

Ključne besede: plemstvo, slovenski prostor, nacionalni boji, zgodovinopisje

* Ta raziskava je nastala v okviru projekta, ki ga financira Hrvaška znanstvena fundacija, št. 5974, *Tranzicija hrvatskih elita iz Habsburške Monarhije u jugoslavensku državu*, in ga vodi Iskra Iveljić.

** dr. Miha Preinfalk, višji znanstveni sodelavec, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, miha.preinfalk@zrc-sazu.si

1.02 Review article

UDC Preinfalk: 930:929.7(497.4)"18/19"

Miha Preinfalk: "Thus, the Nobility Lost any and all Trust of the Population." Some Aspects from the Last Period of Nobility in Slovenia. Review for History and Ethnography, Maribor 92=57(2021), 2–3, pp. 96–119

The article provides a brief overview of the position of nobility in Slovenia. Initially, it focuses on the connection between the nobility and historiography, which had been increasingly burdened by national struggles since the mid-19th century. Findings indicate that the nobility was strongly integrated into Slovene society until the middle of the 19th century, also through the use of the Slovene language, but was then forced to declare its national affiliation and predominantly chose the German side. The article concludes with a brief overview of the fate of nobility in Slovenia after 1918.

Keywords: nobility, Slovenian territory, national struggles, historiography

PODOBA PLEMSTVA NA SLOVENSKEM V LUČI ZGODOVINOPISJA

Podoba, ki jo ima danes nekdanje plemstvo na Slovenskem v moderni slovenski družbi, je v veliki meri posledica slovenskega zgodovinopisja, ki je koncept slovenske zgodovine gradilo kot zgodovino slovenskega naroda, torej Slovencev, kot jih razumemo v današnjem času. Pri tem je iz fokusa svojega zanimanja izločilo vse, kar ni sodilo v omenjeni nacionalni koncept, med drugim tudi plemstvo.¹

Zgodovinopisje na Slovenskem, ki se ukvarja eksplicitno s plemstvom kot takim, lahko razdelimo na več obdobj. Prvo obdobje zajema čas do 19. stoletja, torej do razvoja in ustalitve zgodovinopisja kot znanstvene vede. To je obdobje, za katerega veljajo tri splošne ugotovitve: pisci iz tega časa ustvarjajo skoraj izključno le v nemškem ali latinskem jeziku, težišče njihovega raziskovanja je veliko bolj kot v kasnejših obdobjih usmerjeno na plemstvo, njihove raziskave pa se osredotočajo bolj ali manj le na genealoške vidike plemstva. To je seveda povsem razumljivo, če upoštevamo, da je bilo plemstvo v preteklih stoletjih vodilni sloj družbe, ki je imel v rokah niti gospodarskega, političnega, kulturnega in družbenega razvoja.

Zato ne preseneča, da so v tem prvem obdobju zgodovinopisja na Slovenskem nastajala številna dela, ki preučujejo izvor neke plemiške rodbine ter rodbinske povezave njenih članov z drugimi plemiškimi rodbinami. Takšna dela so pogosto nastajala po naročilu, kar pomeni, da so si pisci v želji ugoditi svojim naročnikom pogosto izmišljali podatke in pri izvoru rodbine segali daleč v zgodovino. V prvi vrsti je treba v tem kontekstu omeniti Janeza Ludvika Schönleba (1618–1681) in njegove štiri genealoške prikaze rodbin

¹ Več o tej problematiki gl. npr. Štih, *Srednjeveško plemstvo*, str. 61–72; Preinfalk, *Zgodovinopisje na Slovenskem*, str. 507–516.

Auersperg, Gallenberg, Ursini-Blagaj in Attems s konca 17. stoletja.² Izpod njegovega peresa izvirajo tudi številne kratke genealoške predstavitve kranjskih plemiških rodbin, ki pa so ostale večinoma v rokopisu.³ Schönlebnu je sledil Janez Gregor Lukančič pl. Hertenfels (1665–1711), čigar rodoslovna raziskovanja kranjskega plemstva prav tako niso doživela izdaje v tiskani obliki, ampak jih danes hrani Arhiv Republike Slovenije med rokopisi.⁴ Veliko se je s plemstvom ukvarjal tudi znameniti Janez Vajkard Valvasor (1641–1693), ki je (tudi on plemič) velik del svoje *Slave vojvodine Kranjske* posvetil prav svojim bližnjim in daljnim sorodnikom oziroma »stanovskim kolegom«.⁵

Vendar plemstvo in njegova genealoška podoba še zdaleč nista bila edina ali morda celo prevladujoča tematika, s katero so se ukvarjali novoveški zgodovinopisci. Že v obdobju pred 19. stoletjem lahko sledimo številnim poskusom pisanja zgodovine nekega zaključenega prostora, ki je bil pred nastankom nacionalnih držav pač uokvirjen z deželnimi mejami. Takšna dela imajo z današnjega stališča znanstveno vrednost le tam, kjer so avtorji opisovali sodobne dogodke. Opisi starejših obdobj, ki segajo v antične ali celo svetopisemske čase, imajo za današnjega zgodovinarja le posredno veljavo – razkrivajo namreč mentaliteto časa in prostora, v katerem je posamezni zgodovinopisec živel in deloval.

Na območju Kranjske je treba izpostaviti že omenjena polihistorja Janeza Ludvika Schönlebna in njegovo delo *Carniola antiqua et nova* (1681) ter Janeza Vajkarda Valvasorja, avtorja znamenite *Die Ehre des Herzogthums Krain* (1689). Na Koroškem so se deželni zgodovini posvečali številni avtorji, od Jakoba Unresta (ok. 1430–1500) in Paracelsusa (1493–1541) do Hieronima Megiserja (1553–1618), (uradnega) avtorja *Annales Carinthiae* iz leta 1612. Zelo razvito je bilo tudi zgodovinopisje na Goriškem in v Furlaniji, kjer bi izpostavili morda le Martina Bavčerja (1595–1668) in njegovo *Zgodovino Norika in Furlanije (Historia rerum Noricarum in Forojuliensium* iz leta 1663).⁶ Zani-

² Schönleben, Janez Ludvik, *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum et baronum ab Aursperg*, Labaci 1681; isti, *Genealogia illustrissimae familiae sac. rom. imp. comitum de Gallenberg*, Labaci 1680; isti, *Rosa Ursina in provinciis Austriacis florens*, Labaci 1680; isti, *Genealogia illustrissimae familiae D. D. comitum ab Attimis*, Labaci 1681.

³ Schönleben, Janez Ludvik, *Appendix ad Annales et Chronologiam Carnioliae sive Genealogica*, s.l. 1654 (rokopis).

⁴ Lukančič (Lucantschitsch), Janez Gregor, *Crainisch Stammenbuch der anderer Theil von denen Freyherrn, Herrn und Landtleuthen auch andern ritterlich und adelichen Geschlechtern des löbl. Fürstentums in Crain* (rokopis), Laibach 1700; isti, *Genealogien Fürsten unnd Graffen Standts des Löbl. Herzogtums Crain* (rokopis iz leta 1681).

⁵ Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre dess Herzogthum Crain I–XV*, Laybach 1689. O prikazu plemstva v Valvasorjevi *Slavi*, gl. Preinfalk, »Kranjska je pravi vrt ...«, str. 565–581.

⁶ Prim. Marušič in Štih, *Pater Martin Bavčer*.

mivo in hkrati značilno za omenjeno obdobje pa je, da številna domoznanska dela iz tistega časa veliko pozornosti in prostora namenijo tudi pomembnim plemiškim rodbinam, ki so izvirale iz njihove dežele in pomembno zaznamovale njeno zgodovino in razvoj.

Zgodovinopisje se je s preoblikovanjem v moderno znanstveno vedo v 19. stoletju prav tako v veliki meri osredotočilo na plemstvo kot na nosilca družbenega, kulturnega in političnega razvoja. V tem času so se začele pojavljati periodične publikacije (*Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, *Mittheilungen des Musealvereins für Krain* (MMK), *Carniola*, *Carniolia*, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, *Letopis Matice Slovenske* ...), v katerih so znani, pa tudi manj znani oziroma danes pozabljeni zgodovinarji (Radics, Steklasa, Dimitz, Komatar, Koblar in mnogi drugi) objavljali najrazličnejše prispevke s področja slovenske zgodovine.⁷ Plemstvo so obravnavali in predstavljali v obliki biografskih skic posameznikov ali celotnih rodbin, posvečali so se njihovim vojaškim in političnim dosežkom, preučevali so zgodovino gradov in dvorcev ter objavljali vsebino grajskih inventarjev in arhivov.⁸

Seveda razprave niso izhajale samo v periodičnem tisku, temveč tudi v obliki samostojnih publikacij in monografij.⁹ Latinščina je v tem času praktično izginila, v ospredje pa se je začela postopoma prebijati slovenščina. Vzporedno s prodorom slovenskega jezika v zgodovinopisje in v skladu s prebujajočimi se slovenskimi in nemškimi nacionalnimi idejami so se pojavili tudi prvi poskusi, da bi se plemstvo na Slovenskem obravnavalo kot slovensko plemstvo. Slovensko pišoči zgodovinarji začnejo sloveniti osebna imena plemičev in tudi njihove »priimke« prevajajo s slovenskimi toponimi. Tako Johann Auersperg postane Ivan Turjaški, Johann Josef Egkh-Hungerspach je Ivan Jožef Brdsko-

⁷ Priznati je treba, da je bil takšen razvoj značilen predvsem za osrednjo slovensko deželo – Kranjsko. Ostale dežele so na tem področju (torej področju slovenskega zgodovinopisja) zaostajale. Redki izjemi sta delo Antona Krempla z naslovom *Dogodivšine štajerske zemlje s posebnim pogledom na Slovence* (izšlo v Gradcu leta 1845) in pa *Časopis za zgodovino in narodopisje*, ki je začel v izhajati v Mariboru leta 1904. V tem kontekstu je treba omeniti Ignaca Orožna in njegovo v slovenščini izdano Celjsko kroniko (*Celska kronika*), medtem ko je njegovo monumentalno delo o dekanijah Lavantinske škofije v osmih zvezkih (*Das Bisthum und die Diözese Lavant*) napisano v nemščini.

⁸ Nekaj primerov: Radics, Peter von: *Familien-Chroniken krainischer Adeliger im 16. und 17. Jahrhundert*. In MMK 16/1903, str. 1–27; Radics, Peter von, *Zur Geschichte der Auersperge*, v: Schumi, Franz (ur.), *Archiv für Heimatskunde*, 2. Band, Laibach 1884–1887, str. 238–242; Dimitz, August, *Der Luegger »alt Lehenbuch« vom Jahre 1453*, v: MMK 1/1866, str. 247–260; Komatar, Franz, *Ein Bruchtheil der Familienchronik der Auersperge*, v: MMK 13/1900, str. 25–26; Koblar, Anton, *Ljubljancani 17. stoletja*, v: IMDK 10/1900, str. 179–239.

⁹ Npr. Radics, Peter von, *Herbard VIII., Freiherr zu Auersperg (1528–1575)*, Wien 1862; isti, *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor*, Laibach 1910; Beckh-Widmanstetter, Leopold von, *Die Familienchronik der Grafen Barbo von Wachsenstein*, 1881, s.l.

-Vogrski, še celo Friderik Celjski se v Orožnovi *Celjski kroniki* prelevi v Mirka Celjskega. S tem se je tudi v slovenskem prostoru uveljavila praksa, ki je bila in je še danes v splošni uporabi tudi pri drugih narodih (češko zgodovino-pisje na primer Johanne preimenuje v Jane, madžarsko v Jánose, italijansko pa v Giovanni). To je po svoje razumljivo in upravičeno, saj se vedno znova pokaže, da ljudje, ki živijo v etnično mešanem okolju prej ali slej v celoti ali pa vsaj delno prevzamejo navade večinske okolice – tudi ko gre za vprašanje osebnih imen (indikativen primer v tem smislu je Katarina Elizabeta grofica Auersperg s konca 17. stoletja, ki je bila v svoji okolici znana kot Špela).¹⁰

Vsem zgodovinarjem 19. stoletja na Slovenskem, ne glede na jezik, ki ga pri svojem delu uporabljajo, pa je skupno, da se zavedajo zanimive in bogate zgodovine, ki se je odvijala na slovenskih tleh, in h kateri so posamezniki (predvsem iz plemiških vrst) prispevali pomembne deleže, ne glede na svojo morebitno nacionalno pripadnost. Plemstvo je morda kulturno res pripadalo germanskemu svetu, a je bilo hkrati tesno povezano, v določenih segmentih celo zlito s slovanskim okoljem, v katerem je živelo in delovalo. Svoje sile je zato plemstvo usmerjalo v zaščito in blagostanje svojega okolja in pri tem jih nacionalni pogledi niso zanimali. Takšno prepričanje je mogoče zaslutiti tudi v zgodovinarskih prispevkih iz tistega časa. Pri svojem raziskovanju se avtorji opirajo na zgodovinske vire, tudi tiste, ki danes morda niso več dostopni, ter jih (vsaj nekateri) kritično vrednotijo. Tudi zato historiografska dela še danes predstavljajo dragocen vir podatkov za raziskovanje zgodovine plemstva na Slovenskem.

Kljub vsemu pa je približno od zadnje četrtine 19. stoletja dalje opaziti, da nacionalni konflikti prodrejo tudi v zgodovino-pisje in določajo njegove smer-nice. Zlasti slovensko orientirani in slovensko pišoči zgodovinarji se raje kot plemstvu, ki je bilo takrat večinoma (nikakor pa ne v celoti!) v nemškem tabo-ru, posvečajo drugim, pogojno povedano bolj slovenskim temam. V ospredje stopijo meščanstvo, zgodovina mest (njihov nastanek, pravice, razvoj, župani in mestna uprava), umetnost in arhitektura, industrija in podobno. Članki o plemstvu v historiografskih publikacijah tistega časa postajajo vedno bolj izjema kot pravilo. Če je na primer v MMK po grobi oceni tretjina do četrtina prostora namenjena prispevkom, ki se tako ali drugače ukvarjajo z življenjem in delovanjem plemstva, se v slovenski periodiki do konca prve svetovne vojne stanje povsem spremeni – le tu in tam se pojavi članek na temo plemstva.¹¹ Delno izjemo od te ugotovitve predstavljajo članki Ivana Steklase o znameni-

¹⁰ Grofica je tako omenjena v kapucinski kroniki iz Krškega: *Altefata Comitissa, vulgo Spela Slavonice vocata fuit nata Comitissa Blagayn...* Gl. Preinfalk, Auerspergi, str. 212.

¹¹ Kovačič, Fran, Vitezi Pesničarji, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 9/1912, str. 1–41; Steska, Viktor, O Lambergih, v: Carniola n.v. 6/1915, str. 81–89.

tih (plemiških) vojskovodjih, ki so redno izhajali v *Letopisu oz. Zborniku Slovenske matice*.¹² Na tem mestu je treba omeniti tudi genealoške pripomočke za raziskovanje plemstva, ki jih je v treh knjigah v prvem desetletju 20. stoletja izdal Ludvik Schiviz pl. Schivizhoffen,¹³ ter zasebna genealoška zbirka barona Ludvika Lazarinija, v kateri je zajeto ne le plemstvo na Slovenskem, temveč plemstvo na splošno.¹⁴ Omenjene genealoške zbirke jezikovno sicer sodijo v nemško (pogojno) historiografijo na Slovenskem, a so vseeno pokazatelj, da je bilo plemstvo v tistem času še vedno do neke mere aktualno.

Historiografsko »zapostavljanje« plemstva po drugi strani lahko razložimo tudi z dejanskim stanjem v takratni družbi. Plemstvo, ki je skozi stoletja počasi izgubljalo svoje predprave, s tem pa dejansko tudi svojo moč in družbeni vpliv, je po letu 1848 stopilo na pot družbene degradacije in biološkega redčenja. Vedno več plemičev se je odločalo za samsko življenje, s čimer so onemogočili biološko reprodukcijo svojega stanu. Plemkinje pa so se vedno pogosteje poročale s pripadniki meščanstva, s čimer so prevzele njihov stan in izgubile svojega. Druga polovica 19. stoletja je za plemstvo v družbenem, ekonomskem in nacionalnem smislu predstavljala velik izziv, na katerega so znali in zmogli odgovoriti le redki posamezniki iz vrst plemstva.

Gospodarsko nazadovanje plemiške družbe se kaže tudi v izgubi gradov oz. njihovem prehajanju v neplemiške roke. Če je bilo še v začetku 19. stoletja (oz. praktično vse do leta 1848) za vsakega neplemiškega lastnika gospostva nujno, da je čim prej zaprosil za povzdig med viteze,¹⁵ je bila po tem letu

¹² Steklasa, Ivan, *Andrej Turjaški (1557–1594)*, v: *Letopis Matice Slovenske (LMS) 1890*, str. 1–51; isti, *Franc Karol Turjaški, karlovški general (1660–1713)*, v: *Zbornik Matice Slovenske (ZMS) 4/1902*, str. 86–111; isti, *Herbard X. Turjaški, karlovški general (1613–1669)*, v: *ZMS 3/1901*, str. 90–119; isti, *Herbart Turjaški (1528–1575)*, v: *LMS 1889*, str. 88–121; isti, *Ivan Turjaški, krajiški zapovednik (?–1580)*, v: *LMS 1898*, str. 130–158; isti, *Ivan Vajkard Turjaški (1615–1677)*, v: *LMS 1897*, str. 39–112; isti, *Ivan Josip Herberstein (1630–1689)*, v: *ZMS 9/1907*, str. 77–153; isti, *Jurij Lenkovič*, v: *LMS 1895*, str. 53–145; isti, *Vid Kisel, karlovški general (1602–1609)*, v: *ZMS 6/1904*, str. 23–57.

¹³ Schiviz v. Schivizhoffen, Ludwig, *Der Adel in den Matriken der Grafschaft Görz und Gradisca*, Görz 1904; isti, *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*, Graz, 1909; isti, *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*, Görz, 1905.

¹⁴ Danes zbirko hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana pod signaturo LJU 340. Zbirka obsega 26 škatel in 12 fasciklov.

¹⁵ Kranjski deželni stanovi so tako npr. viteški naziv zahtevali od Janeza Pavla pl. Jenkensälda, ko je leta 1755 kupil gospostvo Mirna na Dolenjskem, ali pa od zdravnika Natalisa Pagliaruccija, ki je leta 1793 postal lastnik gospostva Khislstein v Kranju (ÖStA, AVFHK, Adelsakten, Hofadelsakte von Jenko, Johann Paul, 19. IV. 1762; Hofadelsakt von Pagliarucci, Natalis, 28. III. 1809; gl. tudi Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, 2, str. 135–143; Preinfalk, *Plemiške rodbine, 18. stoletje*, str. 73–76). Na Štajerskem je podoben primer Franc Anton Protasi, ki je za viteški naziv zaprosil po nakupu gospostva Planina pri Sevnici leta 1770 (ÖStA, AVA, Adelsakten, Hofadelsakte von Protasi, Franz Anton, 3. VIII. 1770; StLA, Altes Landrecht, Sch. 928, Prucker(gg)–Prunerstein).

situacija skoraj obrnjena: gradove so imeli v rokah pretežno meščani, celo kmetje, če pa so lastniki že bili plemiči, se je lastništvo hitro menjalo, v povprečju na nekaj let.¹⁶

Tudi v zgodovinarskih vrstah so prevladovali neplemiči, le redki posamezniki modre krvi so se odločali za znanstveno raziskovanje preteklosti (npr. Peter pl. Radics, Arnold Luschin pl. Ebengreuth, Michelangelo baron Zois pl. Edelstein in kasneje Rudolf Andrejka pl. Livnograd ...). Odsotnost plemstva v zgodovinopisju je torej pojav, ki je premosorazmeren z izginjanjem plemstva v družbi.

Ta trend se je nadaljeval in se še okrepil po prvi svetovni vojni z nastankom nove jugoslovanske kraljevine, katere del so postale tudi slovenske dežele. Družbena marginalizacija plemstva po letu 1918, ki je zajela vse države naslednice Avstro-Ogrske, odseva tudi v medvojnem slovenskem zgodovinopisju. Zgodovinopisna periodika iz tistega časa (*Časopis za zgodovino in narodopisje* (sicer že od leta 1904), *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, *Kronika slovenskih mest* ...) pozornost usmerja v prvi vrsti na področje gospodarske dejavnosti in vsakdanjega življenja predvsem meščanstva in podeželskega prebivalstva. Glavne teme raziskovanja naj bi pokrivalo »pravo« slovensko zgodovino oziroma zgodovino Slovencev (v skladu z Linhartovo koncepcijo raziskovanja Slovencev kot zgodovinskega naroda),¹⁷ hkrati pa tudi zgodovino drugih jugoslovanskih narodov, ki so zdaj s Slovenci tvorili novo državo. Članki o nekdanjem nemškem oziroma avstrijskem plemstvu in njihovem življenju in delovanju so vedno bolj sporadični.¹⁸ Še redkejša so bila samostojna dela s področja plemiške tematike.¹⁹

Nato je nastopil prelom v podobi druge svetovne vojne. Partizansko gibanje in sprememba političnega sistema sta med vojno in po njej dokončno opravila s plemstvom – bodisi so jih prisilili v izgnanstvo bodisi so z njimi fizično obračunali, njihovo premoženje pa uničili ali nacionalizirali. Tudi slovensko povojno zgodovinopisje je sledilo duhu novega časa. Ob tem pa je

¹⁶ Gl. npr. Smole, *Graščine*, passim; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, passim.

¹⁷ Linhart, Anton T.: *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs. Laibach: gedruckt mit Egerschen Schriften: im Verlage bei Wilhelm Heinrich Korn, 1788–1791.*

¹⁸ Jarc, Janko, Franc Anton pl. Breckerfeld. O Novem mestu ob koncu XVIII. stoletja, v: *Kronika slovenskih mest* (KSM) 5/1938, str. 99–106, 144–151; Pettauer, Leopold, Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdanj in sedaj. Imenoslovsko zgodovinska razprava, v: *KSM* 5/1938, str. 7–17; Lukman, Franc Ksaver, Rod Pollinijev in ljubljanski zdravnik Janez Krizostom Pollini, v: *KSM* 7/1940, str. 32–34; Luschin v. Ebengreuth, Arnold, Die Freiherren von Raigersfeld, v: *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* (GMDS) 14/1933, str. 103–108; Andrejka, Rudolf, Polhograjski baroni, v: *GMDS* 25–26/1944–45, str. 105–108.

¹⁹ Npr. Zupanc, Lojze, *Turjačani*, Kočevje 1937.

treba poudariti, da skoraj popolno izginotje plemstva iz slovenskega povojnega zgodovinopisja ni toliko odraz povojne politične usmeritve na Slovenskem, temveč mnogo bolj nadaljevanje tistega procesa v slovenski družbi in posledično tudi historiografiji, ki so ga nacionalna trenja spodbudila že ob koncu 19. stoletja. Razlika med predvojnim in povojnim obdobjem se v zgodovinopisju kaže v tem, da zgodovinopisna dela oziroma članki s plemiško tematiko zdaj niso več le sporadični, temveč jih praktično ni. Pozitivna vloga plemstva in njegov vpliv na razvoj slovenskih dežel sta bila pozabljena, poudarjalo se je zgolj plemičevo neslovensko poreklo in njegov izkoriščevalski stan. Plemstvo na Slovenskem je v zgodovinopisju prvih povojnih desetletij obstajalo kot nujno zlo, kot nekaj, kar je sicer treba omeniti, ne pa tudi podrobno raziskovati.

Prve posamezne lastovke so se v obliki krajših člankov začele pojavljati sicer že od 50. let 20. stoletja dalje,²⁰ opaznejšo otoplitev na tem področju pa so prinesle šele v začetku 80. let, konkretnije na 21. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju leta 1982, na katerem so vodilni slovenski zgodovinarji ugotovili, da je treba popraviti dotedanjo sliko o slovenski zgodovini in vanjo vključiti tudi plemstvo.²¹

Z novim stoletjem in novim tisočletjem je tudi v slovenskem prostoru zavrel nov veter. Znova je oživelo zanimanje za gradove, hkrati pa je naraslo zanimanje za njihove prebivalce – kdo so bili, kako so živeli, kakšna je bila njihova usoda ... Takšni trendi odsevajo tudi v slovenskem zgodovinopisju, ki je plemstvo začelo odkrivati na novo. Počasi, a vztrajno se vrstijo dela, ki korak za korakom odstirajo tančice skrivnosti, ki so desetletja dolgo prekrivale neželeni plemiški stan. Plemstvo na Slovenskem je z 21. stoletjem z zgodovinopisnega stališča stopilo v novo renesanso.²² Vedno več zgodovinarjev se odloča za raziskave, ki se osredotočajo na socialne vidike plemstva, njihovo kulturo in vsakdanji način življenja, delno pa tudi na njihovo

²⁰ Npr. Žontar, Jože, Neznana pisma Žige Zoisa, v: *Kronika* 2/1954, str. 188–191; Šorn, Jože, Merkantilist Franc Rakovec-Reigersfeld (1697–1760), v: *Kronika* 3/1955, str. 81–87; Zelko, Ivan, Zemljišče Belmura, v: *Kronika* 11/1963, str. 167–178; Otorepec, Božo, Iz zgodovine turjaškega gradu, v: *Kronika* 21/1973, 147–152.

²¹ Štih, Srednjeveško plemstvo, str. 61–72.

²² Npr. Žvanut, Maja, *Od viteza do gospoda*, Ljubljana 1994; Štuhec, Marko, *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren (plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir)*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1995; Preinfalk, Miha, *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*, Ljubljana 2005; Žabota, Barbara, Rodbina Khisl – novoveška zgodba o uspehu, v: *Kronika* 51/2003, str. 1–26. Sicer se z novoveškim plemstvom ukvarjajo tudi ljubiteljski zgodovinarji, npr. Lidija Slana, *Brdo pri Kranju*, Ljubljana 1996.

genealogijo oziroma medsebojne družinske povezave.²³ Pri tem je treba poudariti, da so raziskave plemstva usmerjene predvsem v starejša obdobja, medtem ko je obdobje 19. in 20. stoletja, kar zadeva zgodovino plemstva, zelo slabo pokrito. Sem in tja se najdejo razprave, ki osvetljujejo tudi položaj plemstva v sklopu nacionalnih bojev²⁴ ali gospodarskih okvirjev, manjkajo pa tako analitične kot sintetične raziskave o plemstvu kot takšnem. Zlasti velika bela lisa pomeni obdobje po letu 1918. O usodi nekdanjega plemiškega stanu po prvi svetovni vojni so se raziskovalno angažirali predvsem avstrijski, češki in delno madžarski zgodovinarji,²⁵ medtem ko je usoda ostankov habsburškega plemstva v Jugoslaviji do danes ostala v veliki meri neraziskana. Obstajajo sicer raziskave, v katere je vključeno tudi nekdanje plemstvo (npr. o agrarni reformi),²⁶ sistematično pa se vprašanja njegovega formalno-pravnega statusa, vsakdanjega življenja in njihove (ne)spremenjene identitete v Jugoslaviji do sedaj ni lotilo še nihče.

KRANJSKO PLEMSTVO V SLOVENSKO-NEMŠKIH NACIONALNIH BOJIH

Opisane usmeritve zgodovinopisja v slovenskem prostoru, zlasti od 19. stoletja dalje jasno kažejo, da je bilo to zgodovinopisje po eni strani tvorec zgodovinskega spomina, družbenega diskurza v nastajajoči slovenski družbi in samorefleksije Slovencev kot naroda, po drugi strani pa tudi pasivni dejavnik, ki se je odzival na trenutno stanje duha v slovenski družbi in je tej družbi v znanstvenem okviru ponujal tisto, kar je sama štela za prioriteto, oz. zapostavljal tisto, kar ni sodilo v njen nacionalni koncept. Ta odnos oz. diskurz lahko natančneje opazujemo in analiziramo od druge polovice 19. stoletja, ko so se v osrednjem slovenskem prostoru začeli hudi nacionalni boji med Slovenci in Nemci. Iz tega dogajanja plemstvo seveda ni bilo izvzeto, čeprav je bil ta družbeni sloj – kot bo prikazano v nadaljevanju – v omenjene procese vključen bolj posredno kot neposredno.

Kot najbolj reprezentativno deželo je treba v tem kontekstu v središče raziskovanja postaviti Kranjsko. Kranjska je bila v drugi polovici 19. stoletja najjužnejša dežela v Avstrijskem cesarstvu, v kateri je bil delež slovenskega

²³ Npr. Štih, Peter, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*, Ljubljana 1994; Kos, Dušan, *Blesk zlate krone. Gospodje Svibenski – Kratka zgodovina plemenitih nasilnikov*, Ljubljana 2003; Komac, Andrej, *Vzpon Turjaških v srednjem veku*, v: ZČ 54/2000, str. 15–48, 151–178; Golec, Boris, *Valvasorji: med vzponom, Slavo in zatonom*. Ljubljana 2015.

²⁴ Npr. Matić, *Nemci v Ljubljani*.

²⁵ Gl. npr. Stekl, *Österreichs Adel*, str. 101–139 (s tam navedeno literaturo).

²⁶ Npr. Granda, *Razpad posesti*, str. 200–212; Janša, *Agrarna reforma*, str. 173–189.

prebivalstva najvišji in je zato veljala za najbolj slovensko deželo. Slovenci so sicer v habsburški monarhiji živeli še na Štajerskem, Koroškem in Goriškem ter v Prekmurju, ki je sodilo v sklop ogrskega kraljestva. Razpršenost po posameznih deželah in odsotnost zgodovinske podlage, kot so jo imeli npr. Čehi in Hrvati v svojih srednjeveških kraljestvih, je botrovala temu, da se Slovenci dolgo časa niso prepoznavali kot samostojna nacionalna entiteta in da praktično vse do leta 1848 niso imeli artikuliranega nacionalno-političnega programa. Šele s programom Zedinjene Slovenije tega leta so Slovenci v habsburški monarhiji nastopili tudi kot politični dejavnik, ki je zahteval enakovredno vlogo z ostalimi narodi multietnične monarhije. Anton Globočnik pl. Sorodolski (1825–1912), ki je bil eden slovensko zavednih plemičev,²⁷ je leta 1898 zapisal, da se Slovenci pred letom 1848 »še niso zavedali svoje slovenske narodnosti«, ampak da je bila povsem prevladujoča deželna pripadnost.²⁸ Podobno je razmišljal tudi politik, zdravnik in pisatelj Josip Vošnjak (1834–1911), ko se je spominjal svojih otroških let v Šoštanju: »V naši hiši smo med seboj navadno nemško govorili, toda znali smo tudi slovensko. Čutili pa se nismo ne za Nemce, ne za Slovence, ker se za narodnost nasploh nikdo ni menil do l. 1848. in nam je jezik le bil sredstvo, da se sporazumemo med seboj in z drugimi.«²⁹

Z vstopom Slovencev na politični oder pa so se intenzivirala tudi nacionalna trenja z Nemci, ki so bila huda zlasti na Kranjskem in južnem Štajerskem.³⁰ Slovenci so zahtevali priznanje narodnih zahtev in več političnega odločanja, nemško čuteče prebivalstvo, ki se je ob teh zahtevah čutilo ogroženo, pa jim je to odrekalo. Kranjsko (pa tudi štajersko in koroško) plemstvo se je v tem boju večinoma postavilo na nemško stran ali pa so ga tja postavili kar Slovenci sami. Takrat se je začelo ustvarjanje javnega mnenja, ki živi do današnjih dni, da so namreč vsi plemiči tujci, katerih glavni cilj je zatiranje in izkoriščanje slovenskega kmeta.³¹

Vendar pa ni bilo vedno tako. Kljub prevladujočim drugačnim mnenjem iz polpretekle zgodovine danes ne povemo nič novega, če omenimo, da je

²⁷ Anton Globočnik ni bil plemič v klasičnem pomenu besede, temveč plemenitenec, saj je plemiški naziv pridobil šele leta 1890 (ÖStA, AVHKA, Adelsakten, Hofadelsakte von Globočnik, Anton, 2. XI. 1890; gl. tudi Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, 1, str. 20–23).

²⁸ Globočnik pl. Sorodolski, *K petdesetletnici*, str. 1. Globočnik je prav leta 1848 s Petrom Koslerjem na podlagi kranjskih heraldičnih barv za slovenske narodne barve določil belo-modro-rdečo kombinacijo.

²⁹ Vošnjak, *Spomini*, str. 16.

³⁰ O nacionalnih bojih na Kranjskem gl. npr. Matić, *Nemci v Ljubljani*; na Štajerskem pa zlasti dela Janeza Cvirna (npr. *Aufbiks!* ali *Trdnjavski trikotnik*).

³¹ Gl. npr. *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979, poglavja o kmečkih uporih (zlasti strani 246, 257 in 324).

plemstvo na Kranjskem že od nekdaj praktično v celoti poleg nemškega obvladalo tudi slovenski jezik. Za to je več posrednih in neposrednih dokazov. Eden najbolj reprezentativnih je korespondenca med Ester Maksimilijano pl. Coraduzzi in njeno hčerjo Marijo Izabelo, poročeno baronico Marenzi. Mati v graščini Koča vas pri Ložu in hči v Trstu sta si v drugi polovici 17. stoletja pisma pošiljali v slovenščini.³² Nekaj desetletij let mlajši je primer Franca Henrika barona Raigersfelda, ki je januarja 1725 spoznal svojo bodočo ženo Marijo Ano baronico Erberg. »Krivec« za to srečanje je bil njegov bodoči svak Volf Kajetan baron Kuschlan, ki mu je – po slovensko (*auf Crainerisch*) – rekel, naj gre z njim, da mu bo pokazal »lepo punco« (*Lepa Punza*).³³

Prav tako ni nobenega dvoma, da je bilo plemstvo (zlasti kranjsko) v drugi polovici 18. stoletja vsaj naklonjeno slovenskim prerodnim težnjam, če ga že ni odkrito podpiralo. Tu ne moremo mimo znamenitega mecena Žige Zoisa, ki je v svojem krožku združeval Jerneja Kopitarja in Valentina Vodnika,³⁴ pa Janeza Nepomuka grofa Edlinga, ki je podpiral slovensko šolstvo.³⁵ Morda je manj znano, da je bil eden od podpornikov Antona Tomaža Linhartarja tudi Janez Jakob grof Gaisruck; Linhart mu je posvetil drugi del svojega *Poskusa zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov*.³⁶

Vendar pa se je v predmarčni dobi to sodelovanje končalo, po mnenju nekaterih zgodovinarjev predvsem zaradi politične kratkovidnosti in intelektualne »podhranjenosti«. Ostajali so v svojem mentalnem na pol fevdalnem svetu in niso znali prepoznati modernega časa, ki je pripeljal modernizacijo, industrializacijo, liberalizem pa tudi nacionalizem. Skušali so ostati nadnacionalna korporacija (četudi s prevladujočo nemško kulturo in jezikom), pri čemer jim je šel na roko volilni sistem z veleposestniško kurijo, ki so jo zasedali skoraj izključno aristokrati starejšega ali novejšega datuma.³⁷ Z nesposobnostjo prilagajanja modernim postulatom vedno bolj nacionalno opredeljene družbe pa so postajali anahronizem, ki mu je konec monarhije zadal le še milostni udarec.

Ob upoštevanju vsega tega ni presenetljivo, da se plemstvo, zlasti staro, ki je korenine črpalo še iz fevdalnih časov srednjega in zgodnjega novega veka, v pogosto grobe in žaljive nacionalne boje, ki so divjali po Kranjskem v drugi

³² Merkù, *Slovenska plemiška pisma*.

³³ Štuhec, »Ah, ljubi Bog«, str. 203–214.

³⁴ O Zoisu in njegovem krožku obstaja veliko literature; gl. predvsem novejšo delo Vidmar, *Zoisova literarna republika*.

³⁵ Kidrič, (geslo) Janez Nepomuk grof Edling v SBL (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi178715/>).

³⁶ Koblar, (geslo) Anton Tomaž Linhart v SBL (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi330432/>).

³⁷ Grdina, A. A. Auersperg, str. 59.

polovici 19. stoletja, praviloma ni vmešavalo, ker jih enostavno ni zanimalo, in če sodimo po nemških literatih aristokratskega rodu, jim je bilo to tudi pod častjo. V njihovem odnosu do slovenstva se je zrcalilo splošno mnenje, ki ga je nemški živelj gojil do slovenskih kulturnih in političnih teženj – slovenstvo za njih ni bilo enakovredno z nemštvom, do njega so se vedli pokroviteljsko in so menili, da se lahko slovenska kultura povzdigne le ob naslonitvi na nemško.³⁸

Na ta način se je plemstvo kot korporacija osamilo in se izločilo iz vedno bolj samozaveznega slovenstva, po drugi strani pa tudi ideologi slovenstva v plemstvu niso videli konstitutivnega dela slovenskega naroda. Če je Matija Majar Ziljski še leta 1858 narod primerjal z drevesom, kjer so kmetje korenine, gospoda pa košato listje (*»Brez svoje gospode narod ne živi, kakor narod, nego samo životari, kakor zgubljene ovce«*),³⁹ je mnenje, ki ga je leta 1887 izrazil zgodovinar Josip Apih v članku »Plemstvo in narodni razvoj«, ostalo nespremenjeno skoraj do pred kratkim. V svojem pisanju avtor razglablja, da smo Slovenci le kmetje, vsi ostali sloji v slovenskem prostoru pa so bili tujci, zlasti Nemci. To ne velja le za plemstvo, temveč tudi za meščanstvo. Apih kot slovensko plemstvo priznava le tisto iz časa samostojne Karantanije.⁴⁰ Ta odnos je dobil svoje nadaljevanje tudi v odnosu do grajskih stavb, ki so vse do druge svetovne vojne veljale za simbol fevdalne dobe tujega gospodovanja nad slovensko zemljo, in so bile zato številne med drugo svetovno vojno ali po njej uničene.⁴¹

Vendar pa iskanje nacionalne identitete v 19. stoletju še zdaleč ni bilo enostavno. Na Kranjskem je prevladovala močna deželna zavest, zato je bilo treba nacionalnost na neki način poiskati na novo oz. obstoječe stanje spraviti v nastajajoče nacionalne kalupe – četudi na silo. O tem npr. priča članek v *Lai-bacher Wochenblatt* iz leta 1880 z naslovom »Kranjska pripada Slovincem!«, v katerem avtor ogorčeno začenja s stavkom: »Še zdaleč ni noben politični slogan povzročil toliko neumnosti kot zgornji stavek«, nato pa nadaljuje: »V deželi, v kateri sta nemško in slovansko prebivalstvo pomešana in kjer je domačin, ki pripada slovenskemu ljudstvu, primoran, da se nauči nemško in se poslužuje nemških kulturnih pripomočkov, če ne želi biti popolnoma odrezan od kulture, je zelo težko postaviti ustrezen kriterij za prave Slovence, ki naj jim pripada oblast v deželi. Preizkusni kamen za pristnost nekega Slovence se je popolnoma izgubil, odkar oče naroda smatra fabrikacijo Slovencev kot povsem svoj privilegij, odkar sebi neljube Slovence izloča iz svojega bodočega

³⁸ Prav tam, str. 50–56.

³⁹ *Novice*, 23. 6. 1858.

⁴⁰ Apih, *Plemstvo in narodni razvoj*, str. 171–172.

⁴¹ Tej problematiki je bila leta 2012 v celoti posvečena 3. številka zgodovinskega časopisa *Kronika* s podnaslovom *Iz zgodovine slovenskih gradov*.

imperija kot garjave ovce in je zaprepadeni svet presenetil s Slovenci novega kova a la baron Gödel-Lannoy, vitez Schneid, knez Windischgrätz, grof Margheri itd.«.⁴²

Drug primer vprašljivega in nasilnega nacionalnega etiketiranja sta kneza Auersperg in Windisch-Graetz. Knez Carlos Auersperg (1814–1890), ki je bil kočevski vojvoda in lastnik železarne na Dvoru pri Žužemberku ter predsednik deželnega komiteja za izgradnjo dolenske železnice, je bil kot liberalni politik pri Slovencih zelo nepriljubljen. Slovenci v omenjenem komiteju niso hoteli sodelovati prav zaradi Auersperga, četudi na račun gospodarskega razvoja, saj so imeli sodelovanje z njim kot Nemcem za narodno izdajstvo.⁴³ Po drugi strani je prišla leta 1879 pobuda, da bi Slovenci za državnega poslanca kandidirali kneza Windisch-Graetza, ker »je ta slovenski knez po rodu in po svoji rodbinski tradiciji«.⁴⁴

Antagonizmi med Slovenci in Nemci so bili veliki, razprave žolčne, prihajalo je celo do fizičnih obračunov. V tem nacionalnem vrenju so se znašli tudi plemiči, zlasti pripadniki mlajšega plemstva, recimo Julius vitez Fraenzl Vesteneck, ki je bil razvpit po svojih grobih in žaljivih komentarjih v kranjskem deželnem zboru in celo fizičnih izpadih proti Slovencem.⁴⁵ Na drugi strani je obstajalo več posameznikov, ki so bili bodisi naklonjeni Slovencem (npr. Josef vitez Schneid-Treuenfeld (1839–1884))⁴⁶ ali so se kljub nemškemu priimku imeli za Slovence, kot npr. kranjski deželni predsednik baron Andrej Winkler (1825–1916).⁴⁷ Vendar pa je pomenljivo, da so bili to vsi pripadniki novega plemstva, torej tistega, ki je plemiški naziv dobilo v 19. stoletju. Stara, v osnovi še fevdalna aristokracija se v takšne nacionalne zdrahe praviloma ni spuščala.

⁴² Carniolus, Krain gehört den Slovenen!, *Laibacher Wochenblatt*, 4. 9. 1880, str. 1.

⁴³ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 297–298.

⁴⁴ Granda, *Razpad*, str. 201.

⁴⁵ Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, 1, str. 60–65; najnovejše o njem: Globočnik, Julij Fränzl vitez Vesteneck, str. 146–193.

⁴⁶ Schneid je npr. posredoval za obnovitev kranjske gimnazije, leta 1881 je na ministra Pražaka naslovil peticijo zaradi (ne)uporabe slovenščine na sodiščih in to je leto zatem pripeljalo do znamenite Pražakove naredbe, ki je tudi slovenščini zagotavljala mesto na sodiščih; obsojal je ponemčevanje Slovencev in kritiziral delovanje Schulvereina, njegova zadnja pobuda nekaj dni pred smrtjo pa je bila glede spremembe tarif na Južni železnici, ki bi bile ugodnejše za Kranjsko in Ljubljano (Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, 2, str. 203–205).

⁴⁷ V vlogi deželnega predsednika si je Winkler prizadeval za uveljavitev slovenščine tudi v javnem življenju in uradnem poslovanju. Pod njegovim predsedovanjem so s Kranjske odšli voditelji nemške stranke, vrnili pa so se nekateri slovenski profesorji; tudi Ljubljana je s Petrom Grassellijem leta 1883 dobila slovenskega župana. Nemci so ga imeli za »zatiralca nemškega življa na Kranjskem« (Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, 2, str. 241–249; gl. tudi Šušmelj, *Andrej baron Winkler*).

Ena redkih izjem je npr. grof Anton Aleksander Auersperg (1806–1876), znan pod pesniškim psevdonimom Anastasius Grün, ki je bil do konca življenja politično zelo aktiven. Čeprav je bil v začetku naklonjen Slovencem in jih je štel za svoje brate, pa je pozneje prevladalo njegovo prepričanje v večvrednost nemštva, ki da edino lahko nudi primerno okolje in okrilje za dvig slovenske kulture. Z grobimi, celo žaljivimi izjavami je zavračal slovenske politične nasprotnike, zato je bila tudi njegova podoba v slovenski javnosti precej negativna.⁴⁸ Njegovi pristaši so mu po smrti v Ljubljani postavili spomenik in po njem poimenovali bližnji trg. Ob tej priložnosti so v Ljubljani izbruhnili nemiri, ki so jih sprožili njegovi nasprotniki, takoj po prvi svetovni vojni in razpadu monarhije pa so spomenik odstranili, trg pa preimenovali.⁴⁹

Auerspergova ideja, da se slovenska kultura lahko razvija le ob naslonitvi na nemško, in da je združevanje z južnimi Slovani neustrezno in nesprejemljivo, je bila široko razširjena med kranjskim nemštvom in tudi zelo trdoživa – še tudi po prvi svetovni vojni. Njen odmev najdemo npr. v pismu Heinricha pl. Schollmayerja-Lichtenberga⁵⁰ baronu Ludviku Lazariniju z gradu Boštanj marca 1926, torej natanko 50 let po Auerspergovi smrti. V pismu se Schollmayer-Lichtenberg obregne v slovenske regeste listin iz boštanjkega arhiva, ki jih je že leta 1899 objavil slovenski duhovnik in zgodovinar Anton Koblar (1854–1928),⁵¹ in svoje ogorčenje izrazi takole: »Da je dal dekan Koblar nemške listine iz boštanjkega arhiva objaviti v slovenskih regestih, je popuščanje nečimrnosti Slovencev: to mali milijonski narodek opušča nemški jezik, kateremu mora biti hvaležen za vse, in raje znanstveno ustvarja v svojem jeziku, s čimer so objave dostopne komaj slabemu milijonu bralcev, medtem ko nemški jezik obvlada preko 80 milijonov ljudi; vendar je zadoščeno nacionalnemu šovinizmu, ki je Slovence tudi pogнал v roke Srbov, ki zdaj delajo na tem, da bi slovenski jezik spravili s sveta. Slovenci so torej zaradi lastne vroče želje prišli z dežja pod kap, izginili bodo v balkanski kulturi in bodo rabili stoletja, da bodo spet dosegli tisto kulturno stopnjo, na katero jih je povzdignilo nemštvo. S takšnimi mislimi se sprijaznim z marsičim!«⁵²

⁴⁸ Grdina, A. A. Auersperg, str. 58–65.

⁴⁹ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 228; Jezernik, *Mesto brez spomina*, str. 86–100.

⁵⁰ Henrik Schollmayer (1860–1930) je bil direktor gozdov in domen pri knezih Schönburg-Waldenburg na Snežniku in graščak v bližnji Koča vasi. Leta 1904 ga je posvojila grofica Viljemina Lichtenberg in od tedaj je smel uporabljati dvojni priimek Schollmayer-Lichtenberg. Leta 1910 je bil povzdignjen v plemiški stan (ÖStA, AVHKA, Adelsakten, Hofadelsakte von Schollmayer-Lichtenberg, Heinrich, 16. XII. 1910; gl. tudi Rugále in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, 1, str. 155–159).

⁵¹ Koblar, Anton: Regesti listin boštanjkega arhiva. V: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, IX, 1899, str. 200–221.

⁵² ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. XXII, Pismo Henrika Schollmayerja-Lichtenberga Ludviku Lazariniju, 10. 3. 1926.

Podobno protislovensko razpoložen je bil nekaj let pred tem baron Hans Kometer (1850–1925) iz Pukštajna pri Dravogradu. Ko je prišel na obisk k zakoncema Jirku, ki sta se takoj po prvi svetovni vojni preselila v двореc Hartenštajn pri Slovenj Gradcu, jima je med drugim dejal: »Zdaj moramo držati skupaj. Avstrijci namreč. Drugače bo slovenska sodrga plesala po naših glavah.«⁵³

Protiigralca omenjeni protislovenski ideji bi lahko našli v Jožef Emanuelu grofu Barbo-Waxenstein (1825–1879) z Rakovnika na Dolenjskem, ki ne le da je bil zelo naklonjen Slovencem, ampak se je tudi sam imel za Slovenca. Zavzemal se je za rabo slovenščine na Dunaju in je podpiral slovenske kulturne ustanove. Pisatelj Josip Jurčič ga je označil kot človeka, ki je od začetka odločno predstavil slovensko stališče in značajno vztrajal do konca, česar ni prikrival niti v aristokratski družbi. V slovenskem duhu je vzgajal tudi sinova Henrika (1859–1879) in Antona (1863–1930), ki sta obiskovala slovensko telovadno in narodno društvo Sokol, a za Antona velja, da se je pod vplivom druge žene Roze Sternberg, ki Slovencem ni bila naklonjena, usmeril v nemštvo.⁵⁴

Odnos med avstrijskim plemstvom in Slovenci je v svojem na pol avtobiografskem romanu *Bela krogla* povzel tudi vnuk Jožefa Emanuela grof Robert Barbo-Waxenstein (1889–1977). Pri tem je omenil tudi svojega deda, čeprav ga ni izpostavil z imenom: »Ono (= plemstvo, op. avt.) pa je vodilo samo takrat, če je bila njegova koža v nevarnosti, kakor na primer za časa turških vpadov. Drugače pa je živelo do leta 48. razkošno od kmečke tlake, povrh pa je še postalo nemško nacionalno. Namesto da bi zastopalo podeželsko ljudstvo, je rajši nemška mesteca, ki so si bedasto domišljala, da bodo deželo ponemčila. Na ta način je moralo plemstvo seveda izgubiti v prebivalstvu sleherno zaupanje. Eden edini je v 60. letih pravilno spoznal položaj in se postavil manj po svojem političnem nagonu kakor po pravičnostnem čutu za korist slovenskega ljudstva. Zato so ga pa kratkovidni staležni tovariši vidno zaničevali. Če bi bili posnemali njegov primer, bi bilo danes s slovenskim ljudstvom in deželnim plemstvom čisto drugače. Tako pa, se mi zdi, prepadata oba. Čez sto let bodo stale samo še grajske razvaline nad siromašno deželo in bodo pričale o naši nekdanji veličini, ki je nismo znali uporabiti v svoje dobro in v dobro ljudstva, ker se nismo znali v svoji domišljavosti spojiti z njim v eno.«⁵⁵ Ta odlomek kaže, da se je tudi plemstvo zavedalo prepada med njimi in večinskim slovenskim prebivalstvom ter je prepoznalo zamujeno priložnost pri zbližanju obeh strani.

⁵³ Stridsberg, *Mojih pet življenj*, str. 92.

⁵⁴ Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem*, 16. stoletje, str. 14: Prim tudi uvodno besedo Janka Tavzesa k romanu Robert grof Barbo: *Bela krogla*, Ljubljana 1935.

⁵⁵ Barbo, *Bela krogla*, str. 167 (prevod Janko Tavzes).

Med člani starega avstrijskega plemstva, ki je zastopalo slovenske interese, je bil tudi Gustav grof Thurn-Valsassina (1836–1888) iz Radovljice, ki je po besedah nekega sodobnika »politično negotovo nihal med Nemci in Slovenci«,⁵⁶ a ga je slovenski tabor štel za svojega in ob smrti leta 1888 je kranjski deželni zbor objavil osmrtnico v slovenskem jeziku.⁵⁷

Vendar sta bila grofa Barbo in Thurn prej izjemi. Staro plemstvo se v nacionalnih vprašanjih praviloma javno ni izpostavljalo. Treba je tudi ločiti, kdo je bil le naklonjen Slovencem in slovenski narodni stvari in kdo se je dejansko imel za Slovence. Plemstvo na Kranjskem se je zato rado zatekalo v kompromis: držalo se je stare deželne identitete in se razglašalo v prvi vrsti za Kranjce. Mnogi se tudi po razpadu monarhije niso opredelili ne za Slovence ne za Nemce, ampak so do konca ostali preprosto Kranjci. Pripadnost Kranjski lepo odslikava primer Oskarja Kalteneggerja (1886–1976), čigar praded Franz (1787–1868) je bil leta 1858 poplemeniten s predikatom Riedhorst,⁵⁸ ded Friedrich (1820–1892) pa je v sedemdesetih letih 19. stoletja opravljal funkcijo kranjskega deželnega glavarja. Oskarja, ki je mladost preživel na Kranjskem, so Nemci v začetku druge svetovne vojne, ko je bila Gorenjska priključena okrožju (Gau) Koroški, postavili za svetovalca šefa civilne uprave, saj je bil večš slovenščine in dobri poznavalec slovenskih razmer. Čeprav je bil po lastnih besedah prepričan nacionalsocialist in zvest Hitlerjev vojak, je poleti 1941 napisal Göringu in Himmlerju dolgo pismo in v njem kot »stari Kranjec« kritiziral nemško raznarodovalno politiko na Gorenjskem ter se zavzemal, da bi okupacijske sile vodile prijaznejšo politiko do domačega prebivalstva. S tem se je zameril vrhovnemu poveljstvu v Berlinu, zato so ga vpoklicali v vojaško službo.⁵⁹

Nacionalna orientacija se je kazala tudi v odnosu posameznikov do plemiškega naziva. Čeprav je bil povzdig med plemstvo cilj marsikaterega uradnika ali oficirja, so ga nekateri zavračali in kljub izpolnjenim pogojem niso nikoli zaprosili zanj. Ta odpor je bil povezan večinoma s slovensko oz. protiavstrijsko narodno zavednostjo. Celjski pravnik in politik Josip Sernec (1844–1925) npr. kljub podeljenemu redu železne krone III. stopnje, ki bi mu bil lahko prinesel dedni viteški naziv, zanj nikoli ni zaprosil, češ »*da kot Slovenec ne morem in ne smem sprejeti od nam sovražnega ministrstva nobenega darila ter si ne dam ž njim mašiti ust*«. ⁶⁰

⁵⁶ Schwegel, *Na cesarjev ukaz*, str. 131.

⁵⁷ Preinfalk, Radovljica in grofje Thurn-Valsassina, str. 520.

⁵⁸ ÖStA, AVHKA, Adelsakt, Hofadelsakt von Kaltenegger, Franz, 18. I. 1858. Gl. tudi Ruggale in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, 2, str. 58–65.

⁵⁹ Ferenc, *Quellen*, dokument št. 101.

⁶⁰ Sernec, *Spomini*.

Poznamo tudi primere, ko so bili posamezniki povzdignjeni v plemiški stan, a niso nikoli zaprosili še za podelitev plemiškega grba (npr. minister brez listnice Ivan Žolger leta 1917 ali zdravnik otolog Viktor Urbančič leta 1918). Svoja osebna prepričanja so novopečeni plemiči lahko pokazali na več načinov, npr. z izbiro grba ali zapiskom priimka. Če si je prosilec za plemiški stan izbral modrega orla dežele Kranjske, je s tem izkazoval svoje nacionalno oz. deželno domoljubje (npr. gospodarstvenik Josip Gorup, pravnik Anton Globočnik). Črni orel je predstavljal privrženost habsburški monarhiji (deželni šolski inšpektor Anton Klodič), medtem ko so si tisti najbolj slovensko usmerjeni izbrali motiv lipe kot simbola slovenstva (generalmajor Janez Lavrič, podpredsednik poslanske zbornice Jožef Pogačnik). Še bolj je nacionalno opredeljenost predstavljal zapis priimka. Tisti, ki so bili bliže nemškemu taboru, so se odločili svoj slovenski priimek zapisovati po nemško (diplomat Jožef Schwegel), ali pa so vztrajali pri bohoričici (zdravnik Janez Zhuber). Drugi, slovensko čuteči, pa so izrecno zahtevali uporabo gajice in strešice. Upokojeni polkovnik Jernej Aljančič iz Tržiča je na primer v prošnji za povzdig posebej poudaril, da je njegov priimek v matični knjigi sicer zapisan z bohoričico, torej Aljanzhizh, vendar je zahteval, da se v plemiški diplomi uporabi gajica, torej Aljančič, saj se on sam vedno podpisuje izključno le tako in je s to obliko priimka zaveden tudi v vojaških dokumentih.⁶¹ Podoben primer lahko najdemo tudi v prošnji za povzdig pri upokojenem majorju Antonu Gajšku iz Slovenskih Konjic iz leta 1902.⁶² Pripadnost slovenstvu in vdanost monarhiji in Habsburžanom se torej nista nujno izključevali.

PLEMSTVO NA SLOVENSKEM PO LETU 1918

Po prvi svetovni vojni je bilo nekdanje avstrijsko plemstvo odpravljeno ne le v Avstriji, pač pa tudi v državah naslednicah (z izjemo Madžarske). V Državi SHS, ki je obstajala med 29. oktobrom in 1. decembrom 1918, je na to področje delno segla Naredba predsedništva Narodne vlade s 23. novembra 1918, ki je v uradnem pisnem komuniciranju odpravila naslavljanje z »visokorodni« in »blagorodni«. ⁶³ Plemiških nazivov kot takšnih se ni dotaknila, pač pa je te zadeve bolj konkretno določila t. i. vidovdanska ustava Kraljevine SHS iz 28.

⁶¹ ÖStA, AVA, Adelsakten, Hofadelsakte von Aljančič Bartholomäus, 30. XI. 1917. Aljančičevo slovensko usmerjenost morda nakazuje tudi njegov grb, v katerem so upodobljene slovenske narodne barve – modra, rdeča in srebrna (bela) (gl. tudi Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenske, 19. in 20. stoletje*, 3. del, str. 9–12.

⁶² ÖStA, AVA, Adelsakten, Hofadelsakte von Gajšek, Anton, 29. IV. 1902. Gl. tudi Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenske, 19. in 20. stoletje*, 3. del, str. 75–78.

⁶³ Perovšek, *Slovenska osamosvojitev*, str. 168–169.

junija 1921. V ustavi je drugem oddelku z naslovom Osnovne državljsanske pravice in dolžnosti 4. člen določal: »Državljanstvo je v vsej kraljevini eno. Vsi državljani so pred zakonom enaki. Vsi uživajo enako zaščito oblastev. Ne priznavajo se plemstvo, ne naslovi, ne kakršnakoli predstva po rojstvu.«⁶⁴

Odpravljene so bile tudi dežele. Čeprav je deželna zavest še nekaj časa ostala močna, se po letu 1918 ne moremo več omejiti le na ozemlje nekdanje Kranjske, ampak na enoten slovenski prostor, ki je obsegal približno današnje ozemlje Republike Slovenije z izjemo zahodnega dela, Primorske in Notranjske, ki sta pripadli Italiji. Veliko število predvsem nižjega in nemško usmerjenega plemstva, ki ni želelo živeti v novi slovanski kraljevini, se je izselilo. Številne stare plemiške rodbine z bolj ali manj obsežno zemljiško posestjo so ostale. Nekatere so tudi sprejele jugoslovansko državljanstvo, nedvomno bolj iz pragmatičnih razlogov kot iz pripadnosti novi državi. Nacionalna vprašanja so sicer še vedno ostala aktualna, vendar pa so bila bolj v ospredju gospodarska, saj so ukrepi nove jugoslovanske oblasti plemiške rodbine najbolj prizadeli ravno na tem področju. Že leta 1919 so bili fidejkomisi ukinjeni oz. spremenjeni v veleposestva, ta so prišla pod državno nadzorstvo, nekatera celo pod prisilno upravo (sekvester). Veleposestnik je smel praviloma obdržati le 200 ha površin.⁶⁵ Vsi ti ukrepi so bili za mnoge plemiče, ki so tu še ostali, nesprejemljivi. Tako je npr. Michelangelo baron Zois leta 1929 prodal svojo posest Brdo pri Kranju, potem ko je bilo to vrsto let pod sekvestrom. Tudi na (južnem) Štajerskem in v Prekmurju je v tem času mnogo plemiških rodbin prodalo posest in zapustilo slovenski prostor, npr. Stubenbergi v Cmureku, grofje Chorinsky v Gornji Radgoni, ali pa npr. grofje Szapary v Murski Soboti.

Kljub temu pa je nekaj družin ostalo, npr. grofje Auerspergi na Turjaku, grofje Herbersteini, grofje Barbo-Waxenstein, baroni Lazarini in Codelli, pa tudi grofje Thurni v Mežiški dolini, kjer so imeli razvejano industrijsko dejavnost. Njihovo vsakdanje življenje nekoliko razkriva Robert grof Barbo v. Waxenstein v delno avtobiografskem romanu *Bela krogla*. Plemstvo se je precej zaprlo vase, tvorilo je zaprt krog, kamor ostali skoraj niso prodrli. Družili so se predvsem med seboj. Npr. ko je leta 1925 umrl turjaški gospodar Herward grof Auersperg, so na pogreb prišli zlasti plemiči iz Kranjske in spodnje Štajerske.⁶⁶ Tudi na praznovanje srebrne poroke baronov Wambolt

⁶⁴ Škrubej, *Pravo v zgodovini*, str. 301.

⁶⁵ Granda, *Razpad*, str. 202.

⁶⁶ Boštanjski graščak Ludvik baron Lazarini, ki se je pogreba udeležil z ženo in sinom, je naštel okoli štirideset predstavnikov iz takratnega turjaškega kroga sorodnikov in znancev, bodisi plemstva bodisi neplemiških graščakov (Kosler, Galle...) (ZAL, LJU 340, šk. 3).

na Hmeljniku leta 1930 so bilo po večini povabljeni zgolj družinski člani in okoliško plemstvo.⁶⁷

Tako so ostanki plemstva dočakali drugo svetovno vojno. Tudi tu, kot na splošno velja za staro plemstvo, praviloma niso podpirali nacizma.⁶⁸ Nekaj posameznikov je bilo kot nemških državljanov vpoklicanih v wehrmacht, nekateri so se navduševali nad nacistično ideologijo (npr. Gottfried Lazarini, ki je ga je konec leta 1943 usmrtila VOS),⁶⁹ spet drugi so nacizem bolj ali manj odklanjali. Grofe Herbersteine na Ptuju je tako na primer nacistična oblast označila za nezanesljive državljane,⁷⁰ grof Attems iz Slovenske Bistrice je reševal slovenske nabornike pred vpoklicem v wehrmacht.⁷¹

Neposredno po drugi svetovni vojni so v Sloveniji zaprli večje število ljudi, predvsem z obtožbo, da so Nemci oz. člani Kulturbunda. Zanje so bili ustanovljeni zbirni centri, recimo v Bresternici ali Strnišču. Med zaprtimi ljudmi je bilo veliko plemičev, nekateri med njimi so tam umrli ali pa so bili usmrčeni. Tako je znano, da sta izginila Adolf in Bianca Auersperg, medtem ko so njegovo sestro Elzo izgnali preko meje. Življenje so izgubili tudi Gundakar Herberstein, Gotlieb Winidsch-Graetz, usmrčena sta bila zakonca Ferdinand in Wanda Attems, tudi vdova slivniškega graščaka grofa Franza Schönborna Friederike von Schlözer in Viktor Auersperg.⁷² Vendar tukaj na preganjanje teh ljudi ne smemo več gledati (samo) skozi socialno prizmo (niso bili preganjani samo kot plemiči), ampak predvsem skozi nacionalno prizmo. Vsem po vrsti je bila prilepljena etiketa Nemcev, torej tujcev, ki v novi jugoslovanski državi nimajo mesta. Kar je torej ostalo po prvi svetovni vojni, je zdaj dokončno izginilo. Od starega visokega plemstva so tako v slovenskem prostoru ostali samo nekateri baroni Lazariniji, nekaj grofov Auerspergov brez premoženja ter nekaj samskih in ostarelih plemkinj, ki za novo oblast niso predstavljale nevarnosti (npr. baronica Sommaruga, baronica Rechbach na Jesenicah, baronica Puthon v Zalogu pri Celju).

SKLEP

Odnos Slovencev do plemstva v slovenskem prostoru je že od nekdaj problematičen in je pogojen tako z nacionalnimi kot družbenimi nasprotji. Pri tem je veliko vlogo odigralo tudi slovensko zgodovinopisje, ki je plemstvo pogosto

⁶⁷ Potočnik, *Hmeljnik*, str. 18.

⁶⁸ Stekl, *Österreichs Adel*, str. 120.

⁶⁹ Lazarini, *Zgodovina*, str. 392.

⁷⁰ Dokumentacija iz zasebnega arhiva Christopha Herbersteina, Lannach.

⁷¹ Prim. Šerbelj, *Bistriški grad*, str. 95.

⁷² Seznam žrtev druge svetovne vojne na: <http://www.sistory.si/zrtve>.

prikazovalo kot tujce, ki so zatirali slovenskega kmeta in nasprotovali slovenskemu narodnemu prebujanju. To je tudi posledica specifičnega nacionalnega in političnega razvoja slovenskega prostora, ki je bil stoletja dolgo razdeljen na dežele, kar je bila velika ovira pri (samo)prepoznavanju Slovencev kot samostojne etnične skupnosti in konstituiranju naroda v modernem pomenu besede. Ko je do tega razvoja v 19. stoletju začelo prihajati, je slovensko narodno telo izločilo plemstvo kot domnevno tuji element, po drugi strani pa se tudi samo plemstvo, navezano na habsburškega vladarja in historične dežele, ni našlo v novi nacionalni družbi. Vse to je pripeljalo do velikega izseljevanja plemstva iz Slovenije po prvi svetovni vojni ter do njihovega dokončnega izгона po drugi svetovni vojni. Temu je sledilo tudi slovensko zgodovino-pisje, ki je plemstvo izločilo iz sistematičnega raziskovanja, s tem pa tudi iz slovenskega zgodovinskega spomina.

Takšna črno-bela in popačena podoba se spreminja šele v zadnjih dveh desetletjih, saj z vedno novimi sistematičnimi, poglobljenimi in tudi bolj objektivnimi raziskavami tudi plemstvo v slovenskem prostoru v historičnem kontekstu dobiva svojo nekdanjo podobo in tudi veljavo. Hkrati pa se (ponovno) kaže tudi neločljiva prepletenost nekdanjega skupnega habsburškega prostora, ki so ga nacionalna gibanja ločila v avstrijski (nemški) in slovenski.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv Wien

Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz – und Hofkammerarchiv (AVFHKA), Adelsakten

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv Graz

Altes Landrecht, Sch. 928, Prucker(gg)–Prunerstein).

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU 340, Genealoška zbirka Ludvika Lazarinija

Literatura

Josip Apih, Plemstvo in narodni razvoj. *Ljubljanski zvon* 1887, str. 170–176, 282–287, 351–357, 403–407.

Robert Barbo, *Bela krogla*. Ljubljana: Satura, 1935.

Janez Cvirn, *Aufbiks!: nacionalne razmere v Celju na prelomu 19. v 20. stoletje*. Celje: Visual Production, 2006.

Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik: politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*. Maribor: Obzorja, 1997.

Tone Ferenc (ur.), *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945 = Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945*. Maribor, 1980 (dokument št. 101)

Anton Globočnik pl. Sorodolski, K petdesetletnici slovenske narodne zavednosti. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, VIII, 1898, str. 1–15.

Damir Globočnik, Julij Fränzl vitez Vesteneck. *Zgodovinski časopis* 72, 2018, str. str. 146–193.

Stane Granda, Razpad posesti knezov Auerspergov na Kranjskem. *Kronika* 28, 1980, str. 200–212.

Igor Grdina, A. A. Auersperg ter slovenska in nemška (literarno)zgodovinska stvarnost. V: Mira Miladinović Zalaznik in Stane Granda (ur.): *Anton Aleksander grof Auersperg – Anastazij Grün*. Ljubljana: Nova revija, 2009, str. 47–65.

Ivan Jakič, *Vsi slovenski gradovi*. Ljubljana: DZS, 1999.

Olga Janša, Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama. *Zgodovinski časopis* 18, 1964, str. 173–189.

Božidar Jezernik, *Mesto brez spomina: javni spomeniki v Ljubljani*. Ljubljana: Modrijan, 2014.

France Kidrič, (geslo) Janez Nepomuk grof Edling v SBL (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi178715/>).

Anton Koblar, (geslo) Anton Tomaž Linhart v SBL (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi330432/>).

Franc Lazarini, *Zgodovina rodbine Lazarini: kronika, dokumenti, genealogija, komentarji, zgodbe*. Radovljica: Didakta, 2013

Branko Marušič in Peter Štih, *Pater Martin Bavčer. Ob štiristoletnici rojstva*. Nova Gorica: Goriški muzej; Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, 1995.

Dragan Matić, *Nemci v Ljubljani 1861–1918*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002.

Dragan Matić, *Nemci v Ljubljani 1861–1918*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002.

Pavle Merkù, *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi - Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.

Jurij Perovšek, *Slovenska osamosvojitev v letu 1918*. Ljubljana: Modrijan, 1998.

Bernarda Potočnik, *Hmeljnik: način življenja plemiške družine Wambolt von Umstadt med prvo in drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 22).

Miha Preinfalk, »Kranjska je pravi vrt cveta plemstva«: plemstvo in plemiške družine v Slavi vojvodine Kranjske. *Studia Valvasoriana: zbornik spremnih študij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre Deß Hertzogthums Crain v slovenski jezik* (ur. Janez Weiss). Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2014, str. 565–581.

Miha Preinfalk, *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2005.

Miha Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem. 16. stoletje, 1. del: Od Barbov do Zet-schkerjev*. Ljubljana: Viharnik, 2016.

Miha Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem. 18. stoletje, 1. del: Od Andriolija do Zorna*. Ljubljana: Viharnik, 2013.

Miha Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem. 19. in 20. stoletje, 3. del: Od Aljančičev do Žolgerjev*. Ljubljana: Viharnik, 2017.

Miha Preinfalk, Radovljica in grofje Thurn-Valsassina. *Anton Tomaž Linhart: jubilejna monografija ob 250-letnici rojstva* (ur. Ivo Svetina et al.). Ljubljana: Slovenski gledališki muzej; Radovljica: Muzeji radovljiške občine, 2005, str. 509–525.

Miha Preinfalk, *Zgodovinopisje na Slovenskem in njegov odnos do plemstva. Zgodovinski časopis* 58, 2004, str. 507–516.

Mariano Rugále in Miha Preinfalk: *Blagoslovljeni in prekleti, 1. del. Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2010.

Mariano Rugále in Miha Preinfalk: *Blagoslovljeni in prekleti, 2. del: Po sledih mlajših plemiških rodbin na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2012.

Josef Schwegel, *Na cesarjev ukaz. Spomini politika in diplomata* (ur. Franc Rozman). Ljubljana: Slovenska matica, 2004.

Josip Sernek, *Spomini*. V Ljubljani: Komisijska založba »Tiskovne zadruga«, 1927.

Majda Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: DZS, 1982.

Hannes Stekl, Österreichs Adel im 20. Jahrhundert. *Adel und Bürgertum in der Habsburgermonarchie 18. bis 20. Jahrhundert*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 2004, str. 101–139.

Gusti Stridsberg, *Mojih pet življenj*. Maribor: Obzorja, 1983.

Ferdinand Šerbelj, *Bistriški grad*. Slovenska Bistrica: Zavod za kulturo, 2005.

Katja Škrubej, *Pravo v zgodovini s poudarkom na razvoju na današnjem slovenskem prostoru: odlomki virov s komentarji*. Ljubljana: GV založba, 2010.

Peter Štih, *Srednjeveško plemstvo in slovensko zgodovinopisje. Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001, str. 61–72.

Marko Štuhec, »Ah, ljubi bog, kako bi si bil mogel umišljati, da si mi jo bil namenil!«: Ta Veseli dan ali Raigersfeld se ženi. *Gestrinov zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: ZRC (ZRC SAZU), 1999 str. 203–214.

Jože Šušmelj, *Andrej baron Winkler: 1825–1916: krminski in tolminski okrajni glavar, poslanec v goriško-gradškem deželnem zboru, poslanec v državnem zboru na Dunaju, predsednik dežele Kranjske*. Nova Gorica [i. e.] Lokve: Društvo ljubiteljev narave Planota, 2014.

Johann Weikhard Valvasor, *Die Ehre dess Herzogthum Crain I–XV*, Laybach 1689.

Luka Vidmar, *Zoisova literarna republika: vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.

Josip Vošnjak, *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1982.

“THUS, THE NOBILITY LOST ANY AND ALL TRUST OF THE POPULATION.” SOME ASPECTS FROM THE LAST PERIOD OF NOBILITY IN SLOVENIA

Summary

The image of former nobility in Slovenia in modern Slovene society today is largely the result of Slovene historiography, which built the concept of Slovene history as the history of the Slovene nation, i.e. Slovenes as we understand them today. In doing so, it excluded from its focus of interest everything that did not belong to the mentioned national concept, including the nobility.

By the 20th century, historical research of nobility followed the established guidelines of the wider Central European area, although national antagonisms began to arise in historiography from the second half of the 19th century, which eventually pushed the nobility completely to the sidelines. This trend coincided with the general decline of noble society as such, which was particularly intensive after 1848 and ultimately led to the formal abolition of nobility after 1918. The nobility in Slovenia gained a negative image particularly after the Second World War, when it was marked a class enemy as well as a national enemy.

The image of nobility in Slovene territory was formed largely on the basis of national struggles between Slovenes and Germans, in which members of nobility were generally involved more indirectly. It is also worth noting the difference between the old, essentially still feudal, nobility, which took a more neutral, supranational stance, and younger individuals elevated to nobility from official or military ranks, who were usually openly on the German side. Nevertheless, the discourse among the Slovenes placed the entire nobility on the German side, although during the Enlightenment, for example, many nobles supported the Slovene national awakening, and there is also strong evidence that the nobility in Slovenia knew the Slovene language and used it in everyday life. It is true, however, that the attitude of nobles towards the Slovene national identity reflected the general opinion that the German population nurtured towards Slovene cultural and political aspirations: the Slovene national identity was not equal to the German national identity, they regarded it with contempt, and they believed that Slovene culture can improve only by relying on German culture. In this way, the nobility as a corporation became isolated and withdrew from the increasingly self-confident Slovene national identity, while on the other hand the ideologues of Slovene national identity did not see the nobility as a constitutive part of the Slovene nation.

After 1918, noble titles were abolished in all successor states (except Hungary), including Slovenia. At the same time, the agrarian reform severely reduced former noble estates and forced many noble families to leave. Those who remained, gradually became associated with the Slovene majority despite their official German connotations. This development was interrupted by the Second World War, during which the members of nobility were generally opposed to Nazism; nevertheless, after the war, their property was expropriated and they were exiled from Slovenia.

„AUF DIESE WEISE MUSSTE DER ADEL NATÜRLICH JEDLICHES VERTRAUEN IN DIE BEVÖLKERUNG VERLIEREN“. EINIGE ASPEKTE AUS DER LETZTEN ADELSZEIT IN SLOWENIEN

Zusammenfassung

Das Bild, das der ehemalige Adel in Slowenien heute in der modernen slowenischen Gesellschaft hat, ist weitgehend auf die slowenische Geschichtsschreibung zurückzuführen, die das Konzept der slowenischen Geschichte als Geschichte der slowenischen Nation, d.h. Slowenen, wie wir sie heute verstehen, begründet hat. Dabei schloss sie alles aus dem Fokus ihres Interesses aus, was nicht zum erwähnten nationalen Begriff gehörte, einschließlich des Adels.

Bis zum 20. Jahrhundert folgte die historische Adelsforschung den etablierten Richtlinien des weiteren mitteleuropäischen Raums, allerdings traten ab der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts auch in der Geschichtsschreibung nationale Gegensätze auf, die den Adel schließlich völlig ins Abseits stellten. Dieser Trend fiel mit dem allgemeinen Niedergang der aristokratischen Gesellschaft als solcher zusammen, der nach 1848 besonders intensiv war und schließlich nach 1918 zur formellen Abschaffung des Adels führte. Ein negatives Image erlangte der Adel in Slowenien vor allem nach dem Zweiten Weltkrieg, als er neben dem nationalen auch das Etikett eines Klassenfeindes erhielt.

Das Bild des Adels in Slowenien wurde weitgehend auf der Grundlage nationaler Kämpfe zwischen Slowenen und Deutschen geformt, an denen Angehörige des Adels indirekt teilnahmen. Bemerkenswert ist auch der Unterschied zwischen dem alten, im Grunde noch feudalen Adel, der eine neutralere, übernationale Haltung einnahm, und jüngeren, adligen Personen aus den offiziellen oder militärischen Reihen, die meist offen auf deutscher Seite standen. Dennoch stellte der Diskurs unter den Slowenen den gesamten Adel ins deutsche Lager, obwohl z.B. während der Aufklärung unterstützten viele Adlige den slowenischen nationalen Aufbruch, aber es gibt auch starke Beweise dafür, dass der Adel in Slowenien die slowenische Sprache kannte und sie im täglichen Leben benutzte. Es stimmt jedoch, dass die aristokratische Haltung zum Slowenen die allgemeine Meinung widerspiegelte, dass das deutsche Leben von den kulturellen und politischen Bestrebungen der Slowenen genährt wurde - Slowenentum war für sie nicht gleich Deutschtum, sie behandelten es gönnerhaft und glaubten, dass die slowenische Kultur nur im Vertrauen auf das Deutsche aufsteigen könne. Auf diese Weise wurde der Adel als Körperschaft isoliert und von den immer selbstbewusster werdenden Slowenen getrennt, und andererseits sahen die Ideologen der Slowenen den Adel nicht als konstitutiven Teil der slowenischen Nation.

Nach 1918 wurden die Adelstitel in allen Nachfolgestaaten (außer Ungarn) abgeschafft, darunter auch in Slowenien. Gleichzeitig schnitt die Agrarreform stark in den ehemaligen Adelsstand ein und zwang viele Adelsfamilien zur Abwanderung. Diejenigen, die trotz des offiziellen deutschen Zeichens blieben, näherten sich langsam der slowenischen Mehrheit. Diese Entwicklung wurde durch den Zweiten Weltkrieg unterbrochen, in dem Angehörige des Adels generell antinazistisch waren, aber nach dem Krieg dennoch vollständig enteignet und aus Slowenien vertrieben wurden.

Stoletnica organiziranega slovenskega lovstva na mariborskem in na ptujsko-ormoškem območju

Marjan Toš*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94:639.1(497.4-18)"1921/2021"

Marjan Toš: Stoletnica organiziranega slovenskega lovstva na mariborskem in na ptujsko-ormoškem območju. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 92=57(2021), 2–3, str. 120–138

Pobudnik za ustanovitev podružnice Slovenskega lovskega društva v Mariboru leta 1921 je bil bančni ravnatelj Dragotin Klobučar. Postal je tudi njen prvi predsednik. Ob ustanovitvi je mariborska podružnica štela samo 80 članov, večinoma Slovencev. Podobno je bilo na Ptuj, kjer so tamkajšnji slovenski lovci pod vodstvom dr. Ludovika (Ludvika) Jenka prav tako začeli uresničevati lovsko poslanstvo na širšem ptujsko-ormoškem območju. Obe podružnici – mariborska in ptujška – sta bili rezultat prizadevanj osrednjega odbora Slovenskega lovskega društva v Ljubljani, da se organizirano slovensko lovstvo uveljavi še na lokalni oz. regionalni ravni.

Ključne besede: lov, lovstvo, lovska organizacija, Štajerska

1.01 Original Scientific Article
UDC 94:639.1(497.4-18)"1921/2021"

Marjan Toš: Centennial of Organised Slovene Hunting in the Maribor and Ptuj-Ormož Areas. Review for History and Ethnography, Maribor 92=57(2021), 2–3, pp. 120–138

The initiator for the establishment of a branch of the Slovene Hunting Association in Maribor in 1921 was bank director Dragotin Klobučar. He also became its first president. When it was established, the Maribor branch had only 80 members, mostly Slovenes. It was similar in Ptuj, where Slovene hunters under the leadership of Dr Ludovik (Ludvik) Jenko also started organising hunting activities in the wider Ptuj-Ormož area. Both branches – Maribor and Ptuj – were the result of the efforts of the Central

* Marjan Toš, doktor zgodovinskih znanosti, novinar in publicist, upokojeni muzejski svetovalec, 2230 Lenart v Slovenskih goricah, Slovenija, marjan.tos@gmail.com

Committee of the Slovene Hunting Association in Ljubljana to establish organised Slovene hunting on the local and regional level.

Keywords: hunt, hunting, hunting organisation, Styria

I.

Lovci na Štajerskem so pred razpadom Avstro-ogrske monarhije po prvi svetovni vojni leta 1918 delovali kot zakupniki ali sozakupniki lovišč v okviru takrat veljavne lovske zakonodaje, ki je bila v avstrijskem delu monarhije drugačna kot v ogrskem delu, kamor je sodilo Prekmurje. V prevratu in v uspešni Maistrovi akciji za narodno osvoboditev slovenske Štajerske in Maribora jeseni 1918 so aktivno sodelovali tudi nekateri ugledni lovci. Med njimi velja še posebej omeniti podpredsednika Narodnega sveta za Štajersko **dr. Franja Rosino**, ki je veljal za »*Maistrovo desno roko*«. Tega doslej lovska in širša javnost ni vedela, saj so šele pred nedavnim odkrili podatek, da je bil dr. Rosina izvoljen v osrednji odbor SLD v Ljubljani. Po prvi svetovni vojni so na Slovenskem ostali v veljavi avstro-ogrski lovski predpisi. Izjema je bila Primorska, kjer je veljala italijanska lovska zakonodaja. Na Štajerskem je veljal lovski zakon iz leta 1909 s pripadajočimi izvršilnimi predpisi. Spomladi 1919 je Ministrstvo za notranje zadeve prepovedalo posest vojaškega orožja, civilno orožje, kamor so bile uvrščene tudi lovske puške, pa je posameznik smel nositi samo na osnovi orožnega lista. Tega so po pooblastilu izdajala okrajna glavarstva. Leta 1919 so oblasti uvedle enotne lovske karte na celotnem slovenskem ozemlju, lovstvo pa je sodilo v pristojnost gozdarskega oddelka Pokrajinske vlade v Ljubljani. Po novi upravni razdelitvi leta 1924 sta te pristojnosti dobila velika župana Ljubljane in Maribora, od leta 1929 pa do okupacije in razkosanja Slovenije aprila 1941 pa je bil za lovstvo pristojen gozdarski oddelek Kraljeve banske uprave v Ljubljani.

Po prvi svetovni vojni je bilo na Štajerskem ustanovljenih več lovskih družb in društev, ki so delovala pod okriljem Slovenskega lovskega društva v Ljubljani. Lovske družbe so v glavnem prirejale velike love na divjad in skrbjele za uničevanje predatorjev. Z drugimi ukrepi v prid divjadi se niso ukvarjale. Med takšnimi družbami je bila tudi **I. mariborska lovska družba**, ki so jo ustanovili leta 1920. Iniciativni odbor za ustanovitev mariborske Lovske družbe je vodil predsednik **Franc Donko**, ki ga ne najdemo med kasnejšimi vplivnimi člani ali celo funkcionarji podružnice SLD Maribor. Donko je podpisal predlog društvenih Pravil, le-tega pa so poslali v potrditev policijskemu komisariatu v Mariboru, ki ga je takrat vodil dr. Ivan (Ivo) Senekovič, kasnejši ugledni štajerski lovec in lovski funkcionar. Pristojno poverjeništvo za notranje zadeve je potrdilo Pravila družbe in 5. junija 1920 dovolilo delovanje

omenjene družbe kot društva. Pripravljalni odbor je o tej odločitvi poslal pisno obvestilo 11. junija 1920. Dopis je podpisal policijski komisar dr. Ivan (Ivo) Senekovič. A očitno s Pravili ni bilo vse v redu, saj so že leta 1922 morali pripraviti spremembe, ki jih je 28. julija 1922 potrdil Kraljevi policijski komisiariat v Mariboru. Družbo je takrat vodil predsednik **Alojz Winder**.

Družba je ob 10-letnici delovanja leta 1930 izdala spominsko značko. Ukinjena je bila 31. marca 1942 v okviru ukinitve slovenskih društev in organizacij v okupirani Sp. Štajerski. Ob ukinitvi je bil njen predsednik Franc Robnik, tajnik Gabrijel Zupančič in blagajnik Ivan Caf. Člani družbe so bili v glavnem premožnejši meščani, ki so se najraje udeleževali dražb večjih in bogatejših lovišč na Pohorju, v katerih so lovili predvsem gozdne kure, še zlasti divje peteline in ruševce. Zaradi njihovih lovskih interesov so bile zakupnine takšnih lovišč v primerjavi z zakupninami lovišč na Dravskem polju ali v Slovenskih goricah bistveno višje. Leta 1928 je bilo v Mariboru ustanovljeno še **Lovsko društvo Hubertus**. O njegovi dejavnosti so podatki izredno skopi. Lovsko društvo Hubertus je predložilo Pravila v potrditev velikemu županu Maribora 19. julija 1928. Pravila so odobrili 26. oktobra 1928. Društvo je bilo izbrisano iz registra društev v Dravski banovini z odločbo 22282/6 leta 1932.¹

II.

Leta 1921 je SLD sprejelo nekaj sprememb Pravil, s katerimi so omogočili ustanovitev podružnic. Za njihovo ustanovitev je bilo potrebno soglasje osrednjega odbora SLD, ki je določil tudi okoliš delovanja vsake podružnice. Podružnice so morale izvoliti svoj odbor z načelnikom (predsednikom), tajnikom in blagajnikom ter s še dvema članoma. Pobudnik za ustanovitev Podružnice SLD v Mariboru je bil bančnik in bančni ravnatelj **Dragotin Klobučar**.² Podružnica je predložila Pravila, ki so datirana na 18. november 1921, v potrditev oddelku za notranje zadeve Pokrajinske uprave v Ljubljani. Pokrajinska uprava jih je odobrila **14. decembra 1921**.³ S tem aktom je podružnica tudi formalnoppravno začela delovati. Njen prvi načelnik (predsednik) je postal Dragotin Klobučar, ki je bil hkrati tudi član osrednjega odbora SLD v Ljubljani. Podružnico je dobro vodil in utrdil sloves velike lovske avtoritete na Štajerskem. Dragotin Klobučar je bil tudi ustanovni član Slovenskega lovskega

¹ SI AS 68 Društ. prav. 259, Hubertus.

² Dragotin Klobučar je bil rojen 6. 7. 1875 v kraju Središče ob Dravi. Umrli je 4. decembra 1960 in je pokopan na pobreškem pokopališču v Mariboru. Ob smrti je imel prijavljeno stalno prebivališče na Krekovi ulici 4 (podatki Upravne enote Maribor).

³ SI AS 68, Društ. prav. 2725, Lovsko društvo Maribor.

kluba leta 1907 in Društva ljubiteljev ptičarjev. Od leta 1913 je bil vzoren kinološki sodnik in se je uveljavil tudi kot rejec psov ptičarjev. Leta 1925 se je zavzel za decentralizacijo lovske organizacije in dosegel, da so podružnice SLD dobile večjo samostojnost in veljavo pri odločanju. Leta 1955 je prejel odlikovanje LZS, in sicer red za lovske zasluge II. stopnje in leta 1957 še zlati znak Kinološke zveze Slovenije. Bil je tudi častni član Društva ljubiteljev ptičarjev. Umrli je leta 1960. Pokopan je na pobreškem pokopališču v Mariboru.

Fotografija 1: Dragotin Klobučar (1874–1960), prvi predsednik podružnice SLD Maribor, arhiv Lovec.

Zanimiv je vpogled v prva Pravila, v katerih je bilo že v drugem členu zapisano, da je namen podružnice združiti vse slovenske lovce v sodnih okrajih Maribor, Št. Lenart, Slov. Bistrica, Marenberg, Prevalje in Slovenj Gradec in pridobitev *»lovišč za društvo, gojitev divjačine, podučevati ljudstvo o potrebi gojenja in ščitenja živali ter važnosti lovskega športa, vplivati na zdrav razvoj mladine v prosti naravi in pospeševati naravoslovske vede«*. Zavzeli so se tudi za sodelovanje s sorodnimi organizacijami, predvsem z *»ribiškimi klubom, klubom za zaščito živali/ptičev/ in klubom za zaščito gozdnih nasadov«*.⁴ Pravila so bila za tisti čas izjemno skrbno pripravljena, pravno in jezikovno brezhibna. Med zanimivimi določbami naj omenimo samo vključevanje v članstvo nove organizacije. Pravila so določala, da je lahko član vsak lovec,

⁴ Pravila podružnice SLD Maribor z dne 18. 11. 1921.

lovski najemnik ali pa lovec nastavljenec pod pogojem, »da je slovenske narodnosti. Je pa lahko tudi jugoslovanski državljani tujerodec, to pa samo, ako je neoporečne politične preteklosti in lojalnega obnašanja«. Člani so lahko postali tudi prijatelji narave, ki so se ukvarjali z raziskovalnim delom in se aktivno niso udeleževali v lovišču in tudi strelci, ki so podpirali razvoj strelskega športa, saj bo podružnica »gajala zraven lovskega športa tudi strelske vaje«. Kasneje so Pravila spremenili in dopolnili leta 1930, nato 1935 in nazadnje še leta 1937. Vsa so ohranjena.

Fotografija 2: Odbor SLD Maribor s predsednikom, prim. Hogonom Robičem, arhiv LZ Maribor.

Po Dragotinu Klobučarju je prevzel vodenje podružnice **prim. dr. Hugon Robič**. V njegovem mandatu so bili odborniki dr. Mirko Črnič kot podpredsednik, Dragotin Klobučar kot načelnik kinološkega odseka, Rajko Boltavzar kot blagajnik, Adolf Schaup kot tajnik, Vlatko Vlašič kot društveni gospodar in Gvido Sparowitz kot načelnik strelskega odseka. Člani odbora so bili Ivo Mihorko, Fran Pišek, dr. Bogdan Pogačnik, Vladimir Jezovšek, Josip Videmšek, Friderik Kleifer, inž. Ante Ružič, Udo Kasper, dr. Janko Kovačec in Robert Vukmanovič. Že v času predsedovanja Dragotina Klobučarja je bil med opaznejšimi mlajšimi lovskimi funkcionarji v Mariboru tudi bančni ravnatelj dr. Bogdan Pogačnik, ki je leta 1926 postal član odbora podružnice. Bil je tudi podpredsednik osrednjega odbora Zveze lovskih društev Dravske

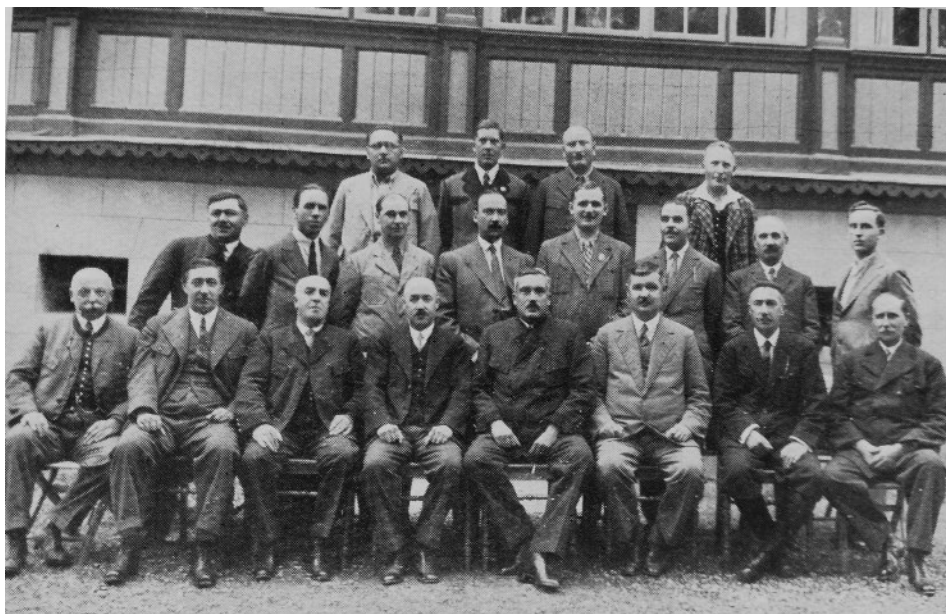
banovine po letu 1936 in tudi predsednik Lovskega društva Maribor. Leta 1935 se je namreč podružnica SLD na občnem zboru 12. decembra preimenovala v Lovsko društvo Maribor. Pogačnik ga je vodil do aprilske okupacije leta 1941, ko so nemške okupacijske oblasti društvo ukinile. Med vidnejšimi lovskimi funkcionarji mariborske podružnice SLD oz. LD Maribor sta bila **dr. Janko Kovačec** in **dr. Ivan (Ivo) Senekovič**. Strokovno je močno izstopal **inž. Zmago Ziernfeld**, ki je med drugim zasnoval in udejanil bogato lovsko razstavo v okviru Mariborskega tedna leta 1938. Vodil je tudi več strokovnih tečajev in predavanj.

III.

Ustanovitev mariborske podružnice SLD leta 1921 je sovpadala z naporji za krepitev slovenske narodne zavesti v obmejnem Mariboru. Podružnica je imela zato tudi izjemno pomembno narodnopolitično poslanstvo, ki ga je uresničevala na različne načine. Najučinkovitejši so bili »lovski dnevi«, ki so jih slovenski lovci v Mariboru vedno dopolnili z bogatim narodnokulturnim programom. To je bilo za severovzhodno Slovenijo izjemno pomembno. Mariborska podružnica je ustanovila svoje odseke v sodnih okrajih Maribor, Sv. Lenart v Slovenskih goricah, Slovenska Bistrica, Marenberg (Radlje ob Dravi) in Slovenj Gradec. Ob desetletnici ustanovitve so pripravili svečano zborovanje, o katerem se je ohranil zapis v kroniki podružnice. Kronist je zabeležil, da se je že v zgodnji prekratni dobi zbralo skromno število ljubiteljev lova in pod okriljem Slovenskega lovskega društva v Ljubljani ustanovilo podružnico v Mariboru. *»Skrajni čas je bil za to početje, kajti prazna so bila tedaj tako bogata lovišča na zelenem Pohorju, na plodnih Dravskih poljih in v vinorodnih Slovenskih goricah. Lovci sami so, v kolikor jim je prizanesla svetovna vojna, ravno vsled vojne izgubili pravi smisel za udejstvovanje na polju tega viteškega športa, divje lovstvo se je bilo razpaslo do skrajnih mer. Nujna pomoč je bila potrebna in ta pomoč je vstala ravno z ustanovitvijo podružnice v Mariboru.«*⁵ Podobno kot navajajo še drugi redki ohranjeni pisni dokumenti, je tudi kronist zabeležil, da se je ob ustanovitvi zbralo malo lovcev, kar pa ni bilo odločilnega pomena. *»Duh, ki preveva članstvo, je oni činitelj, ki daje vsakemu društvu moralno in fizično moč in smelo trdimo, da se je podružnici v tem obdobju posrečilo, da je prekvasila svoje nekdanje precej indiferentno članstvo v razmeroma dobre lovce, ki jim je pri srcu plemenito stremljenje Slovenskega lovskega društva. Polje je oživel, oživel log, oživila šuma in bližamo se onim v lovskem oziru blaženim predvojnimi časom z velikimi koraki. Ta uspeh,*

⁵ Ob desetletnici, Kronika podružnice SLD Maribor, arhiv LZ Maribor.

na katerega smemo biti ponosni, moramo v prvi vrsti pripisovati smotrnemu delu podružničnih funkcionarjev ter nebroju dopisov in okrožnic, ki so izšle iz društvene pisarne na mnogoštevilno članstvo ter osebnemu stiku odbornikov z zunanjimi lovci. Lovstvo našega področja je danes organizirano; ne še vse, a gojimo upravičene nade, da se nam priključijo v bodočnosti še vsi oni, ki stojijo še izven našega kroga.«⁶

Fotografija 3: Odborniki podružnice SLD Maribor 1932, arhiv Lovec.

Zasluge za dobro delovanje podružnice so pripisali predsednikom, za začetek z Dragotinom Klobučarjem, ki ga je kronist označil za izkušenega lovca predvojnega »ljubljske šole«, ki je vzel v roke vodenje »komaj rojenega deteta z vsemi otroškimi boleznimi vred«. Vodenje je nato prepustil »mirnim in smotnim rokam« **prim. dr. Hugona Robiča**, ki je vrsto let spretno krmaril »društveno barko v razburkanem valovanju dolgotrajnega naprežanja za reorganizacijo društva«. V kratkem obdobju je podružnico uspešno vodil **prim. dr. Mirko Černič**, za njim pa je vodenje podružnice prevzel **dr. Bogdan Pogačnik**. Iz ohranjene dokumentacije je razvidno, da so bili v odboru mariborske podružnice vse od njene ustanovitve leta 1921 bančni ravnatelj **Dragotin Klobučar**, nadsvetnik **Janko Urbas**, svetnik in župan mariborski **dr. Franjo Lipold** in

⁶ Ibid. Zapisu ob desetletnici je priložena lista navzočnosti gostov na prazničnem zborovanju leta 1931, vključno s podpisoma prvega in drugega predsednika, dr. Klobučarja in dr. Robiča. Zapis je napisan z lepimi pisanimi črkami z zelo čitljivo pisavo.

tajnik **Adolf Schaup**. Velika zasluga podružnice je bila promocija lovske organizacije, ki je s svojim delovanjem na Štajerskem postala prepoznavna do te mere, da so ji izredno zaupale tudi oblasti, katerim je ponujala strokovne lovske nasvete. Ti so bili vedno skrbno pripravljeni in pretehtani, zato ni naključje, da so oblasti strokovna mnenja podružnice vedno upoštevale.⁷

IV.

Od samega začetka je bilo osnovno poslanstvo mariborske podružnice SLD skrb za obnovo nekdanjih bogatih staležev divjadi v naravno bogatih revirjih na prostranem Pohorju, na Dravskem polju in v Slovenskih goricah. Poglavitna naloga podružnice je bila skrb za lovišča in divjad. Ne smemo namreč pozabiti, da so bila po končani prvi svetovni vojni nekoč odlična lovišča na Štajerskem povsem opustošena. Peščica slovenskih naprednih lovcev je zato v Mariboru sklenila, da poskuša z ustanovitvijo podružnice krovne slovenske lovske organizacije na slovenskem Štajerskem razmere v loviščih postopoma izboljšati. Podružnica se je teh nalog lotila zavzeto in nadvse odgovorno in je v kratkem času povezala borne ostanke predvojnega lovskega članstva. Začetki niso bili preprosti, saj je ob ustanovitvi podružnica štela vsega 80 članov. A že leta 1932 se je število povzpelo na 800. Imela je štiri odseke, ki so dobro izpolnjevali svoje poslanstvo in povezovali slovenske lovce na lokalnih območjih. To je bilo velikega pomena predvsem na obmejnih predelih z republiko nemško Avstrijo (Sv. Lenart, Marenberg). Razpolagala je z bogato društveno strokovno in leposlovno knjižnico, organizirala je lovske dneve, strokovne tečaje, predavanja, skrbela je za lovsko-čuvajsko službo, organizirala kinološke prireditve in strelska tekmovanja. Že ob ustanovitvi so njeni ustanovitelji simbolično izpostavili tri tipične pokrajinske značilnosti štajerskih lovišč: žitorodno Dravsko polje, vinorodne Slovenske gorice in zeleno Pohorje. Kozjaka z bogatimi lovišči niso posebej omenjali. Dravsko polje je bil raj za lov na poljske jerebice, poljske zajce in fazane. Slovenske gorice niso imele tako bogatih lovišč, a so lovcem ponujale druge dobrine, ki so bile izredno uporabne in mikavne za »*zadnje pogone*«. Pohorje pa je slovelo po pestrih loviščih, v katerih so bili lovcem na voljo srnjad, gamsi in divji prašiči. Jelenjad takrat ni bila omembe vredna. Dodana vrednost pohorskih lovišč sta bila »*kraljevski*« divji petelin in »*krivorepi*« ruševac. Divjad si je na vseh območjih postopoma opomogla in ob deseti obletnici je vodstvo mariborske podružnice ponosno

⁷ Ibid. Že na samem začetku delovanja je podružnica organizirala strelska tekmovanja na vojaškem strelišču v Radvanju in lovsko-kinološke prireditve.

zapisalo še danes pomenljiv stavek: »Z ljubeznijo in budnim očesom čuva svoje lovsko bogastvo mariborska podružnica.«⁸

Fotografija 4: Lenarški odsek mariborske podružnice SLD je vodil dr. Milan Gorišek (sedi v sredini s psom), arhiv Marjana Toša.

V.

Zadnji predvojni občni zbor lovskega društva v Mariboru je bil 23. februarja 1941. Podružnica SLD oz. Lovsko društvo Maribor je delovalo vse do april-ske okupacije leta 1941, ko je bilo v skladu s sklepi nacističnih okupacijskih oblasti prepovedano delovanje vseh slovenskih društev, torej tudi lovskega. Njeno delovanje je bilo ukinjeno v skladu z navodili ukinitvenega komisarja za društva in organizacije na Sp. Štajerskem z odločbo z dne 5. maja 1941. V odločbi je med drugim navedba, da so bili takrat funkcionarji podružnice SLD Maribor: dr. Bogdan Pogačnik kot predsednik, Adolf Schaup kot tajnik in Raimund Boltavzer kot blagajnik. Priložen je tudi popis premoženja, iz katerega je razvidno, da je bilo ob ukinitvi v društveni blagajni 3259,32 dinarjev, na hranilni knjižici 2508,80 dinarjev in za 27.210 dinarjev hipotek. Skupaj je znašalo premoženje podružnice ob ukinitvi 37.794,82 jugoslovanskih dinarjev.⁹ Lovska društva so bila ukinjena v kontekstu ukinjanja strokovnih

⁸ Bogdan Pogačnik, Mariborska podružnica SLD, v: *Lovci ob petindvajsetletnici, 1907 – Slovensko lovsko društvo – 1932*, Ljubljana 1932.

⁹ Fragebogen (Vor Ausfüllung genau durchlesen), Ukinitveni komisar za društva, organizacije in združenja na Sp. Štajerskem, Ukinitveni spisi pod zap. šte. 2909 in reg. šte. 1176, Pokrajinski arhiv Maribor (PAM) in Jure Maček, Ukinitveni komisar za društva, organizacije in združenja na Sp. Štajerskem, Maribor 2004, 352.

zvez in organizacij (viničarjev, lesnih delavcev, rudarjev, trgovcev, obrtnikov različnih strok), društev starih vojakov, invalidov, tujsko-prometih in lovskih društev. Premoženje lovskih društev na Sp. Štajerskem je bilo predano gospodarski zbornici SüdMark – oddelek za obrt v Mariboru oz. lovski zvezi nemškega rajha v Berlinu.¹⁰ Nemški okupatorji so že leta 1941 med prvimi zavednimi Slovenci izgnali v Srbijo, Bosno in Hrvaško tudi nekaj vidnih lovskih funkcionarjev, med njimi sodnika Otmarja Cvirna, odvetnika dr. Milana Goriška, lovskega čuvaja Feliksa Ciuho in mnoge druge.

Prvi povojni občni zbor je bil 1. decembra 1945. Na njem je bil za predsednika izvoljen predvojni predsednik dr. Bogdan Pogačnik, a le za kratek čas. Po nastopu nove revolucionarne povojne oblasti se je kmalu sam umaknil in prepustil predsedniško funkcijo *»novim silam«*, ki so lovsko organizacijo na Štajerskem vodile v turbulentnih povojnih letih. K sreči je bilo med takratnimi vodilnimi lovci nekaj uglednih predvojnih lovcev, ki so kljub zahtevam oblasti sledili poglobitnim ciljem lovske organizacije v razmerah obubožane in razrušene domovine po končani drugi svetovni vojni. A mnogim ukrepom revolucionarne oblasti, tudi nagli kolektivizaciji in nacionalizaciji premoženja, se niso mogli upreti. Lovstvo je kmalu postalo del narodnega gospodarstva in je bilo podrejeno ciljem planskega gospodarstva. V loviščih je po vojni vladala velika zmeda, saj je bilo marsikaj povsem prepuščeno odločitvam takratnih nižjih oblasti, ki so jo na terenu predstavljali t. i. krajevni ljudski odbori (KLO). Lovske organizacije na terenu so v glavnem ostale na predvojni ravni, vse do prvih zakonskih rešitev, ki so se rojevale počasi in so slonele na novi socialistični zakonodaji oz. povojni družbeni ureditvi. *»Staro se je zrušilo, novega še nismo zgradili.«* Nosilci ljudske oblasti na terenu so zatrjevali, da se bodo razmere kmalu uredile in tedaj *»se bo lov odprl širokim ljudskim množicam in sistem dražb z žvenketom denarja bo šel za vedno v preteklost«*. Prve lovske zadruge (1945–1946) so bile rezultat začete kolektivizacije po sovjetskem vzoru in so trajale zelo kratek čas, saj niso dajale pričakovanih rezultatov. Zakupni sistem lova za novo socialistično (komunistično) oblast ni bil sprejemljiv, ker se je zavzemala za uvedbo regalnega sistema za vso državo in za prepustitev lova mestnim, občinskim in okrajnim LD, za uvedbo lovskih dovolilnic, za ustanovitev lovskega sklada ter rezervatnih (državnih) lovišč.¹¹

¹⁰ Ibid., 10 in Bekanntmachungen, št. 8. Premoženje ukinjenih društev na Sp. Štajerskem je bilo večinoma skromno, izjem so bila nekatera društva Sokol. Nacistične oblasti so najprej ukinile kulturna, politična in izobraževalna ter športna društva. Odredbo o ukinjenem komisariju za društva, organizacije in združenja na Sp. Štajerskem z dne 24. aprila 1941 je izdal šef civilne uprave dr. Sigfried Uiberreither (1908–1984).

¹¹ Leta 1948 so bila po sklepu vlade LR Slovenije ustanovljena gojitvena lovišča LRS. Konec leta 1960 pa so ustanovili zavode za gojitev divjadi (ZGD) in sicer: Triglav, Kozorog, Rog, Medved, Fazan, Jelen in Zavod za ribištvo. Poleg naštetih sta nastali še posebni gojitveni

Neposredno po vojni je bilo na podlagi Odloka o začasnem izvrševanju lova z lovnimi dovolilnicami mogoče loviti po vsem takratnem ozemlju Slovenije. Vendar se je že v naslednjem letu prvič zgodilo, da so posamezne skupnosti lovcev za izvajanje lova v loviščih, pa najsi bo v okrajnih zakupnih ali državnih loviščih gozdnih posestev, z Začasnim zakonom o lovu postale lovske družine (LD). In prav lovskim družinam – kot skupnostim lovcev – so po Začasnem zakonu o lovu s privolitvijo ministra za kmetijstvo in gozdarstvo na podlagi pisnih pogodb za dobo petih let oddajali lovišča v zakup izvršni odbori okrajnih ljudskih odborov (IO OLO) ali izvršni odbori mestnih ljudskih odborov (IO MLO). Po letu 1945 je mariborska območna zveza združevala tudi vse LD na Koroškem. Od leta 2001 pa deluje samostojna Koroška lovska zveza s sedežem v Dravogradu. Mariborska LZ je bila med pobudniki sodelovanja z zamejskimi lovci na avstrijskem Koroškem in je že leta 1964 navezala stike z novim Klubom prijateljev lova iz Celovca. Od takrat dalje z zamejskimi lovci sodelujejo na mnogih področjih in prirejajo vsakoletna srečanja. Sodelujejo tudi s slavonskimi lovci in njihovo organizacijo iz sosednje Hrvaške. Od leta 2015 ima LZ Maribor lastne in funkcionalne prostore na Tržaški cesti 56, kjer so uredili tudi sodobno multimedijsko učilnico.

Fotografija 5: Marjan Gselman, predsednik LZ Maribor, foto Marjan Toš.

Bogato tradicijo podružnice SLD Maribor celotno povojno obdobje nadaljuje zdajšnja Lovska zveza Maribor. Vodi jo predsednik **Marjan Gselman iz LD**

lovišči (GL) Pohorje in Prodi v Soški dolini. Vsa lovišča so bila pozneje povezana v Skupnosti organizacij združenega dela (OZD) za varstvo, gojitev divjadi, lov in ribolov (Ivan Nečemar, Skupnost OZD za varstvo, gojitev divjadi, lov in ribolov, v: Lovec LX., 294, Ljubljana 1977).

Pobrežje – **Miklavž**, njen podpredsednik pa je **Borut Mithans iz LD Janžev Vrh**. Člani Upravnega odbora so **Ivan Žižek**, LD Ruše, predsednik komisije za izobraževanje; **Bojan Urbančič**, LD Ruše, predsednik komisije za lovsko strelstvo; **Franc Krivec**, LD Sv. Jurij v Slovenskih goricah, predsednik komisije za lovska odlikovanja in priznanja; **Drago Vešner**, LD Rače, predsednik komisije za odnose z javnostmi in prireditve; **Zdravko Brezovšek**, LD Šmartno na Pohorju, predsednik komisije za lovsko kinologijo; **Danilo Muršec**, LD Dobrava v Slovenskih goricah, predsednik pravno-statutarne komisije; **Tomo Kovačič**, LD Poljčane, predsednik finančno-gospodarske komisije; **Slavko Štiberč**, LD Vurmat, predsednik komisije za lovsko Kulturo; **Dušan Volmajer**, LD Podvelka, predsednik komisije za lovni turizem; **Rudi Majer**, LD Šentilj in **Damir Koblar**, LD Kamnica. Nadzorni odbor LZ vodi dr. Marjan Toš iz LD Dobrava v Slovenskih goricah. Strokovni tajnik LZ Maribor je dipl. ing. **Božidar Kunej**, LD Oplotnica. LZ Maribor združuje in povezuje 45 LD z nekaj več kot 2100 člani in je največja območna lovska zveza v Sloveniji.

VI.

15. maja 1921 je bila ustanovljena Podružnica Slovenskega lovskega društva na Ptuj. Ta je v letih pred drugo svetovno vojno opravila tudi pomembno narodno-politično poslanstvo in se uveljavila kot trdna slovenska lovska postojanka. Iz ohranjene dokumentacije lahko povzamemo, da je pripravljalni odbor za ustanovitev podružnice z **dr. Ludovikom (Ludvikom) Jenkom** na čelu pozval vse lovce in ljubitelje lova, da se udeležijo ustanovnega občnega zbora 15. maja 1921. leta v ptujskem Narodnem domu. Zborovalci so izvolili za načelnika ptujske podružnice zdravnika **dr. Ludvika Jenka**, za tajnika učitelja **Mirka Majcna** in za blagajnika davčnega upravitelja **Alberta Primca** s Ptuja. Ostali odborniki so bili graščak **Gvidon Pongrac** iz Trnove in ptujski odvetnik **dr. Franc (Franjo) Šalamun**, namestnika odvetnik **dr. Adam Ban** iz Ormoža in okrajni gozdar **Alojzij Barle** s Ptuja, preglednika pa posestnik **Ivan Babusek** iz Krčevine in učitelj **Simon Kebler** iz Majšperka.¹²

Podružnica SLD Ptuj je prvič stopila pred javnost s tekmo ptičarjev 9. in 10. oktobra 1921, in sicer prvi dan v Podvincih, drugi dan pa na Bregu. Na uspeli tekmi je nastopilo 7 lovskih psov. Še preden so ustanovili podružnico, je dr. J. Lokar izjavil, da je njen okoliš lepa lovska postojanka in da bo s primernim poslovanjem lahko združila vse lovce okraja ter onemogočila

¹² Mag. Emilijan Trafela, *Zgodovina lovstva na ptujsko-ormoškem območju*, rokopis 2021, arhiv ZLD Ptuj-Ormož.

lovske tatvine in zatrla mrharstvo. Podružnica SLD Ptuj je na zboru sprejela program svojega dela. Po prvi svetovni vojni je ostalo veliko orožja, ki so si ga prisvojili krivolovci. Zato je bila glavna naloga podružnice onemogočiti divji lov. O ustanovitvi podružnice SLD na Ptuj je poročal tudi Lovec. Poročevalec je zapisal, da se je *»ustanovni občni zbor vršil ob jako lepi udeležbi. Osrednje društvo sta zastopala Janko Lokar in V. Tancič, ki sta poročala o sedanjem stanju slovenskega lovstva. Ker je ptujsko okrožje lepa lovska postojanka, upamo, da se posreči podružničnemu odboru s primernim postopanjem zediniti vse lovce svojega okraja in urediti lov v svojem okolišu v strogo lovskem smislu ter zatreti predvsem tatinsko svojat, a tudi vsako mrharstvo.«*¹³

Fotografija 6: Dr. Franjo Šalamun, gonilna sila ptujske podružnice SLD, arhiv ZLD Ptuj-Ormož.

Podružnica SLD Ptuj je prvič stopila pred javnost s tekmo ptičarjev 9. in 10. oktobra 1921, in sicer prvi dan v Podvincih, drugi dan pa na Bregu. Na uspeli tekmi je nastopilo 8 lovskih psov. Zanimiv je občni zbor, ki je bil 13. aprila 1924. Vodil ga je tedanji načelnik dr. Franjo Šalamun, dr. Ivan Lovrenčič pa je zastopal SLD. Na njem so sprejeli dva samostojna predloga, da v prihodnji lovni sezoni ni dovoljeno streljati nobene fazanke na območju podružnice in da je prepovedano streljati srne in mladička srnjaka. Sprejet je bil tudi predlog, naj odbor poskrbi, da politična oblast določi lovno dobo za srnjaka od 1. maja do 31. oktobra vsako leto. Dr. Lovrenčič je govoril o lovnih sistemih po raznih pokrajinah v naši državi, o pripravah na novi lovski zakon in o boju centrale, da ohrani za naše razmere zakupni sistem v naši državi. V kolikor pa

¹³ Lovec, VIII., Ljubljana, Ljubljana 1921, 193.

to ne bi bilo mogoče, pa naj se ohrani vsaj v tistih pokrajinah, ki bi se izrekle za ta sistem prostovoljno. Novi državni zakon bi moral biti potem le splošni okvirni zakon. Priporočili so, da naj vsi lovski zakupniki skrbijo za krmljenje divjadi v hudi zimi, preprečujejo odkup divjačine od nelovcev, in da naj strogo zasledujejo lovske tatove. V ta namen je določila centrala 5.000 din za nagrado orožnikom, ki bi se izkazali v tem pogledu kot posebno vestni in vztrajni. Sprejet je bil predlog, da morajo biti vsi zakupniki in pazniki člani SLD in da ne sme noben zakupnik povabiti gosta, če ni član SLD.

Fotografija 7: Lovec na grajskem dvorišču Ravno polje (arhiv Zgodovinskega oddelka Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož).

Na 4. občnem zboru 30. maja 1926 so potrdili celoletni lovopust za srne in fazanke. Bistvene točke tega zbora so bile: zatiranje »škodljivcev«, ¹⁴ zastrupljanje vran in srak s fosforjevo emulzijo ter ureditev lovišč. Ugotovili so, da se lovišča oživljajo, da narašča stalež jerebic in fazanov in da se povečuje tudi stalež srnjadi. Sprejet je bil sklep, da ostane v veljavi prepoved streljanja fazank.

¹⁴ Uporabljena je terminologija takratenga časa (op. avt.).

Omejiti je treba odstrel srnjaka s podaljšanjem lovopusta od 1. novembra do zadnjega maja. V novo izvoljeni odbor so bili imenovani: dr. F. Šalamun kot predsednik, G. Pongrac kot podpredsednik in člani odbora: Fišer, Pirih, Šegula, Peček in Mazlu. Preglednika računov sta postala Snoj in Svetina. Zaupniki na podeželju so postali Čeh, Zelenko, Budigam, Glatz, Zupanič, dr. Ban in Vesenjaki. Obsodili so ravnanje nekaterih zakupnikov, ki so prestrezali divjad na meji, ko je lovil sosed. Podružnica je skrbela tudi za stike z ostalim prebivalstvom. Tako je prirejala sestanke s predavanji in družabne večere.

Fotografija 8: Odborniki ptujske podružnice SLD 1932, arhiv revije Lovec.

Prvi lovski ples je bil 18. maja 1927. Postal je tradicionalna prireditev vse do začetka druge svetovne vojne. Iz izvlečka zapisnika 7. občnega zbora z dne 19. marca 1931 je razvidno, da je imela podružnica v minulem letu 8 rednih sej in 4 sestanke. Podružnica je sodelovala na vseh sejah SLD v Ljubljani. Na občnem zboru so tudi ustanovili prosvetni odsek, ki naj bi prirejal lovske dneve, sestanke in tedenska srečanja lovcev strelcev z zračno puško. Tako so se shajali vsak četrtek v Švicariji (Ljudski vrt), pozneje pa pri Zupančiču, Belem križu in pri Žilavcu. Večkrat so imeli družabne sestanke, predavanja, prirejali pa so tudi izlete. Na družabne prireditve so imeli prost vstop vsi organizirani lovci in njihovi prijatelji. Do druge svetovne vojne so imeli nekaj let provizorično strelišče na umetne golobe. Lovsko razstavo je priredila podružnica leta 1935.

Odperta je bila od 18. 10. do 6. 11. Poleg uglednih oseb so si jo ogledale mnoge šole, veliko meščanov in okoličanov. Razstava je bila za tedanje razmere lepo urejena in poučna. S tem si je podružnica pridobila med širšim krogom prebivalstva priznanje in ugled. Skoraj vsako leto je priredila tudi razne tekme in preglede ptičarjev. V 27. letniku Lovca leta 1940 opozarja podružnica SLD na bodoče dražbe lovišč in na dolžnosti dotedanjih zakupnikov, da morajo oskrbovati in hraniti divjad do konca zakupne dobe, to je do 31. marca 1941.¹⁵

Med drugo svetovno vojno so nemške okupacijske oblasti delovanje ptujске podružnice SLD prepovedale, zaplenile so vse njeno premoženje in zaprle mnoge narodno zavedne slovenske lovce. Po drugi svetovni vojni je bilo njeno delovanje takoj obnovljeno.

Fotografija 9: Ptujске lovske legende, v sredini predsednik ptujsko-ormoške ZLD dr. Srečko F. Krobe, levo častni predsednik mag. Emilijan Trafela in desno dolgoletni strokovni tajnik ZLD Mirko Obran, foto Marjan Toš.

Danes je Zveza lovskih družin (ZLD) Ptuj – Ormož, ki nadaljuje tradicijo organiziranega slovenskega lovstva na ptujsko-ormoškem območju, ena od območnih lovskih zvez v Sloveniji, ki povezuje 24 lovskih družin (LD) z območja Ptuja in Ormoža in ima 1009 članov. Vodi jo predsednik **dr. Srečko F. Krobe**, njen častni predsednik pa je **mag. Emilijan Trafela**. Ta je ob jubileju med drugim dejal, da je *»vesel, da mi je ob podpori lokalne skupnosti in nekaterih poslancev v DZ iz našega območja uspelo vnesti in ohraniti ptujsko-ormoško lovsko upravljavsko območje. S tem se ohranja letos že 100-letna tradicija ptujsko-ormoškega lovstva oziroma ptujsko-ormoške zveze lovskih družin.* Ptujski in ormoški lovci so na stoletno tradicijo izjemno ponosni. Stoletnica kljub pandemiji ni šla mimo njih, saj so pripravili zborovanje v Kidričevem in izdali zajetni zbornik prispevkov o zgodovini lovske organizacije, lovske kinologije,

¹⁵ Arhiv ZLD Ptuj-Ormož in Mag. Emilijan Trafela, *Zgodovina lovstva na ptujsko-ormoškem območju*, rokopis 2021.

strelstva in lovske kulture na območju današnje ZLD Ptuj Ormož.¹⁶ Kot je ob tej priložnosti zapisal predsednik ZLD Ptuj – Ormož dr. Srečko F. Krobe, »zgodovina v obdobju stotih let zajema le nekatere pomembne stvari, nekaterih niti ne omenja, drugim sploh ne daje večjega poudarka. Daljše kot je to obdobje, več je izgubljenih malenkosti, ki pa so za še živeče lahko zelo pomembne. Zato so pisci takšnih zbornikov zmeraj v dilemi. Sprašujejo se, kaj je in kaj ni pomembno? In tukaj velikokrat grešimo, vedno ne izberemo pomembnih stvari, mogoče tudi zaradi tega, ker jih takrat, ko so se zgodile, nismo dali prave vrednosti ali pa se je njihova vrednost pokazala ali pa se bo, šele čez čas. Naša zveza je preživela kar nekaj različnih sistemov, sodelovala pri snovanju vedno novejših, sodobnejših lovske zakonodaje. Bili smo in smo še tisti, ki zmeraj naredimo korak naprej. Za nas takšni koraki niso »korak v neznano« ampak vemo kam stopamo, čeprav so nas in nas še, ob vseh spremembah nekoliko »čudno gledajo«. Tako je bilo tudi v letu 2020, ko smo spreminjali način dela, miselnost in pristop k usposabljanju zaradi omejitev COVID-19. Slednje je sicer bilo prav na vstopu v našo stoletnico delovanja. Mogoče je bilo videti in zdelo se nam je, da gre zgolj za naključje. Pa ni bilo tako. Gre za pomembno sporočilo tako notranji kot zunanji javnosti, da smo med tvorci napredka.«¹⁷ V okviru praznovanja stoletnic so praznovali tudi ptujski in mariborski lovski rogisti, ptujski 30-letnico in mariborski 10-letnico delovanja.

VIRI IN LITERATURA

Arhivsko gradivo LZ Maribor (ur. Božidar Kunej), Maribor.

Arhivsko gradivo ZLD Ptuj – Ormož (ur. Milan Masten in Mirko Obran), Ptuj.

Arhiv Republike Slovenije, Društvena pravila, 259, 2725.

Arhiv revije Lovec, Ljubljana.

Reinhart Bachofen von Echt – Wilhelm Hoffer, *Geschichte der Steirischen Jagdgebiete*. Graz 1928.

Romana Erhatic Širnik, *Lov in lovci skozi čas*. Ljubljana 2004.

Ignacij Fludernik, Lovstvo v mariborski okolici, v: *Kronika*, št. 4, Ljubljana 1934, 313–316.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937.

Tone Kropušek – Vojko Podgornik, ZLD Maribor, v: *Lovec*, Ljubljana 1977, št. 10, 275.

Jure Maček, *Ukinitveni komisar za društva, organizacije in združenja na Spodnjem Štajerskem*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2004.

¹⁶ Doc. dr. Srečko F. Krobe, 15. 5. 2021, izjava.

¹⁷ Doc. dr. Srečko F. Krobe, Zborniku na pot, v: *Stoletnica lovstva na ptujsko-ormoškem*, zbornik (ur. Srečko Feliks Krobe in Marjan Toš), Ptuj 2021, 5.

Bogdan Pogačnik, *Podružnica SLD Maribor, v: Lovec ob petindvajsetletnici*. Slovensko lovsko društvo, Ljubljana 1932, 27–28.

Stoletnica lovstva na ptujsko-ormoškem, zbornik. Ur. Srečko Feliks Krobe in Marjan Toš. Ptuj 2021.

Marjan Toš, *Sto let v kraljestvu Zlatoroga*. Ljubljana 2007.

Emilijan Trafela, *Kdor ne goji, naj ne lovi*. Rokopis, osebni arhiv. Ptuj 2020

Zgodovina lovstva na mariborskem območju, zbornik (ur. Marjan Toš), Maribor 2016.

CENTENNIAL OF ORGANISED SLOVENE HUNTING IN THE MARIBOR AND PTUJ-ORMOŽ AREAS

Summary

In 1907, the Slovene Hunting Club (Slovenski lovski klob – SLK) was founded in Ljubljana, which was renamed the Slovene Hunting Association (Slovensko lovsko društvo – SLD) in 1909. Some Styrian Slovene nationalists also took part in its establishment, and also became members of the senior leadership of the newly formed Slovene hunting organisation. Slovene Hunting Association's activities were interrupted by the First World War, after which it restarted its activities and even took the initiative in the field of hunting in the newly formed Yugoslav state – the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, later the Kingdom of Yugoslavia. Growing membership in the years after the First World War resulted in the need to establish branches of the Slovene Hunting Society based in regions that started forming in 1921 in Ljubljana, Maribor, Ptuj and Radovljica, in 1923 in Celje and in 1924 in Murska Sobota. In 1921, the Slovene Hunting Association adopted several amendments to its Rules, which made it possible to establish branches. Establishment of new branches required the consent of the Central Committee of the Slovene Hunting Association, which also determined the operating region of each branch. Among the branches of the Slovene Hunting Association, the Maribor and Ptuj branches played an important role, as they pioneered organised hunting in this area of Styria a hundred years ago. Both branches, particularly the Maribor branch, also had an important national and political mission, and above all took care of the restoration of impoverished hunting grounds after the First World War on Pohorje, Kozjak, Dravsko polje and Slovenske gorice. Both branches of the Slovene Hunting Association become firm pillars of Slovene hunting. The century-old tradition is preserved by the current Hunting Association of Maribor and the Association of Hunting Families Ptuj-Ormož.

JAHRHUNDERTFEIER DER ORGANISIERTEN SLOWENISCHEN JAGD IN DEN GEBIETEN MARIBOR UND PTUJ-ORMOŽ

Zusammenfassung

1907 wurde in Ljubljana der Slowenische Jagdklub (SLK) gegründet, der 1909 in Slowenischer Jagdverband (SLD) umbenannt wurde. An der Gründung beteiligten sich auch einige steirische slowenische nationalbewusste Menschen, die auch Mitglieder der neuen Führung der neu gegründeten slowenischen Jagdorganisation wurden. Ihr Betrieb wurde durch den Ersten Weltkrieg unterbrochen, woraufhin SLD wieder aktiv wurde und sogar die Initiative im Bereich der Jagd im neu gegründeten jugoslawischen Staat - dem

Königreich SHS, später Königreich Jugoslawien - ergriff. Der Mitgliederzuwachs in den Jahren nach dem Ersten Weltkrieg führte dazu, dass seit 1921 in Ljubljana, Maribor, Ptuj und Radovljica, 1923 in Celje und 1924 in Murska Sobota Zweigniederlassungen gegründet wurden. 1921 verabschiedete SLD mehrere Regeländerungen, die die Gründung von Zweigniederlassungen ermöglichten. Ihre Einrichtung erforderte die Zustimmung des SLD-Zentralkomitees, das auch die Arbeitsumgebung jeder Zweigniederlassung festlegte. Unter den SLD-Zweigniederlassungen spielten die Zweigniederlassungen Maribor und Ptuj eine wichtige Rolle, die in diesem Gebiet der Steiermark vor hundert Jahren die Furche im Bereich der organisierten Jagd pflügten. Beide Zweigniederlassungen, insbesondere die in Maribor, spielten auch eine wichtige nationale und politische Aufgabe und kümmerten sich vor allem um den Wiederaufbau verarmter Jagdgebiete nach dem Ersten Weltkrieg in Pohorje, Kozjak, Dravsko polje und Slovenske gorice. Beide Zweigniederlassungen der SLD sind zu festen Säulen der slowenischen Jagd geworden. Die jahrhundertealte Tradition wird vom heutigen Jagdverband Maribor und dem Jagdfamilienverband Ptuj-Ormož bewahrt.

Labotski odred generala Rudolfa Maistra v majsko-junijski ofenzivi Kraljevine SHS leta 1919 na Koroškem

Blaž Torkar*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4)"1919"

355.48(497.413+436.5)"1919"

Blaž Torkar: Labotski odred generala Rudolfa Maistra v majsko-junijski ofenzivi Kraljevine SHS leta 1919 na Koroškem. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 92=57(2021), 2–3, str. 139–154

Avtor na osnovi analize arhivskih virov in literature obravnava bojno delovanje Labotskega odreda, ki mu je poveljeval slovenski general Rudolf Maister in je imel eno pomembnejših vlog v majsko-junijski ofenzivi Kraljevine SHS na Koroškem leta 1919. Odred je po zavzetju spodnjega Dravograda zavzel Labot (Lavamünd) in most čez Dravo pri vasi Lipica (Lippitzbach). Po zavzetju Šentpavla (St. Paul im Lavanttal) je dobil nalogo, da izviduje v njegovi okolici ter da zavaruje morebitno sovražnikovo delovanje iz smeri Volšperka (Wolfsberga) in Velikovca (Völkermarkt). Labotski odred je 2. junija 1919 prenehal svojo bojno pot, ostal je v rajonu Šentpavla z nalogo varovanja smeri, ki so od Šentpavla vodile proti Velikovcu. Slovensko-srbske enote so nato 4. junija dosegle reko Krko (Gurk) in 6. junija zasedle Gosposvetsko polje (Zollfeld) ter Celovec (Klagenfurt). Tega dne sta se obe strani sporazumeli o razmejitveni črti, Pariška mirovna konferenca pa je končno določila, da bo pripadnost Koroške določil plebiscit.

Gljučne besede: Labotski odred, Rudolf Maister, Kraljevina SHS, Koroška, boji za severno mejo, majsko-junijska ofenziva

* dr. Blaž Torkar, docent, Center vojaških šol/Sektor katedre vojaških ved, Engelsova 15, 2111 Maribor, Slovenija, e-mail: blaz.torkar@mors.si

1.01 Original Scientific Article

UDC 94(497.4)"1919"

355.48(497.413+436.5)"1919"

Blaž Torkar: General Rudolf Maister's Labot Detachment in the May–June Offensive of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1919 in Carinthia. Review for History and Ethnography, Maribor 92=57(2021), 2–3, pp. 139–154

Based on an analysis of archival sources and literature, the author discusses the combat operations of the Labot detachment, commanded by Slovenian General Rudolf Maister, which played one of the most important roles in the May–June offensive of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Carinthia (Koroška) in 1919. After capturing lower Dravograd, the detachment captured Lavamünd (Labot) and the bridge over the Drava near the village of Lippitzbach (Lipica). After the capture of St. Paul im Lavanttal (Šentpavel), the detachment was given the task to conduct reconnaissance in the vicinity and to secure possible enemy action from the direction of Wolfsberga (Volšperk) and Völkermarkt (Velikovec). On 2 June 1919, the Labot detachment ended its military campaign and remained in the St. Paul im Lavanttal region with the task of protecting the routes leading from St. Paul im Lavanttal towards Völkermarkt. The Slovene-Serbian troops then reached the Gurk river (Krka) on 4 June and occupied Zollfeld (Gospodsvetsko polje) and Klagenfurt (Celovec) on 6 June. On that day, the two sides agreed on a demarcation line, and the decision made at the Paris Peace Conference was to leave the issue of Carinthia up to a plebiscite.

Keywords: Labot detachment, Rudolf Maister, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Carinthia, battles for the northern border, May–June offensive

UVOD

Po koncu prve svetovne vojne so na ozemlju razpadle Avstro-Ogrske nastale številne nove države. Razmejitev med njimi je bila zaradi njihove večnacionalnosti izjemno težavna, kar je veljalo tudi za ozemlje južne Koroške in Štajerske, kjer so živeli Avstrijci in Slovenci. 29. oktobra 1918 so Slovenci s slovesnostjo v središču Ljubljane vstopili v Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov.¹ Njen kratkotrajni obstoj je zaznamovala obsežna problematika prevratnega obdobja z vsemi značilnostmi, ki jih je prebivalcem prinesel konec vojne. Država ni bila mednarodno priznana in se je po mesecu dni združila v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Na tleh razpadle dvojne monarhije je 12. novembra 1918 na Dunaju nastala tudi nova država Nemška Avstrija. Obe novi državi sta poskušali čim prej vzpostaviti oblast na svojem ozemlju in začeli ustanavljati svoje oborožene sile z vojaki, ki so se do nedavnega borili v skupni vojski. Spor med Slovenci in Avstrijci na Koroškem in Štajerskem se je razvil v oborožen spopad, ki ga v slovenski historiografiji poznamo kot boje

¹ Več o prevratnih dogajanjih in položaju Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov glej: Jurij Perovšek, *Slovenski prevrat. Položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018).

za severno mejo. Najsrditejši so bili boji z avstrijskimi enotami za Radgono februarja 1919 ter predvsem boji za Koroško, kjer je bilo nerešeno vprašanje narodne razmejitve prepuščeno lastni pobudi slovenskih in avstrijskih oblasti. Zavzetju delov vzhodne in zahodne Koroške je decembra 1918 sledil napad avstrijskih enot, ki je slovenske enote na zahodnem delu potisnil do Karavank. Slovenska stran si je pred odločitvijo Pariške mirovne konference poskušala pridobiti boljše izhodiščne položaje in aprila 1919 začela slabo pripravljeno ofenzivo na vzhodnem Koroškem, a se je končala z izgubo skoraj cele Koroške. Konec maja 1919 je bila zato sprožena nova ofenziva Kraljevine SHS, v kateri so sodelovali Koroški, Jezerski, Ljubeljski, Jeseniški in Labotski odred. Samo Labotskemu odredu je poveljeval slovenski poveljnik, general Rudolf Maister, saj je srbski poveljniški kader sprva močno dvomil v slovenske vojake, ki so bili moralno potolčeni zaradi neuspele aprilske ofenzive. Začetni dvomi v Slovence, ki jih je gojil tudi poveljnik Koroškega odreda polkovnik Ljubomir Marić, so se po koncu ofenzive spremenili v spoštovanje slovenskih vojakov, ki jih je označil z besedami, da so »Slovenci dober vojaški material, vzdržljivi, vdani, pokorni in vestni ...«²

V pričujoči razpravi bomo opisali bojno delovanje Labotskega odreda in razčlenili celotno ofenzivo, ki se je odvijala med 28. majem 1919 in 6. junijem 1919.³

NEUSPELA APRILSKA OFENZIVA

Po podpisu premirja med koroško deželno vlado in slovensko narodno vlado 14. januarja 1919 so boji na Koroškem prenehali. Slovensko ozemlje je z januarjem 1919 spadalo pod 4. armadno oblast generala Božidarja Jankovića, ki je bila neposredno nadrejena Dravski divizijski oblasti.⁴ Obdobje med februarjem in aprilom leta 1919 je tako na Koroškem minilo precej mirno in brez bojnih akcij, vendar so se kmalu začele širiti govorice, da Kraljevina SHS na Pariški mirovni konferenci ne bo dobila tolikšnega ozemlja Koroške, kot je pričakovala. Zato so enote Dravske divizijske oblasti na pritisk slovenskih

² Ljubomir Marić, *Iz mojega poveljevanja Koroškemu odredu, od 21. maja do 22. junija 1919* (Ljubljana: Založba Sophia, 2020), 164.

³ Jugoslovanska ofenziva na Koroškem (od 28. maja do 6. junija 1919) je na podlagi objavljenih arhivskih dokumentov Kraljevine SHS opisana v monografiji: Vlado Strugar, Milić F. Petrović (ur.), *Veliki rat Srbije za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1918, knjiga 32, Odbrana Države ujedinjenih Srba, Hrvata i Slovenaca 1919–1920* (Beograd: Medija centar Odbrana, 2014).

⁴ Dravska divizijska oblast je 1. februarja 1919 nadomestila 2. vojno okrožje, ki je v coni odgovornosti pokrivalo celotno slovensko ozemlje v nekdanji Državi SHS.

politikov prekinile premirje in 29. aprila 1919 napadle na celotni demarkacijski črti na Koroškem. Po mnenju predsednika deželne vlade za Slovenijo dr. Janka Brejca bi uspešno izvedena vojaška ofenziva na Koroškem podprla prizadevanja jugoslovanskih delegatov v Parizu. Slovenska ofenziva je bila odvisna od samoiniciativnosti poveljnikov slovenskih enot Dravske divizijske oblasti. Za ofenzivo 29. aprila 1919 je bilo na vzhodnem koroškem bojišču zbranih devet bataljonov in pol pehote ter 40 topov. To so bili dva bataljona Celjskega pehotnega polka, dva bataljona in polovica Slovenskega planinskega pehotnega polka, dva bataljona Ljubljanskega pehotnega polka, dva bataljona Mariborskega pehotnega polka in bataljon Tržaškega pehotnega polka.⁵ Takoj po napadu je večina enot izrabila začetno presenečenje in napredovala; zastavljenih ciljev ni dosegla, saj je bil operacijski načrt za precej šibke slovenske enote prezahteven. Kršitev premirja so izrabile avstrijske enote in 2. maja izvedle protinapad na velikovškem mostišču in premaknile bojno črto na linijo Dravograd – Plešivec – Solčava – Železna Kapla (Eisenkappel) – vrhovi Karavank. Sprva so se slovenski vojaki odločno upirali, nato so popustili in sledil je umik. Avstrijska protiofenziva je bila uspešna in ni pomenila samo zasedbe celotnega ozemlja Koroške, povzročila je tudi moralni razkroj v slovenskih enotah in zaključila slovensko vojaško samostojnost. Za takšno akcijo Brejc sicer ni imel izrecnega dovoljenja vojaškega vrha Kraljevine SHS, vendar je na osnovi pričevanj in raziskav zgodovinarjev razvidno, da je poveljnik Dravske divizijske oblasti general Krsta Smiljanić izjavil, da bo podprl morebitno akcijo koroških odsekov. Priprave na ofenzivo so se torej začele s Smiljanićevo vednostjo. Vojaški vrh Kraljevine SHS ni posvečal velikega pomena problemu meje na Koroškem in se tudi ni zavedal posledic neuspešne aprilske ofenzive. Šele po temeljitem obveščevalnem poročilu Dravske divizijske oblasti in 4. armadne oblasti je vrhovno poveljstvo Kraljevine SHS zaznalo, kakšne so bile posledice poraza slovenskih enot na Koroškem.⁶

KRALJEVINA SHS SE ODLOČI ZA IZVEDBO OFENZIVE NA KOROŠKEM

Poraz v aprilski ofenzivi na Koroškem je tako aktivneje vključil v reševanje koroškega vprašanja tudi vlado in vojsko Kraljevine SHS, ki je za poveljnika

⁵ Janez Švajncar, *Slovenska vojska 1918–1919* (Ljubljana: Prešernova družba, 1990), 164; Andrej Rahten, *Po razpadu skupne države: slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita* (Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2020), 256.

⁶ Lojze Ude, *Boji za severno mejo 1918–1919* (Ljubljana: Založba Obzorja, 1977), 198; Matjaž Ravbar, »Poročnik Lojze Ude–borec za slovensko severno mejo,« v: *Stražarji Karavank: Lojze Ude in boji za severno mejo*, ur. Blaž Torkar in Miha Šimac (Kranj: Društvo generala Maistra Kranj, 2018), 47; Rahten, *Po razpadu skupne države*, 256.

novo načrtovane ofenzive imenovala generala Krsto Smiljanića. Začele so se priprave, kar je pomenilo, da je Dravska divizijska oblast razglasila mobilizacijo letnikov (1890–1894) in letnikov (1895–1899). 9. maja je vrhovno poveljstvo ukazalo Dravski divizijski oblasti, da zahteva od avstrijske deželne vlade umik avstrijskih enot na črto *ante belum* – do črte, preden je avstrijska stran začela ofenzivo. Med 9. in 16. majem so v Celovcu potekala pogajanja za sklenitev premirja. Vojaška delegacija Kraljevine SHS, ki je bila poslana v Celovec, je od avstrijske strani zahtevala umik na položaje pred začetkom spopadov, Avstrijci pa so bili pripravljeni umakniti svoje vojaštvo samo južno od Drave le pri Dravogradu. Zato so se 16. maja pogajanja prekinila in delegacija Kraljevine SHS je zapustila Celovec. 11. maja je vrhovno poveljstvo prejelo poročilo o stanju vojaštva v Dravski divizijski oblasti. Ljubljanski pehotni polk skoraj ni več obstajal, Celjski in Planinski pehotni polk sta imela od 400 do 500 vojakov. Samo Mariborski pehotni polk in artilerija sta bila v dobrem stanju, kar je skrbelo generala Smiljanića. 19. maja je vlada Kraljevine SHS dala zeleno luč, da se lahko začnejo bojne akcije na Koroškem. Kraljeva vlada je v sporočilu 4. armadni oblasti zapisala, da se nima namena obračati k antanti glede vprašanja reševanja mejnega spora na Koroškem. Med drugim je tudi jasno zapisala, da je treba sovražnika prisiliti k umiku čez demarkacijsko črto, in da bo po zavzetju Velikovca in njegovega zaledja s severa in vzhoda najverjetneje izdan tudi ukaz za zavzetje Celovca. Vlada Kraljevine SHS je tudi zahtevala, da se čim prej določi datum in ura začetka ofenzive, da se izvede mobilizacija slovenskih enot, se jim določi smer delovanja, izvaja strogo disciplino in odgovornost starešin. Od Smiljanića so zahtevali izrazito osebno angažiranje pri pripravi na ofenzivo, poročanje o moči, bojni razporeditvi in koncentraciji lastnih ter sovražnikovih enot. Za potrebe ofenzive so na slovensko ozemlje začele prihajati srbske enote iz drugih območij Kraljevine SHS: 8. pehotni polk, dva bataljona 1. pehotnega polka, eskadron 2. konjeniškega polka, Drinski havbični artilerijski divizion, po en bataljon iz 5. pehotnega polka in 7. pehotnega polka, mitralješki oddelek 5. pehotnega polka in 2. divizion drinskega gorskega artilerijskega polka.⁷ Glavna smer ofenzive je bila proti Železni Kapli, od obeh pomožnih smeri naj bi prva vodila od Šoštanja proti Črni na Koroškem in naprej do Pliberka (Bleiburg), druga pa po dolini Drave. Ofenzivo je potrdila tudi vlada Kraljevine SHS s pripombo, da mora biti le-ta kratka in da mora zagotavljati popoln uspeh z minimalnimi žrtvami. General

⁷ Marić, *Iz mojege poveljevanja*, 15–19; Zdravko Seručar, *Vojne akcije u Koruškoj 1918/1919 godine* (Beograd: Vojnoistorijski institut JA, 1950), 59; Švajncar, *Slovenska vojska*, 164–165; Matjaž Bizjak, *Operativno-taktična analiza ofenzive vojske Kraljevine SHS proti Koroški (28. 5 do 6. 6. 1919)* (Poljče: Slovenska vojska, 2004), 14–16; Ude, *Boji za severno mejo*, 219; Matjaž Bizjak, *Slovenska vojska 1918–1919 in formiranje Dravske divizijske oblasti*, magistrska naloga (Ljubljana: Filozofska fakulteta UL, 2003), 245.

Smiljanić je zavračeval z začetkom ofenzive, saj ni bil prepričan v njen uspeh, poleg tega pa je imel pomanjkljive podatke o sovražniku. Za potrebe ofenzive je bilo oblikovanih pet bojnih odredov, od katerih so bili glede na sestavo trije ofenzivni in dva defenzivna. To so bili Labotski odred generala Rudolfa Maistra, Koroški odred polkovnika Ljubomira Marića, Ljubeljski odred podpolkovnika Save Tripkovića, Jeseniški odred kapetana Kajundžića in Jezerski odred polkovnika Dobroslava Milenkovića. Za poveljnike odredov, z izjemo Labotskega, so bili postavljeni srbski častniki. Vsa imenovanja na položaje so bila v rokah generala Smiljanića, ki pa ni poznal visokih slovenskih častnikov, z izjemo generala Maistra, in jim tudi ni zaupal, predvsem zaradi poraza v aprilski ofenzivi. Na položaje je imenoval ljudi, ki jih je dobro poznal in jim je tudi zaupal.⁸ Zanimivo je, da so bili pred ofenzivo obveščevalni podatki o sovražniku izredno pomanjkljivi. Primanjkovalo je podatkov predvsem o velikosti in razmestitvah avstrijskih enot. Še najboljše podatke o sovražniku je imel poveljnik Labotskega odreda general Maister, ki je imel dobro razvito obveščevalno mrežo na terenu. V divizijski rezervi je bila tudi enota pod poveljstvom majorja Milorada Radonjića, ki se je nahajala v Ljubljani, ter druga enota podpolkovnika Svetozarja Radovanovića, ki se je nahajala v Slovenj Gradcu. Avstrijske oblasti na Koroškem so se zavedale, da Kraljevina SHS načrtuje ofenzivo, zato je tudi avstrijska vlada dovolila mobilizacijo letnikov od 1877 do 1900. Ta mobilizacija ni uspela, saj se je nanjo odzvalo le okoli 11000 vojakov, od tega jih je bilo 4500 bilo že prej vpoklicanih oziroma so delovali kot prostovoljci, 2200 je bilo oproščenih, 1900 naj bi jih pobegnilo, tako da naj bi se enote popolnile le z okoli 790 vojaki.⁹

SESTAVA, NALOGE IN BOJNA POT LABOTSKEGA ODREDA

Labotskemu odredu je poveljeval general Rudolf Maister, sestavljalo ga je 2000 vojakov in 14 kosov artilerije. Podrejeni so mu bili trije bataljoni Mariborskega pehotnega polka, 4. celjska gorska baterija, 2. in 4. mariborska havbična baterija, 5. težka havbična baterija, oddelek konjenice in telefonska sekcija. Izhodiščni položaji odreda so bili Sveti Leonard – Sveti Urban – kota 1367, kota 835, – kota 344 in vas Trbonje. S te črte je moral odred izvesti napad na

⁸ Blaž Torkar, »Ofenziva vojske Kraljevine SHS maja in junija 1919 na Koroškem,« v: *Stržarji Karavank: Lojze Ude in boji za severno mejo*, ur. Blaž Torkar in Miha Šimac (Kranj: Društvo generala Maistra Kranj, 2018), 54–55.

⁹ Viktor Andrejka, »Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes«, v: *Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal (Ljubljana: 1928), 285–286; Švajncer, *Slovenska vojska*, 176; Bizjak, *Operativno-taktična*, 18–22.

sovražnika in s pomočjo desnega krila Koroškega odreda zavzeti spodnji Dravograd. Po zavzetju spodnjega Dravograda je nadaljeval z napadom v smeri Labot – Šentpavel s ciljem doseči ozek prehod pri Šentpavlu in ga zadržati. Po zavzetju Labota je moral napotiti šibko kolono po levi strani Drave z nalogo vzdrževanja zveze s Koroškim odredom in s pravočasnim zavzetjem mostu čez Dravo pri vasi Lipica. Ko bi odred zavzel Šentpavel, bi moral izvidovati v njegovi okolici in zavarovati morebitno sovražnikovo delovanje iz smeri Volšperka in Velikovca. Odredu je bilo posebej naročeno, da varuje svoj desni bok proti Štajerski, kar je bilo razumljivo, saj so bile na tej strani razporejene le manjše enote za zavarovanje. Na Labotski odred je general Maister naslovil pred ofenzivo tudi poziv, ki se konča s temi besedami: »...*Vojaki! Zadnjič vas kliče danes domovina. Kliče Vas, da rešite slovensko ozemlje in sorodno kri majki Jugoslaviji. Naš bojni klic naj bo: Naprej tako dolgo za nemškimi ustaši, da zasedemo in rešimo zadnji kos slovenske koroške zemlje. Bog blagoslovi ta naš pohod, Bog bodi z nami in z Jugoslavijo! S tem klicem Vas pozdravlja Vaš Komandant General Maister...*«¹⁰ Labotski odred je začel z artilerijsko pripravo 28. maja 1919 ob 4. uri zjutraj, potem so enote prešle v napad. 2. četa Mariborskega pehotnega polka je ob 5.30 zavzela greben nad gradom Puštajn (Buchenstein) in tako prebila prvo avstrijsko obrambno črto na južni obali Drave. Na koti 801 so bile avstrijske enote vkopane in so dobro branile svoje položaje, zato je Labotski odred prosil za artilerijsko podporo s strani Koroškega odreda. Tudi na desni strani Drave so se avstrijske enote umaknile na črto Sveti Boštjan – Sveti Duh. Ob 13.30 so deli 3. čete Mariborskega pehotnega polka obšli glavne sovražnikove položaje in preko Bričevega vrha vdrle v Dravograd. Ob 15. uri so enote 3. čete zavzele pomembni točki nad Dravogradom, in sicer Stari grad in območje zahodno od naselja Kozman (kota 555). S padcem teh dveh točk so avstrijske enote začele zapuščati Dravograd. Zasedena sta bila Meža in most čez Dravo, ki je bil pripravljen za uničenje. 1. bataljon Mariborskega polka je nato moral izvesti hiter premik proti Labotu, da ga zavzame in doseže črto Maurer – Rachur – kota 480 – Achalm in pripravi izhodišče za naskok na Šentpavel. Rezerva je premik začela izvajati ob 21. uri v dveh etapah. Prva skupina je pri najožjem delu soteske proti Labotu, v višini naselja Juschki, padla v zasedo in je morala zaradi mitralješkega obstreljevanja nadaljevati pot v bojnem razporedu. Pred Labotom, na črti Dreifaltigkeitskirche – Burgstallkogel je skupina ponovno padla v zasedo, ki ji je onemogočala nadaljnje napredovanje in jo prisilila, da je počakala na prihod preostalih enot bataljona. Nadaljnje napredovanje je bilo prekinjeno, bataljon je moral zasesti položaje severno od vasi Multerer. 2. bataljon Mariborskega polka je prešel v rezervo odreda v Muto, nato pa je dobil nalogo, da se

¹⁰ Strugar, Petrović (ur.), *Veliki rat, knjiga 32, Iz zgodovine mariborskega pp.*

premakne do vasi Vrata, pozno popoldan pa je bataljon zasedel Dravograd. 6. četa je bila pred tem napotena prek Murenhova – doline potoka Velka – kota 1268 – Košenjaka – Jankovca v pomoč 3. bataljonu Mariborskega polka, ki je napredoval po izredno težki smeri. Polovica 8. čete je zasedla vas Rabštajn (Rabenstein) na smeri proti Labotu. 3. bataljon Mariborskega polka je prvi dan ofenzive napredoval v smeri Šiler – Karbel – kota 1268. Dominantni točki v tej smeri, Košenjak (Rosshutte) /kota 1521 in vzpetina severozahodno od Košenjaka sta bili močno branjeni in sta onemogočali prodor v tej smeri. Po močni artilerijski podpori dveh topov sta bili točki zavzeti šele 28. maja 1919 ob 10. uri dopoldne. Bataljon je poskusil napredovati v smeri kote 996 in Štalenske gore (Magdalensberg), vendar se je zaradi sovražnikovega močnega ognja utrdil na črti kilometer severno od Svetega Lovrenca (Lorenzberg).¹¹ 1. bataljon Mariborskega pehotnega polka je 29. maja ostal na enakih položajih, ki jih je zavzel prejšnji dan. Ta dan so se avstrijske enote umaknile s črte Farska Ves (Pfarrdorf) in s tem tudi iz samega Labota na črto Burgstallkogel – vzpetine severno in severozahodno od mesta. Vod slovenskih vojakov je takoj zasedel Farsko Ves in se začel utrjevati. 2. bataljon Mariborskega pehotnega polka je 29. maja dopoldan dobil nalogo, da se kot odredova rezerva premakne in razporedi v rajonu Burgstallkogla, kar pa je bilo nemogoče zaradi učinkovite sovražnikove obrambe, tako da je bataljon ostal na enakih položajih kot prejšnji dan. Okoli 18. ure je ta bataljon začel delovati v smeri severno od Rabštajna – soteska potoka Multer, kjer se je razdelil v dve koloni in nadaljeval pot v smeri severno od naselja Herke – potok Multer do Svete Magdalene (St. Magdalena), kjer je prenočil. 3. bataljon Mariborskega pehotnega polka je zgodaj zjutraj ponovno napadel sovražnika pri Sveti Magdaleni, kjer mu je po krajšem boju uspelo zavzeti sovražnikove položaje in ga potisniti proti severu.¹² 30. maja je 1. bataljon Mariborskega polka dobil nalogo zavzeti Labot, 2. bataljon pa Burgstallkogel in bataljoni so dobili nalogo zavzeti tudi Šentpavel. Napad na Labot je 1. bataljon Mariborskega pehotnega polka začel takoj, ko je 2. bataljon zavzel sovražnikovo odporno točko Burgstallkogel, ki je nadzorovala dostope do mesta. Ob 10. uri sta obe četi zasedli Labot in 1. bataljon je tega dne prenočil na naslednjih položajih: 1. in 3. četa pri Waldergger/kota 627, 2. četa pa na črti Neuwirt/kota 480. 2. bataljon Mariborskega pehotnega polka je dobil nalogo zavzeti Burgstallkogel in Dreifaltigskirche (kota 464) ter od tu delovati v bok sovražniku, ki je bil razporejen pri naselju Plestätten. Bataljon je 30. maja ob 5.30 brez boja zasedel obe dominantni točki, ki so jih

¹¹ Arhiv Republike Slovenije (AS), fond 1193, tehnična enota (t.e.) 68, Spomini Rakuša Ciril, K zgodovini 45. SHS pešpolka, Maribor, 4–5; Bizjak, *Operativno-taktična*, 32–33.

¹² AS 1193, t. e. 68., Spomini Rakuša Ciril, K zgodovini 45. SHS pešpolka, Maribor, 4–5; Bizjak, *Slovenska vojska*, 130; Bizjak, *Operativno-taktična*, 32–33.

avstrijske enote ves ta čas močno obstreljevale, zaradi česar se je del enot umaknil proti Štalenski gori. Podnevi je bilo zavzeto še naselje Kliesch, 6. četa tega bataljona pa je ta dan prodrla do Ettendorfa. 3. bataljon Mariborskega pehotnega polka se je ta dan usmeril proti Lamprechtsbergu in južno od tega naselja naletel na močan odpor, kar mu je onemogočalo napredovanje. Enota je lahko napredovala šele popoldne, ko je bila sovražnikova obramba napadena s strani slovenske težke artilerije, zaradi česar je bil Lamprechtsberg zaseden. Bataljon je nato nadaljeval prodiranje proti Weissenbergu in Christienkogelu. 31. maja je 1. bataljon Mariborskega pehotnega polka nadaljeval prodiranje od Walderggerja proti Šentpavlu, vendar so se avstrijske enote dobro utrdile na dominantnih položajih na črti Kasparstein – Weissegger – Sveti Jožef, zaradi česar se je moral bataljon zaustaviti na črti Hoffsteter–Paulschneider. Bataljon je na teh položajih ostal vse do 2. junija 1919. 6. četa 2. bataljona Mariborskega pehotnega polka je z nastopanjem začela isti dan kot 1. bataljon in je uspela zavzeti dominantni točki vzhodno od komunikacije Labot – Šentpavel; Lipp am Hof/kota 417 in Lubitschkogel/kota 534. Ostanek bataljona je ostal v rezervi pri Neuwirtu. 3. bataljon je nadaljeval zgodaj zjutraj od Weissenberga in kmalu dosegel Christienkogel, kjer je prenočil.¹³ Ko je Koroški odred prišel na severno stran Drave, je poveljnik Dravske divizijske oblasti 1. junija 1919 izdal dopolnilno povelje, s katerim je opredelil nadaljevanje bojnih delovanj v smeri proti Labotu. V povelju je bilo odločeno, da bo Labotski odred naslednjega dne napadal vzhodno od reke Labotnice. 1. junija so se na položaju Labotskega odreda izvajale zgolj priprave za nadaljevanje bojnih delovanj. 1. bataljon Mariborskega pehotnega polka je ostal na istih položajih, prišlo je samo do zamenjave 6. čete s 7. četo 2. bataljona na Lubitschkoglu. Ostanek 2. bataljona Mariborskega pehotnega polka je tega dne odšel v Ettendorf, 5. četa tega bataljona pa je zasedla vzpetino Wunder, jugozahodno od Christlenkogla, kjer se je nahajal 3. bataljon. 1. junija sta se obe strani obstreljevali z artilerijskim ognjem, pehotnih bojev ni bilo. Ponoči so bile enote Mariborskega pehotnega polka zamenjane na svojih položajih zahodno od Labotnice z enotami Koroškega odreda. Vse te enote so se zbrale v Achalmu kot rezerva Labotskega odreda. Rezerva je bila nato premeščena v Ettendorf, nato nazaj v Achalm in ob 18. uri je prispela v Šentpavel, ki je bil zavzet. 2. junija je z napredovanjem začel 2. bataljon Mariborskega pehotnega polka s ciljem, da zasede Hovjo Ves (Pfaffendorf) in Götzendorf, 7. četa pa na smeri Lubitschkogel–Weinberg – Rainkogel – Herzogberg. 6. in 8. četa sta se nahajali kot bataljonska rezerva najprej južno od Lubitschkogla, nato pa sta bili poslani v napad na desnem krilu odreda. Napredovanje je bilo zaradi

¹³ Strugar, Petrović (ur.), *Veliki rat, knjiga 32*, 149; Bizjak, *Operativno-taktična*, 33–35.

hudega mitralješkega ognja zadržano pred Weinbergom, ko pa je desno krilo odreda prodrlo naprej, je bataljon na levem krilu brez težav došel do Herzogberga. 3. bataljon Mariborskega pehotnega polka je prodiral na desnem krilu Labotskega odreda in začel napredovati severno od St. Georgena in od tu nadaljeval z nastopanjem ter ob 20. uri dosegel črto Siebending–Magersdorf, ki jo je zavaroval s predstražami v smeri severa. Skrajno desno je kot del Labotskega odreda ves čas deloval Tržaški pehotni polk, ki je ves čas moral premagovati težak teren. Ko je Mariborski pehotni polk zavzel Dravograd, je Tržaški zavzel Soboto (Soboth) in nato nadaljeval v smeri Sveti Vincenc (St. Vinzenz), ki so ga avstrijske enote ponoči zapustile. Po zasedbi naselja je Tržaški pehotni polk prodiral dalje in ob 8. uri zasedel vrh Berensteinerofen/kota 1447. Labotski odred je 2. junija 1919 prenehal z aktivnim delovanjem in dobil nalogo, da bi pri Dreieckkoglu (kota 522) vzdrževal zvezo z enotami štajerske fronte in varoval Labotsko dolino na črti Kleinalpe kota 981 – križišče južno od Šentandraža (St. Andrä) – Kienberg – vas Golovica (Wölnitz). Meja med Labotskim in Koroškim odredom je potekala po črti Speikkogel–vas Golovica–potok Golovica–Grebini (Griffen)–ustje v Dravo. Štab odreda je bil v Šentpavlu.¹⁴

ANALIZA OFENZIVE IN DELOVANJA LABOTSKEGA ODREDA

Kraljevina SHS je težila k čimprejšnjem začetku ofenzive, kar gre v kontekst Pariške mirovne konference, kjer je tekla beseda tudi o mejah na Koroškem, povratne informacije iz Pariza pa za Kraljevino SHS niso bile ugodne. Dravska divizijska oblast v majsko-junijski ofenzivi ni želela ponoviti napake iz aprilske ofenzive, zato je general Smiljanić poskrbel, da so bile njegove enote v absolutni tehnični in številčni premoči glede na avstrijsko stran. Za ofenzivo je bilo pripravljenih 22 bataljonov, 4 eskadroni in 25 baterij, kar je znašalo okoli 10.170 vojakov, 271 mitraljezov in 94 topov. Avstrijci so se zavedali, da namerava Kraljevina SHS izvesti ofenzivo, zato so razglasili mobilizacijo, ki pa ni bila najbolj uspešna. Tik pred ofenzivo so avstrijske enote štejele okoli 3000 pripadnikov prostovoljnih formacij in 6500 vojakov rednih enot, dodati pa jim moramo še 90 topov.¹⁵ Med ofenzivo je prihajalo do manjših nesporazumov med slovenskimi in srbskimi vojaki, vendar odkritega nasprotovanja ni bilo. Poveljevanje na vseh nivojih je v enotah vojske Kraljevine SHS je bilo pozitivno, sam prihod srbskih častnikov pa je z operativno taktičnega

¹⁴ Strugar, Petrović (ur.), *Veliki rat, knjiga 32*, 152; Bizjak, *Slovenska vojska*, 130; Bizjak, *Operativno-taktična*, 33–35; Marić, *Iz mojega poveljevanja*, 148.

¹⁵ Seručar, *Vojne akcije*, 64; Bizjak, *Operativno-taktična*, 59–61.

stališča prinesel tudi nekaj novosti. Razmestitev enot in izvedene ofenzivne koncentracije na zelo širokem prostoru ter postavitev težišča napada na geografsko najtežjo smer, kjer lahko element presenečenja pride do izraza, so bila ena izmed izhodišč t. i. srbske vojaške taktike, ki jo je bolj ali maj utemeljil takratni načelnik generalštaba vojske Kraljevine SHS vojvoda Živojin Mišić. Pri vodenju in poveljevanju so sledili načelu enotnosti poveljevanja z jasno zastavljenimi cilji, veljalo je načelo »maširaj ločeno, vendar skupaj udari«. Dravska divizijska oblast je za ofenzivo naredila natančen načrt, v katerem so bili koncentracija enot, rezerva in način delovanja dokaj natančno opredeljeni. Težišče ofenzive je bilo na desnem krilu bojne razporeditve, levo krilo z Jeseniškim in Ljubeljskim odredom pa je imelo predvsem defenzivno vlogo v prvi fazi in je nato z Ljubeljskim odredom počasi začelo z nastopanjem v drugi fazi, ko je stanje na desnem delu fronte bilo že jasno. Ocene polkovnika Mariča glede materialnega in moralnega stanja pred ofenzivo niso bile dobre. V enotah je zaznal velik pesimizem in menil je, da se ofenziva ne sme prehitro začeti. Z dobrimi pripravami na ofenzivo, prihodom novih enot iz Srbije se je postopno večala tudi morala slovenskih vojakov. Kmalu po začetku bojev je Marič tudi opustil dvome glede uspešnosti slovenskih vojakov, saj so ga ti pozitivno presenetili. Cenil je njihovo vdanost, vzdržljivost, pokornost in priznavanje avtoritete oblasti.¹⁶ Slabost med pripravami na ofenzivo je zagotovo bila ta, da Dravska divizijska oblast ni imela dovolj obveščevalnih podatkov o sovražnikovi moči in razporeditvi, z izjemo že omenjenega Labotskega odred generala Maistra. Drugače je bilo z Jezerskim in Koroškim odredom. Jezerski odred so sestavljale pretežno srbske enote, ki so bile na tem področju nove in niso poznale dejanskega položaja in jezika, zato je bil stik s civilnim prebivalstvom težji. Avstrijske enote so na Koroškem dajale velik poudarek obveščevalnemu zavajanju, predvsem so stalno izpostavljale prihajajočo pomoč z Dunaja in Štajerske. Dejansko pa je bilo drugače, saj se je štajerska deželna vlada odločila, da bo nevtralna, centralna dunajska vlada pa je Koroški nudila zgolj diplomatsko podporo in nadzora nad vojaškimi enotami v posameznih deželah ni imela. Nekatera avstrijska poročila so pisala o nasilnem vedenju jugoslovanskih vojakov, čeprav je polkovnik Marič v svojih spominih zapisal, da ni bilo kršitev reda in discipline, niti izgredov in ropanj prebivalstva. Ude piše, da je bilo nasilja med jugoslovanskimi enotami morda celo več kot nasilja avstrijskih enot v aprilski ofenzivi, saj je jugoslovanska ofenziva potekala na veliko večjem ozemlju kakor nemška. Nekateri jugoslovanski vojaki so bili zaradi nasilja kaznovani, medtem ko o kaznovanju avstrijskih vojakov v tej

¹⁶ Marič, *Iz mojega poveljevanja*, 161–164.

ofenzivi ni znanih poročil.¹⁷ Po dosegu reke Krke enote Kraljevine SHS niso imele več bojnega stika s sovražnikom. Najhujše boje s sovražnikom so imele slovenske enote v Koroškem in Labotskem odredu, predvsem so bili boji hudi pri Ravnah, v Črni, Dravogradu, Labotu, zahodno od Velikovca in zahodno od Kasparsteina. Na strani vojske Kraljevine SHS naj bi na Koroškem padlo 154 mož, število padlih na avstrijski strani pa se giblje med 201 in 227. Po drugi dostopnih podatkih naj bi padlo 52 pripadnikov vojske Kraljevine SHS, okoli 200 pa je bilo ranjenih.¹⁸

SKLEP

Avstrijci so že 29. maja 1919 zvečer zaprosili Dravsko divizijsko oblast za premirje in pogoje, pod katerimi bi bila vojska Kraljevine SHS pripravljena skleniti premirje. General Smiljanić je predlagal črto, ki je bila v veljavi pred začetkom decembrsko-januarskih bojev. Dan kasneje je bil k poveljniku 4. armadne oblasti napoten tudi odposlanec koroškega vojaškega poveljnika major Jozef Heyer. General Janković je za pogovore pooblastil generala Smiljanića in poudaril, da ofenziva ne bo zaustavljena, dokler premirje ni podpisano.¹⁹ Na pariški mirovni konferenci so bile med tem določene tudi že meje ozemlja, na katerem naj bo plebiscit. Pogajanja o premirju so se začela v Kranju 4. junija in so bila končana s pogodbo, katere koncept je 6. junija podpisala tudi avstrijska delegacija. Ko pa je bilo treba podpisati čistopis pogodbe, je avstrijska delegacija podpis pogodbe odklonila. Kot razlog je navedla, da ji je delegacija Kraljevine SHS zamolčala poziv tajništva pariške mirovne konference z dne 31. maja in da ji je njena vlada naročila, da dogovora ne podpiše. Delegacija Kraljevine SHS je izjavila, da ima dogovor o premirju »za dovršeno dejstvo in da je popolnoma veljaven.« Enote Kraljevine SHS so med pogajanji prodirale dalje na črto, ki jo je na pogajanjih za premirje zahtevala njihova delegacija. 6. junija so enote Kraljevine SHS vkorakale v Celovec in na Gosposvetsko polje. Jugoslovanska predstava moči, ki se je pokazala tako v zasedbi Celovca kot Gosposvetskega polja, s čimer so bile simbolično uresničene »karantanske« sanje slovenskih politikov, velesil ni navdušila. Vladi Kraljevine SHS je mirovna konferenca poslala telegram s sporočilom, da vojska Kraljevine SHS nima

¹⁷ Lojze Ude, »Vojaški boji na Koroškem v letu 1918/1919,« v: *Koroški plebiscit. Razprave in članki*, ur. Janko Pleterski, Lojze Ude, Tone Zorn (Ljubljana: Slovenska matica, 1970), 200; Marić, *Iz mojega poveljevanja*, 163.

¹⁸ AS 1193, t. e. 48, Vrhovni komandi za gosp. Vojvodo Mišića Beograd, Dravska divizija od 30.05.1919; Andrejka, »Razvoj vojaštva,« 87; Švajncer, *Slovenska vojska*, 177.

¹⁹ AS 1193, t. e. 48, Priloga B, Komanda 4. armijske oblasti, O.Br.2270, 31. 05. 1919; Bizjak, *Operativno-taktična*, 59–61.

pravice zasesti območij, ki ležijo prek demarkacijske črte, in tudi Celovec. Zahtevan je bil umik vojaških enot Kraljevine SHS na demarkacijsko črto, ki jo je določila mirovna konferenca. Saint-germainška pogodba je določila plebiscitarno območje, in sicer: obmejna cona A, to je jugovzhodni del Celovške kotline, kjer so nameravali glasovanje izvesti najprej, in cona B (Celovec z okolico), v kateri naj bi bilo glasovanje izvedeno samo, če bi se večina v coni A izrekla za Kraljevino SHS. Po izvedenem glasovanju je bila večina glasov v coni A za Avstrijo, zato glasovanja v coni B ni bilo. Vsekakor plebiscit ni bil sredstvo za rešitev narodnostnega vprašanja in z njim je germanizacija Slovencev na Koroškem dobila nove možnosti.²⁰

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (AS), fond Lojze Ude (1193), tehnična enota (t.e.) 68, t.e. 48.

Literatura

Viktor Andrejka, Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes, *Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ur. Josip Mal. Ljubljana 1928, 269–295.

Matjaž Bizjak, *Slovenska vojska 1918–1919 in formiranje Dravske divizijske oblasti*. Magistrska naloga. Ljubljana 2003.

Matjaž Bizjak, *Operativno-taktična analiza ofenzive vojske Kraljevine SHS proti Koroški (28.05.–6.6.1919)*. Zaključna naloga. Poljče 2004.

Janko Brejc, Od prevrata do ustave, *Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ur. Josip Mal. Ljubljana 1928, str. 160–214.

Tomaž Kladnik, General Rudolf Maister, *Studia Historica Slovenica* 11 (2011), št. 2–3, 463–482.

Ljubomir Marić, *Iz mojega poveljevanja Koroškemu odredu, od 21. maja do 22. junija 1919*. Ljubljana 2020.

Jurij Perovšek, *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana 2018.

²⁰ Rahten, *Po razpadu skupne države*, 320.; Ude, *Vojaški boji*, 199; Janez Osojnik, *Velika Britanija in Koroška 1918–1920*, magistrska naloga (Maribor: Filozofska fakulteta UM, 2018), 41; Gorazd Bajc, Mateja Matjašič Friš, Janez Osojnik, Darko Friš, »L'Intervento Italiano in Carinzia dopo la Prima Guerra Mondiale e i Britannici.« *Acta Histriae* 28, št. 4 (2020): 734–735; Janko Pleterski, »O prvinah in značaju plebiscitne odločitve,« v: *Koroški plebiscit. Razprave in članki*, ur. Janko Pleterski, Lojze Ude, Tone Zorn (Ljubljana: Slovenska matica, 1970), 215–271.

Andrej Rahten, *Po razpadu skupne države: slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita*. Celje 2020.

Matjaž Ravbar, Poročnik Lojze Ude-borec za slovensko severno mejo, *Stražarji Karavank: Lojze Ude in boji za severno mejo*. Ur. Miha Šimac in Blaž Torkar. Kranj 2018, 38–51.

Zdravko Seručar, *Vojne akcije u Koruškoj 1918/1919 godine*. Beograd 1950.

Petra Svolfšak in Gregor Antoličič, *Leta strahote. Slovenci in prva svetovna vojna*. Ljubljana 2018.

Janez Švajncer, *Slovenska vojska 1918–1919*. Ljubljana 1990.

Blaž Torkar, Ofenziva vojske Kraljevine SHS maja in junija 1919 na Koroškem, *Stražarji Karavank: Lojze Ude in boji za severno mejo*. Ur. Miha Šimac in Blaž Torkar. Kranj 2018, 52–75.

Lojze Ude, Vojaški boji na Koroškem v letu na Koroškem v letu 1918/1919, *Koroški plebiscit: razprave in članki*. Ur. Janko Pleterski in Tone Zorn. Ljubljana 1970, 132–214

Lojze Ude, *Boj za severno mejo 1918–1919*. Maribor 1977.

Vlado Strugar, Milić F. Petrović (ur.), *Veliki rat Srbije za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1918, knjiga 32, Odbrana Države ujedinjenih Srba, Hrvata i Slovenaca 1919–1920*. Beograd 2014.

Janez Osojnik, *Velika Britanija in Koroška 1918–1920*. Magistrska naloga. Maribor 2018.

Gorazd Bajc, Mateja Matjašič Friš, Janez Osojnik, Darko Friš, L'Intervento Italiano in Carinzia dopo la Prima Guerra Mondiale e i Britannici. *Acta Histriae* 28, št. 4 (2020): 711–754.

Janko Pleterski, O prvinah in značaju plebiscitne odločitve, *Koroški plebiscit: razprave in članki*. Ur. Janko Pleterski in Tone Zorn. Ljubljana 1970, 215–271.

GENERAL RUDOLF MAISTER'S LABOT DETACHMENT IN THE MAY–JUNE OFFENSIVE OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN 1919 IN CARINTHIA

Summary

The end of the First World War also meant the disintegration of the Austro-Hungarian Empire, with many new states starting to emerge in the territory. The demarcation between them was extremely difficult due to their multi-ethnicity, which was also the case in the territory of southern Carinthia and Styria, which were populated by both Austrians and Slovenes. The conflict between the Slovenes and the Austrians in Carinthia and Styria developed into an armed conflict, known in Slovene historiography as the battles for the northern border. The fiercest battles with Austrian troops were for Radgona in February 1919, and especially the battles for Carinthia, where the unresolved issue of national demarcation was left to the initiative of the Slovenian and Austrian authorities. The capture of parts of eastern and western Carinthia was followed in December 1918 by an Austrian attack, which pushed the Slovene troops to the Karawanks in the western part. Before the decision was reached at the Paris Peace Conference, the Slovenian side tried to gain better starting positions and in April 1919 began a poorly prepared offensive in eastern Carinthia, which ended with the loss of almost all of Carinthia. A new offensive of the Kingdom of

Serbs, Croats and Slovenes was launched at the end of May 1919, which was also supported by some Serbian units. General Krsta Smiljanić was appointed the commander of the newly planned offensive. The main thrust of the offensive was aimed towards Železna Kapla, with the first of the two auxiliary directions leading from Šoštanj towards Črna na Koroškem and on to Pliberk, and the second along the Drava valley. Five combat detachments were formed for the offensive: Labot detachment, Koroška detachment, Ljubelj detachment, Jesenice detachment and Jezero detachment. Serbian officers were appointed detachment commanders, with the exception of Labot detachment, which was commanded by General Rudolf Maister. After capturing lower Dravograd, the Labot detachment captured Lavamünd and the bridge over the Drava near the village of Lippitzbach. It then captured St. Paul im Lavanttal, thus securing against possible enemy action from the direction of Wolfsberga and Völkermarkt. On 2 June 1919, it ended its military campaign and remained in the St. Paul im Lavanttal region with the task of protecting the routes leading from St. Paul im Lavanttal towards Völkermarkt. The Slovene-Serbian units then reached the Gurk river (Krka) on 4 June and occupied Zollfeld and Klagenfurt on 6 June. On that day, the two sides agreed on a demarcation line, and the decision made at the Paris Peace Conference was to leave the issue of Carinthia up to a plebiscite.

DAS LAWAMÜND-KOMMANDO VON GENERAL RUDOLF MAISTER IN DER MAI-JUNI-OFFENSIVE DES KÖNIGREICHS DER SERBEN, KROATEN UND SLOWENEN 1919 IN KÄRNTEN

Zusammenfassung

Das Ende des Ersten Weltkriegs bedeutete auch den Zerfall der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, auf deren Territorium viele neue Staaten entstanden. Die Abgrenzung zwischen ihnen war aufgrund ihrer Mehrnationalität äußerst schwierig, was auch für das Gebiet Südkärntens und der Steiermark galt, wo Österreicher und Slowenen lebten. Der Konflikt zwischen Slowenen und Österreichern in Kärnten und der Steiermark entwickelte sich zu einem bewaffneten Konflikt, der in der slowenischen Geschichtsschreibung als Kampf um die Nordgrenze bekannt ist. Am heftigsten waren die Kämpfe mit österreichischen Truppen um Radgona im Februar 1919 und insbesondere die Kämpfe um Kärnten, wo die ungelöste Frage der nationalen Abgrenzung der Initiative der slowenischen und österreichischen Behörden überlassen wurde. Der Eroberung von Teilen Ost- und Westkärntens folgte im Dezember 1918 ein Angriff österreichischer Truppen, der slowenische Truppen an die Karawanken im Westteil drängte. Vor der Entscheidung der Pariser Friedenskonferenz versuchte die slowenische Seite, bessere Ausgangspositionen zu erringen und startete im April 1919 eine schlecht vorbereitete Offensive in Ostkärnten, die jedoch mit dem Verlust fast ganz Kärntens endete. Ende Mai 1919 wurde eine neue Offensive des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen gestartet, die auch von einigen serbischen Einheiten unterstützt wurde. Der General Krsta Smiljanić wurde zum Kommandeur der neu geplanten Offensive ernannt. Die Hauptrichtung der Offensive war in Richtung Eisenkappel, die erste der beiden Hilfsrichtungen sollte von Šoštanj in Richtung Črna na Koroškem und weiter nach Bleiburg führen, die zweite entlang des Drautals. Für die Bedürfnisse der Offensive wurden fünf Kampfkommandos gebildet: Lavamünd-Kommando, Kärnten-Kommando, Loiblpass-Kommando, Jesenice-Kommando und Jezersko-Kommando. Mit Ausnahme von Lavamünd-Kommando, das von General Rudolf Maister befehligt wurde, wurden serbische Offiziere zu Kommandeuren ernannt. Nach der Einnahme des unteren Dravograd eroberte das Lavamünd-Kommando Lavamünd und die Brücke über die Drau in der Nähe des Dorfes Lipica.

Dann eroberte er Sankt Paul im Lavanttal und sicherte so eine mögliche feindliche Aktion aus Richtung Wolfsberg und Völkermarkt. Am 2. Juni 1919 beendete er seine militärische Laufbahn und blieb im Kreis Sankt Paul im Lavanttal mit der Aufgabe, die von Sankt Paul im Lavanttal nach Völkermarkt führenden Wege zu schützen. Am 4. Juni erreichten slowenisch-serbische Einheiten dann die Krka und besetzten am 6. Mai Zollfeld und Klagenfurt. An diesem Tag einigten sich beide Seiten auf eine Demarkationslinie, und die Pariser Friedenskonferenz beschloss schließlich, dass Kärntens Zugehörigkeit durch eine Volksabstimmung festgestellt wird.

Nogometni klubi kot sooblikovalci slovenske nacionalne zavesti v Mariboru (1918–1941)

Tin Mudražija*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94:796.332(497.4Maribor)"1918/1941"

Tin Mudražija: Nogometni klubi kot sooblikovalci slovenske nacionalne zavesti v Mariboru (1918–1941). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 92=57(2021), 2–3, str. 155–176

Avtor v svojem prispevku nudi vpogled v specifično mariborsko nogometno zgodovino v obdobju med obema vojnama (1918–1941). V nadaljevanju se posveti predstavitvi osrednjega nogometnega kluba nacionalno zavednih Slovencev v Mariboru z imenom I. SSK Maribor (*Prvi slovenski športni klub Maribor*), njegovega velikega konkurenta z imenom Delavsko športno društvo Železničar, ter še nekaterih slovenskih nogometnih klubov, ki so morda nekoliko manj, a vendar izjemno resno med obema vojnama posegali v mariborsko nogometno dogajanje. Glavni namen prispevka je predstaviti ključne mejnike v začetnem poglavju mariborske nogometne zgodovine, zaradi katerih je razvoj nogometa v Mariboru v obdobju med obema vojnama (1918–1941) kazal nekatere posebnosti, ki so ga bistveno razlikovale od nogometnega razvoja v drugih delih tedanje Kraljevine SHS/Jugoslavije, ter komentirati okoliščine, zaradi katerih so posamezni mariborski nogometni klubi v obdobju med obema vojnama (1918–1941) odigrali pomembno vlogo pri oblikovanju slovenske nacionalne zavesti.

Ključne besede: Maribor, nogomet, Prvi slovenski športni klub Maribor, Delavsko športno društvo Železničar, Ljubljanska nogometna podzveza

* dr. Tin Mudražija, asistent, Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija, tinmudrazija@yahoo.com

1.01 Original Scientific Article

UDC 94:796.332(497.4Maribor)"1918/1941"

Tin Mudražija: Football Clubs as Co-Creators of the Slovenian National Consciousness in Maribor (1918–1941). Review for History and Ethnography, Maribor 92=57(2021), 2–3, pp. 155–176

In the article, the author provides an insight into the specific history of football in Maribor during the period between the two world wars (1918–1941). This is followed by a presentation of the central football club of nationally conscious Slovenes in Maribor, called I. SSK Maribor (First Slovene Sports Club Maribor or *Prvi slovenski športni klub Maribor*), its big competitor called Railway Workers Sports Club *Železničar* (*Delavsko športno društvo Železničar*), and some other Slovenian football clubs that played their part on the Maribor football scene in the period between the two world wars, albeit with a slightly less prominent but still quite serious role. The main purpose of the article is to present the key milestones in the initial chapter of Maribor football history, which led to the some peculiarities in the development of football in Maribor in the period between the two world wars (1918–1941), which significantly distinguished it from the development of football in other regions of the then Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia, and to provide a commentary on the circumstances that led individual football clubs from Maribor in the period between the two wars (1918–1941) to play an important role in shaping the Slovenian national consciousness.

Keywords: Maribor, football, First Slovene Sports Club Maribor, Railway Workers Sports Club *Železničar*, Ljubljana Football Subassociation

Razpad Avstro-Ogrske in ustanovitev nove skupne države južnih Slovanov, Kraljevine SHS/Jugoslavije,¹ sta odprla tudi razvoju športa na Slovenskem nove možnosti, čeprav je telovadba kot ena od obeh oblik telesne vzgoje v Kraljevini – vsaj v začetni fazi – še uživala prednost. Čeprav Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Jugoslavija zaradi notranjih nasprotij in nerešenih vprašanj,² tako socialnih kot nacionalnih, ni izpolnila pričakovanj, so se v novi, skupni državi le odprle možnosti tudi za razvoj telesne kulture. Novo gospodarsko in politično okolje je kljub vsem svojim težavam in slabostim tudi za razvoj športa pomenilo obdobje velikega napredka.³ Jugoslovanski nogomet je vse od ustanovitve krovne nogometne organizacije⁴ v Zagrebu 13.

¹ Janez Cvirn, Jure Gašparič, »Neizbežnost razpada Habsburške monarhije – slovenski pogled«, *Studia Historica Slovenica* 5, št. 1–2–3 (2005), str. 443–456.

² Bojan Balkovec, *Prva slovenska vlada 1918–1921*, Znanstveno in publicistično središče (Ljubljana, 1992), str. 21–23.

³ Drago Stepišnik, *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*, Državna založba Slovenije (Ljubljana, 1968), str. 159, 198; Janko Prunk, *Zgodovina Evrope v dobi racionalistične civilizacije 1775–2015*, Cankarjeva založba (Ljubljana, 2015), str. 376–378; Oto Luthar, *The Land Between: A History of Slovenia*, Peter Lang Verlag (Frankfurt am Main, 2008), str. 385–400.

⁴ »Sport«, *Novosti*, št. 103, 13. 4. 1919, str. 4; »Sport: Jugoslavenski nogometni savez«, *Novosti*, št. 106, 17. 4. 1919, str. 4.

aprila 1919 počasi,⁵ a vztrajno rasel tako na organizacijski kot tudi na športni ravni. Svoje je naredila tudi vse večja zastopanost nogometa v jugoslovanskih tiskanih medijih, zaradi česar so posamezni klubi – med njimi tudi slovenski – postajali vse bolj prepoznavni na celotnem ozemlju Kraljevine.⁶

Razvoj nogometa v Mariboru je imel v obdobju med obema vojnama (1918–1941) nekatere posebnosti, ki so ga bistveno ločevale od nogometnega razvoja v drugih delih tedanje Kraljevine. Posebnost mariborskih razmer je bila v tem, da tukaj niti na športnem polju ni bilo mogoče zanikati konfliktnih razmerij, ki so vladala na relaciji Nemci – Slovenci; tekme so bile zato ostrejšje, uspeh pa ni odločal samo o športni časti, temveč je zmaga Slovencev ali Nemcev v takratnih okoliščinah pomenila tudi politični uspeh.⁷ Lokalne oblasti so se tako poleg športnih izzivov morale spopadati tudi z nenehnimi političnimi in narodnostnimi nesoglasji med nemškimi in slovenskimi klubi, nacionalna nasprotja pa so se odražala tako na nogometnih igriščih kot tudi med klubskimi upravami.⁸ Položaj, v kakršnem se je takoj po vojni znašel športni Maribor, je v svoji kolumni v ljubljanskem športnem tedniku *Sport* odlično opisal tudi tedanji vodja mariborskega medklubskega odbora pri Ljubljanski nogometni podzvezi Radovan Šepc:

»Vzrok, ki ovira razvoj športa v Mariboru, je nacionalizem, ki se skriva za masko športa. Med prednje trdnjave nemškega »Dranga« k morju je spadal poleg Celja in Ptuja tudi Maribor in ni se čuditi, če se zdaj obojestransko oživel narodna čustva srečajo tudi na športnem polju. V tem oziru, mislim, niso zadostno umevali in upoštevali ne v Ljubljani, ne v Mariboru teh izjemnih

⁵ Hrvatski državni arhiv (HDA), fond Zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, VI-21, 25414/1919, škatla 4698, Izvadak iz zapisnika osnivačke skupštine Jugoslavenskog nogometnog saveza održane 13. travnja 1919 u prostorijama kavane »Medulić« u Zagrebu.

⁶ V dosedANJI strokovni literaturi, ki se dotika omenjene tematike, avtorji večinoma zmotno navajajo podatek – slednje gre najverjetneje pripisati dejstvu, da so avtorji kot svoj primarni vir pri raziskavah uporabljali tedanje dnevno časopisje, ki je o ustanovitvi Jugoslovanske nogometne zveze (JNZ) na svojih straneh večinoma poročalo šele 15. aprila 1919 ali celo kasneje, da je bila Jugoslovanska nogometna zveza ustanovljena 14.–15. aprila 1919 v Zagrebu. Iz originalnega zapisnika ustanovne skupščine Jugoslovanske nogometne zveze, ki ga hrani Hrvaški državni arhiv (*Hrvatski državni arhiv*) v Zagrebu, lahko jasno razberemo podatke, da je bila Jugoslovanska nogometna zveza ustanovljena 13. aprila 1919 ob 20:45 v kavarni »Medulić« v Zagrebu. Na ustanovni seji so bili prisotni predstavniki osmih klubov. 1. HŠK Građanski, HAŠK Zagreb, Šport Klub CV, Hrv. Šport Klub Ilirija, Atletski Klub Kroatia, Športski Klub Šparta, Hrv. Šport Klub Slavija, Hrv. Šport Klub Slaven. Več o tem: Hrvatski državni arhiv (HDA), fond Zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, VI-21, 25414/1919, škatla 4698, Izvadak iz zapisnika osnivačke skupštine Jugoslavenskog nogometnog saveza održane 13. travnja 1919 u prostorijama kavane »Medulić« u Zagrebu.

⁷ Rudi Turk, *VEČ kot igra: 80 let nogometa na območju Maribora*, Medobčinska nogometna zveza Maribor (Maribor, 2008), str. 15.

⁸ »Deset let Ljubljanskega nogometnega podsaveza«, *Sportni list*, št. 16, 31. 5. 1930, str. 2.

razmer. Težko delo čaka tukaj odbore vseh mariborskih športnih klubov oziroma društev, ki morajo poskrbeti, da se njihovi člani postavijo izključno le na športni program brez vsakih predsodkov. Šport potem ne bode več zanimiv samo po meri medsebojnih sil, nego tudi važen faktor v telesni in duševni vzgoji vsega naroda.«⁹

Slika 1: Ljubljanski športni tednik *Sport* je na svojih straneh pogosto poročal o političnih in narodnostnih nesoglasjih med nemškimi in slovenskimi klubi v Mariboru, ki so se odražala tako na nogometnih igriščih kot tudi med klubskimi upravami. Vir: Arhiv avtorja.

Nacionalna nestrpnost, ki je med Nemci in Slovenci vladala v Mariboru takoj po koncu prve svetovne vojne, je skoraj popolnoma paralizirala mariborsko športno dogajanje, na kar so skoraj vsak dan opozarjali tudi takratni časniki. Eden takih člankov je bil objavljen 24. julija 1920 v športnem tedniku *Sport*:

»Celoten vtis igre je žal tik pred zaključkom pokvarila mariborska nemška publika z incidentom, ki si zasluži, da se ga ostro obsoja in ki je izzval intervencijo navzočega vojaštva. Prave krivce in povzročitelje vednih športnih škandalov v Mariboru je iskati med člani in funkcionarji klubov, kar je žalosten faktum in s čimer se bo moral resno baviti nogometni savez. Značilno za namene gotovo stalne publike v Mariboru je, da prihaja na športni prostor s piščalkami v žepu, titulira podsaveznega sodnika s »krainisches Schwein« (kranjska svinja, op. a.) in obklada igralce, seveda slovenske, s pljunki. Če niso takozvani nemški klubi

⁹ Radovan Šepec, »Sport v Mariboru«, *Sport*, št. 2, 8. 2. 1921, str. 13.

v Mariboru zmožni napraviti med svojimi pripadniki reda in vpeljati mednje dostojnost, bodo morali sanirati te razmere drugi, če ne drugače politične oblasti z razpustom takih klubov.»¹⁰

Če nekoliko posplošimo, lahko rečemo, da so bili nogometni klubi neka-kšna zrcalna slika tedanjega mariborskega družbenega stanja. V prispevku smo se osredotočili predvsem na tiste mariborske klube, ki so v obdobju med obema vojnama (1918–1941) odigrali pomembno vlogo pri oblikovanju slovenske nacionalne zavesti.

PRVI SLOVENSKI ŠPORTNI KLUB MARIBOR ALI PREPROSTO »MARIBORČANI«

Kot vidimo iz razpoložljivih virov, je Prvi slovenski športni klub Maribor (dalje: I. SSK Maribor) nastal v politično izredno razgibanem in prelomnem letu 1919. Njegov prvi predsednik je postal Drago Kobi, podpredsednik dr. Fran Irgolič, odborniki pa so bili dr. Ivo Rosina, dr. Makso Šnuderl, Ivan Roglič, dr. Fran Stamol, dr. Bogan Pogačnik, Ivo Vauda, Srečko Voglar, Radovan Šepec, Fedor Rosina in dr. Odon Planinšek. I. SSK Maribor je nastal v izpostavljenem obmejnem Mariboru, ki se mu velikonemci nikakor in nikoli niso želeli odpovedati. Pomenil je zmago mlade slovenske športne generacije, ki se je porajala v Mariboru tik pred prvo svetovno vojno v slovenskem nogometnem klubu Concordia. Tako Concordia kot I. SSK Maribor, ustanovljen 28. junija 1919 v igralnici tedanje kavarne Jadran na vogalu Partizanske ceste in Mlinske ulice v Mariboru,¹¹ je v začetnem obdobju poudarjal pomen narodnostnega boja ter uveljavljal slovensko mladino na športnem področju. I. SSK Maribor je najprej ustanovil nogometni odsek, ki ga je vodil Ivo Vauda.¹²

¹⁰ »Prvenstvena tekma Hertha, Maribor : Maribor, Maribor 4 : 3 (1 : 1)«, *Sport*, št. 5, 24. 7. 1920, str. 7.

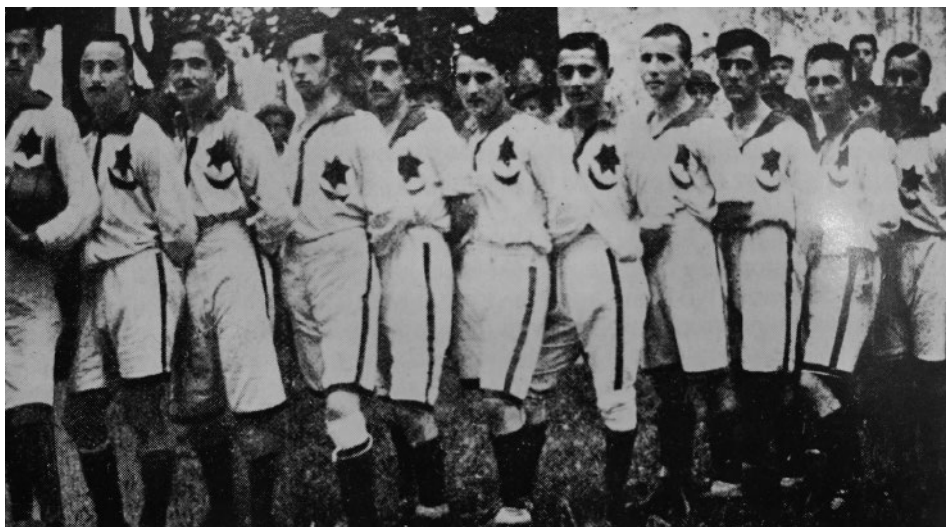
¹¹ »Nogometna tekma«, *Mariborski delavec*, št. 145, 29. 6. 1919, str. 3.

¹² Mirko Fajdiga, »60 let I. SSK Maribor – SŠD Polet – MŠD Branik«, v: *Zbornik prvega Prvega slovenskega športnega kluba Maribor, Sindikalnega športnega društva Polet in Mariborskega športnega društva Branik 1919–1979*, ur. Mirko Fajdiga (Maribor, 1979), str. 10 (v nadaljevanju: Fajdiga, »60 let I. SSK Maribor – SŠD Polet – MŠD Branik«); Arhiv Jugoslavije, fond FSJ, škatla K-110 (Slovenija), Fudbalski savez Jugoslavije, Nogometna podzveza Maribor, str. 1–2 (v nadaljevanju: Fond FSJ, 50-Godišnjica Fudbalskog saveza Jugoslavije, Slovenija, Nogometna podzveza Maribor); Arhiv Jugoslavije, fond Dvor Kraljevine Jugoslavije, škatla 74 (Kancelarija kralja), dokument 396 – 1. SSK Maribor.

Slika 2: Značka z grbom 1. SSK Maribor. Vir: Arhiv avtorja.

Nogometaši so sprva trenirali – podobno kot njihov največji konkurent, moštvo SV Rapida – v Melju na travniku za vojašnico, na travnikih ob Tomšičevem drevoredu in na travnikih nasproti železniškega kolodvora na Studencih, tekmovali pa so na Teznem in kratek čas tudi na travniku ob Križevem dvoru (*Kreuzhofwiese*) na Ruški cesti. Svoje igrišče so dobili leta 1920 v Ljudskem vrtu. Vsi nogometaši pa so morali najprej vneto pomagati pri gradnji igrišča, ki se je z leti moderniziralo in dobilo garderobo, tribuno, ograjo in takrat nepogrešljivo leseno bariero.

Slika 3: Najstarejša ohranjena fotografija moštva 1. SSK Maribor iz leta 1919.

Vir: Pejić, »Prvi slovenski športni klub Maribor«, str. 202.

V prvem letu je moštvo nastopalo v naslednji postavi: Pucelj, Martin Safran, Nabergoj, Ivo Vauda, Alfred Gauer, Radolič, Fric Gauer, Dore Ogrizek, Rebolj, Rudolf Ferk in Nesti Škrabar. V Mariboru je bilo leta 1919 na vsakem koraku čutiti miselnost narodnega prebujanja. Ustrezno temu so bili izbrani

tudi prvi klubski dresi: bela srajca z rdečim ovratnikom in modrimi manšetami ter rdečo zvezdo z modrim polmesecem na prsih, kar naj bi ponazarjalo staroslovenski grb.¹³

Naj pri tem jasno poudarim, da je bil najmočnejši mariborski nogometni klub v letih po prvi svetovni vojni nemški Rapid. Vse želje in prizadevanja I. SSK Maribor so bila usmerjena v to, kako bi to (osovraženo) moštvo vrgel z mariborskega nogometnega prestola. Moštvi sta prvo medsebojno tekmo odigrali 11. julija 1920. Srečanje Rapid: I. SSK Maribor, ki se je končalo z gladko zmago *Rapidlerjev* s 5:0 (4:0), je bilo tudi premierno srečanje *Mariborčanov* v tekmovalnih sistemih Ljubljanske nogometne podzveze, med drugim pa je I. SSK Maribor s tekmo odprl tudi svoje novo igrišče v Ljudskem vrtu, približno tam, kjer danes stoji stadion Ljudski vrt.¹⁴ Leta 1920 je bil I. SSK Maribor sprejet tudi v Ljubljansko nogometno podzvezo, prvi verificirani igralski kader, ki je nastopil na prvenstvu podzveze, pa so sestavljali: Slavko Adamovič, Ivan Belovajdič, Franc Breznik, Marjan Butkovič, Josip Černy, Milivoj F. Dits, Rudolf Ferk, Leo Gašič, Vlado Haberstock, Rudolf J. Jagič, Viktor Mesarov, Nikola M. Mikec, Martin Safran, Ernst Skrabar, Ladi Skrabar, Mirko Soršak, Radovan Šepec, Rajko Turk, Andre Uršičič, Ivo Vauda, Srečko Voglar, Franc Fridau, Ferdo Širola, Dore Ogrizek, Franc Glaser, Edvard Pernat in Emil Pernat.¹⁵ Klubski sestanki nogometne sekcije I. SSK Maribor so se večinoma odvijali v gostilni Zamorc v Gosposki ulici v Mariboru, ki je bila tudi neke vrste »sedež uprave«.¹⁶

Pri obravnavanju pomembne politične vloge, ki jo je v narodno-domoljubnem vidiku odigral I. SSK Maribor, je treba poudariti, da je to veljalo do okoli leta 1932. Po tem letu pa je bilo zaznano hitrejšo širjenje komunistične miselnosti tudi na področju telesne kulture v Ljudskem vrtu. Pri Sokolu matica sta od 1931 do 1. maja 1934, ko sta bila aretirana in pozneje obsojena, politično-revolucionarno delovala vodilna komunista Milan Apih in kasnejši narodni heroj Franjo Vrnč. V sredinah, kjer sta delovala, je postopoma prihajalo do pomembnih političnih in levičarsko-ideoloških premikov. Apih in Vrnč sta imela kmalu veliko privržencev in simpatizerjev. Intenzivno delovanje tako

¹³ Slobodan Pejić, »Prvi slovenski športni klub Maribor«, v: Zbornik prvega Prvega slovenskega športnega kluba Maribor, Sindikalnega športnega društva Polet in Mariborskega športnega društva Branik 1919–1979, ur. Mirko Fajdiga (Maribor, 1979), str. 203 (v nadaljevanju: Pejić, »Prvi slovenski športni klub Maribor«).

¹⁴ »Prvenstvena tekma Rapid : Maribor 5 : 0 (4 : 0)«, *Sport*, št. 4, 17. 7. 1920, str. 7; »Mesterschaftswettspiel Rapid – S.K. Maribor«, *Marburger Zeitung*, št. 151, 10. 7. 1920, str. 3; »Mesterschaftswettspiel Rapid – S. K. Maribor 5 : 0 (4 : 0)«, *Marburger Zeitung*, št. 156, 17. 7. 1920, str. 3.

¹⁵ »Službene objave«, *Sport*, št. 6, 5. 2. 1921, str. 48.

¹⁶ »I. SSK Maribor – nogometna sekcija«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 52, 6. 7. 1927, str. 3.

imenovane skupine Apih – Vrunč je bilo v društvu in na igrišču Sokola matic, v Narodnem domu in drugje. Ker pa sta imela I. SSK Maribor in Sokol matica v Ljudskem vrtu skupna igrišča in skupne prostore v Narodnem domu, je revolucionarna komunistična misel uspešno prehajala tudi na mlajše športnike I. SSK Maribor. Mnogi športniki I. SSK Maribora so telovadili pri Sokol matici in tako prihajali v neposredni stik s komunistično skupino pri matici, veliko pa je bilo tudi članov Sokola matic, ki so bili včlanjeni v različne sekcije I. SSK Maribora in tudi oni so prenašali komunistično misel v I. SSK Maribor. Po obračunu s skupino Apih – Vrunč se je nenaklonjenost režima kmalu izkazala tudi proti I. SSK Maribor. Nedvomno je režim opazil, da mu množice, ki se zbirajo v Ljudskem vrtu, ne želijo več slepo slediti. Mestna občina Maribor na čelu z županom dr. Franjem Lipoldom je avgusta 1934 sklenila, da se I. SSK Maribor odrekajo vse pravice, ki jih je dotlej imel na podlagi desetletne pogodbe za najem igrišča v Ljudskem vrtu. Občina je sklep utemeljevala s tem, da potrebuje Ljudski vrt za otroško igrišče za bližnji mladinski dom, ki je bil v Langerjevi vili v Ljudskem vrtu.¹⁷ Do konca leta 1935 so mu še dovolili, da lahko na igrišču dvakrat na teden trenira ter ob nedeljah igra tekme. I. SSK Maribor se je temu drastičnemu ukrepu upiral, saj so ugotovili, da občina nima tehtnega vzroka za odvzem igrišča. Vsa prizadevanja in protesti funkcionarjev I. SSK Maribor so bili zaman. Očitno so prevladali že omenjeni »sporni« politični razlogi. Nogometna sekcija I. SSK Maribor je morala tako maja 1936 po šestnajstih letih brezpogojno oditi z lastnega igrišča; objektivno je torej mariborska občina I. SSK Maribor v zadnjem obdobju zelo oškodovala. Zanimiv je tudi podatek, da je imel I. SSK Maribor vseskozi v svojih vrstah veliko število častnikov, podčastnikov in drugega vojaškega osebja, ki je leta 1934 množično začelo izstopati iz kluba. Sklepamo lahko, da je po ocenah režima obstajala nevarnost, da se vojaške osebe pri I. SSK Maribor lahko politično »okužijo«.¹⁸

Za I. SSK Maribor, ki so mu leta 1936 odvzeli igrišče, pa so se začele hude težave. Klub je bil vse do nemške okupacije in do svoje ukinitve brezdomec. Mariborčani so sicer dobili v najem majhno, neprimerno igrišče bivše SK Svo-bode v Magdalenskem parku na desnem bregu Drave, na katerem pa so lahko samo trenirali.¹⁹ Tekme so igrali po različnih igriščih v mestu, med drugim tudi na igrišču neposrednega tekmeca SV Rapid na Poljanah. Klub je zašel zato tudi v velike finančne težave, saj jim je denar od prodaje vstopnic predstavljal glavni vir klubskega dohodka in osnovo za delovanje. Mariborčani

¹⁷ V Langerjevi vili v Mladinski ulici 29 v Mariboru se danes nahaja sedež uprave NK Maribor in ŠD Branik (op. a.).

¹⁸ Fajdiga, »60 let I.SSK Maribor – SŠD Polet – MŠD Branik«, str. 19–20.

¹⁹ Pejič, »Prvi slovenski športni klub Maribor«, str. 213.

so bili nekajkrat tako na robu, da so celo razmišljali o razpustitvi športnega društva. Dejavni funkcionarji I. SSK Maribor so leta 1938 zasnovali zadruge »Mariborski stadion«, preko katere so zbirali sredstva in pripravili načrt za gradnjo stadiona. V ta namen so celo kupili 18.000 m² zemljišča za stadion ob Koroški cesti, vsa njihova prizadevanja pa je žal pokopala druga svetovna vojna.²⁰

Za Mariborčane je bilo po rezultatih najuspešnejše obdobje med letoma 1930 in 1933 ter 1938 in 1939, ko so trikrat osvojili naslov slovenskega prvaka, ali uradno, prvenstvo Ljubljanske nogometne podzveze. I. SSK Maribor je prvi velik uspeh doživel v sezoni 1930–1931 – ta je potekala v odsotnosti ljubljanskih klubov SK Ilirije in AŠK Primorja, ki ju je Jugoslovanska zveza (neupravičeno) neposredno priključila k zaključnim bojem za naslov prvaka Kraljevine Jugoslavije – v kateri so se Mariborčani v finalu prvenstva pomerili z ljubljanskim moštvom SK Svobode. Mariborski I. SSK je skromno moštvo Svobode na obeh tekmah dobesedno pometel s travnatih igrišč; na prvi tekmi so Mariborčani slavili z visokim rezultatom 7:2,²¹ podoben scenarij pa je bil tudi na povratnem srečanju v Ljubljani, ki so ga Mariborčani še enkrat prepričljivo dobili, tokrat s 6:0. Zgodovinski prvi naslov prvaka so Mariborčani osvojili v postavi Čiro Koren, E. Koren, Stanko Bertoncely, Miro Vodeb, Konič, Franjo Jež, Miro Starc, Pepček Bertoncely, Terglec, Justi Hreščak in Tonček Priveršek. Prvo ime mariborskega moštva je bil zagotovo Josip »Pepček« Bertoncely, ki je na prvem srečanju kar štirikrat zatresel mrežo SK Svobode, bil pa je strelec tudi na povratnem srečanju v Ljubljani.²² Pepček Bertoncely se je v dresu I. SSK Maribora čez noč uveljavil kot eden najboljših slovenskih nogometašev, ta status pa je ohranil vse do konca svoje bogate kariere, v kateri je poleg I. SSK Maribora igral še za AŠK Primorje in reprezentančno ljubljansko moštvo SK Ljubljana. Pepčka Bertoncelyja lahko vsekakor postavimo ob bok največjim slovenskim nogometnim imenom prve polovice preteklega stoletja: vratarju Maksimilijanu Mihelčiču, reprezentančnemu branilcu Stanku Tavčarju in Sandiju Lahu. O tem, kako priljubljen je bil Pepček Bertoncely, priča

²⁰ Fajdiga, »60 let I. SSK Maribor – SŠD Polet – MŠD Branik«, str. 21.

²¹ »Tekmovanje za nogometno prvenstvo Dravske banovine: I. SSK Maribor : SK Svoboda (Ljubljana) 7:2 (4:1)«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 155, 13. 7. 1931, str. 3; »I.SSK Maribor:SK Svoboda 7:2 (4:1)«, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 158a, 13. 7. 1931, str. 5.

²² »I. SSK Maribor prvak LNP: I. SSK Maribor : SK Svoboda (Ljubljana) 6:0 (2:0)«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 173, 3. 8. 1931, str. 3; »I. SSK Maribor – prvak LNP: I. SSK Maribor : SK Svoboda 6:0 (2:0)«, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 176a, 3. 8. 1931, str. 5; Fond FSJ, 50-Godišnjica Fudbalskog saveza Jugoslavije, Slovenija, Nogometna podzveza Maribor, str. 1.

tudi podatek, da so ga takratni časniki v člankih namesto s polnim imenom in priimkom naslavljali samo s *Pepček*.²³

Slika 4: Izjemno uspešno moštvo 1. SSK Maribor iz leta 1930. Kot prvi z leve kleči eden izmed najboljših slovenskih nogometašev v obdobju med obema vojnoma Stanko »Pepček« Bertoncelj. Vir: Pejić, »Prvi slovenski športni klub Maribor«, str. 209.

I. SSK Maribor je v sezoni 1932–1933 sicer ponovno osvojil naslov prvaka, čeprav je treba upoštevati, da v tekmovanju ni sodelovalo ljubljansko Primorje, ki se je pred tem uvrstilo v zaključne boje za naslov prvaka Kraljevine Jugoslavije. Iz takratnih časnikov sicer lahko razberemo podatek, da kakovost takratnega mariborskega nogometa ni bila na visoki ravni. V enem izmed takih člankov je *Mariborski večernik Jutra* takole opisal derbi med Rapidom in I. SSK Mariborom, ki je bil avgusta 1932 odigran pred komaj 200 gledalci v Ljudskem vrtu:

»Saj je še teh borih 200 ljudi razočarano zapuščalo igrišče, ker to, kar so videli, lahko nudi sleherno provincijsko mestece. Od dveh prvorazrednih podzveznih klubov pričakuje športna publika mnogo več!! Sploh bi bilo treba enkrat energično izpregovoriti o mariborskem nogometu, ki faktično rapidno nazaduje. Večkrat se čuje, da je publika kriva slabe forme naših moštev, ker ne kaže dovolj razumevanja za nogometne prireditve. Na tem mestu pa bodi poudarjeno, da so krivi tudi klubi sami, tako neuspehom svojih moštev, kot slabega obiska

²³ Prav tam.

s strani publike. (...) Še je čas in vsem mariborskim klubom svetujemo, naj se resno pripravljajo, če hočejo uspeti!»²⁴

Prvenstvo se je v tej sezoni odvijalo po dvokrožnem ligaškem sistemu, Mariborčani pa so na koncu z devetimi zbranimi točkami za seboj pustili moštva SV Rapid (8 točk), SK Železničar (5 točk) in popolnoma razbito SK Ilirijo (4 točke). Iz poročil v takratnih časnikih lahko razberemo podatek, da je I. SSK Maribor v sezoni 1932–1933 nastopal v postavi: vratar Gutmaier, Savo, Stanko Bertoncelj, Miro, Kirbiš, Vlado Kukanja, Zemljič, Justi Hreščak, Pepček Bertoncelj, Tonček Priveršek in Breatoni.²⁵

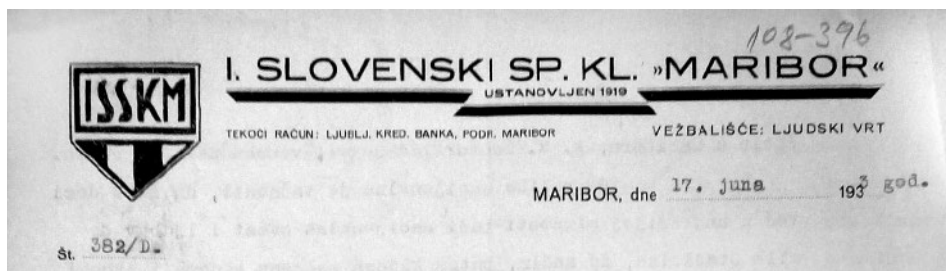
Po nekajletni globoki krizi v vrstah I. SSK Maribor, ki je izhajala iz izgube igrišča v Ljudskem vrtu in odhoda nekaterih najboljših klubskih igralcev k neposrednemu konkurentu, AŠK Primorje (Stanko Bertoncelj, Pepček Bertoncelj), se Mariborčani uspešno vračajo na pota stare slave v sezoni 1938–1939, ko so osvojili še svoj tretji naslov prvaka Ljubljanske nogometne podzveze. Mariborčani so bili v finalu v dveh tekmah boljši od v tisti sezoni izjemno kakovostnega jeseniškega moštva SK Bratstvo, ki je v sezoni 1938–1939 morda celo igralo najboljši nogomet na Slovenskem. Mariborčani so prvo tekmo na Jesenicah, ki jo je zaznamovalo izjemno slabo sojenje, na koncu dobili s 3:1 in si s tem na široko odprli pot do naslova.²⁶ Tudi povratna tekma v Mariboru je minila v znamenju I. SSK Maribora, ko je ponovno slavil, tokrat z 2:1, in si zagotovil po sezonah 1930–1931 in 1932–1933 še tretji naslov najboljšega moštva Ljubljanske nogometne podzveze. Mariborčani so v tem obdobju nastopali v postavi: vratar Marguč, Korent, Lojze Kramberger, Gomolj, Zdenko Šonaja, Janžekovič, Welle, Miloš Ogrizek, Janez Varl, Dušan Vodeb, Žaro Vesnaver, Aleš Tičar, Jaušovec, Miran Cizelj, Slavko Starc, Ivan Gajšek, Bačnik in Milivoj Selinšek.²⁷

²⁴ »SK Rapid : ISSK Maribor 2 : 1 (2 : 0)«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 182, 13. 8. 1932, str. 4.

²⁵ »I. SSK Maribor prvak LNP«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 99, 2. 5. 1933, str. 3; »I. SSK Maribor - prvak LNP«, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 100a, 1. 5. 1933, str. 5; »Nogometno prvenstvo LNP končano«, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 105a, 8. 5. 1933, str. 7; Fond FSJ, 50-Godišnjica Fudbalskog saveza Jugoslavije, Slovenija, Nogometna podzveza Maribor, str. 1.

²⁶ I. SSK Maribor na pol pota do prvenstva«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 104, 8. 5. 1939, str. 5; »Finale za prvenstvo LNP: poraz na domačih tleh«, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 105a, 8. 5. 1939, str. 7.

²⁷ »I. SSK Maribor prvak Slovenije«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 110, 15. 5. 1939, str. 5; »Konec prvenstva LNP: prvak LNP je v Mariboru«, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 111a, 15. 5. 1939, str. 7; Fond FSJ, 50-Godišnjica Fudbalskog saveza Jugoslavije, Slovenija, Nogometna podzveza Maribor, str. 1.

Slika 5: Vizitka z grbom I. SSK Maribor s sredine tridesetih let preteklega stoletja. Vir: *Arhiv Jugoslavije, fond Dvor Kraljevine Jugoslavije, škatla 74 (Kancelarija kralja), dokument 396 – I. SSK Maribor.*

Z okupacijo Jugoslavije aprila 1941 je bilo konec tudi I. SSK Maribor. Nogometnemu klubu so Nemci zaplenili vso opremo, večino igralcev pa zaprli ali izgnali. Mnogo igralcev je pozneje odšlo v partizane ali se pridružilo kakšnim drugim vojaškim formacijam, mnogi so v vojni vihuri izgubili življenja, nekateri pa so dočakali svobodo in so sodelovali pri ustanavljanju novih, zdaj »fiskulturnih društev« v povojni Jugoslaviji.²⁸

SK ŽELEZNIČAR ALI POPULARNI MARIBORSKI »AJZNPONARJI«

Ustanovitev Delavskega športnega društva Železničar je prinesla v mariborsko nogometno življenje izredno živahnost. Novoustanovljeni nogometni klub se je že na začetku močno uveljavil in postal takrat vodilnima mariborskima kluboma I. SSK Maribor in Rapidu skoraj enakovreden tekmeč. Nogomet je bil najprivlačnejša športna dejavnost v takratnem naselju Kolonija, večina ustanoviteljev Delavskega športnega društva Železničar pa je bila zaposlenih v takratnih Železniških delavnicah ali Kurilnici.²⁹ Ustanovni občni zbor SK Železničar – Športno društvo Železničar je bil 4. julija leta 1927 v gostilni Senica v takratni Tattenbachovi ulici 5 (danes Ulica kneza Koclja). Na njem so se zbrali predstavniki vseh železničarskih sredin v Mariboru, ki so med seboj že leta 1926 začele igrati nogomet. Od 26. ustanovnih članov društva danes vemo za imena dvaindvajsetih. To so bili: Ivo Vauda, Edo Senica, Ernest Senica, Franc Klajdarič, Jože Vračko, Jože Fišer, Jože Jenko, Rajko Turk, Ivan Glaser, Hugo Marusig, Jože Petan, Rudolf Vogrinec, Jože Mohorko, Alojz Marinič, Jože Bačnik, Gvido Mazi, Rudolf Koudelka, Ernest Frangež, Franc Podpečan,

²⁸ Pejič, »Prvi slovenski športni klub Maribor«, str. 214.

²⁹ Marjan Žnidarič, Zmago Gomzi, *Železničarsko športno društvo Maribor (1927–2007): ob 80-letnici društva*, Železničarsko športno društvo, (Maribor, 2007), str. 120 (v nadaljevanju: Žnidarič in Gomzi, *Železničarsko športno društvo Maribor (1927–2007)*).

Alojz Fašing, Ivan Safran in Vinko Glavič. Pobudo za ustanovitev društva so dali Vauda, Glaser, Turk, Petan in Senica, ki so leta 1919 pomagali že pri ustanovitvi I. SSK Maribor. Prvi predsednik društva je postal Edo Senica, ki je društvo vodil do leta 1932, nato ga je za dve leti nasledil Bogo Volf. Jože Gruden je predsedoval društvu od leta 1934 do 1936, ko je postal predsednik Dobromil Uran, ta pa je društvo vodil do leta 1941, ko je nacistična okupacijska oblast vsa slovenska društva ukinila.³⁰

Ker so po prvi svetovni vojni razna športna društva hitro nastajala in propadala, ustanovni občni zbor SK Železničar v tisku ni vzbudil večje pozornosti. Svoje je naredilo tudi dejstvo, da je jedro članov novonastalega športnega društva prihajalo iz siromašnega delavskega naselja Kolonija, ki so ga številni Mariborčani prezirali, nekateri – predvsem tisti iz višjih slojev in Nemci – pa so se mu celo posmehovali. Dober vpogled v odnos Mariborčanov do naselja Kolonija lahko razberemo iz članka *Mariborskega večernika Jutra*, v katerem neimenovani novinar opisuje življenje v tem delavskem naselju:

»Železniška kolonija je postala že prava ciganska vas. Na zunanost hiš se že od davno ne gleda in so vsi že navajeni na kolonijsko umazanost. Zdaj se pa na vseh koncih in krajih pojavlja kot posledica dolgoletnega zanemarjanja vsesplošno razpadanje. Raz streh pada opeka, okna in vrata se majo v tečajih, greznice se vdirajo, gnoj se razliva, po stenah režijo velike razpoke in tako bo v nekaterih hišah bivanje postalo življenjsko nevarno, če ne bodo izvršena nujna popravila.«³¹

Nogometnega kluba SK Železničar zaradi skromne denarne podpore tako nihče ni jemal preveč resno. Nekateri so celo menili, da ga bo doletela podobna usoda kot propadla nogometna društva SK Herto, SV Vesno, SK Korotan in SK Rote elf. Toda SK Železničar je z nadarjenimi nogometaši kmalu začel navduševati privrženca nogometa na obeh bregovih Drave. Temelj kakovostne rasti kluba so bili nogometaši, vzgojeni v klubu. V tistem obdobju so igrali bratje Frangež – najstarejši Ernest »Nesta«, po poklicu oblikovalec kovin, nekoliko mlajši Anton »Hata«, na začetku kurjač in kasneje strojevodja parne lokomotive, in najmlajši, Franc, poklicni varilec v Železniških delavnicah. Vsi trije so živeli v naselju Kolonija in bili zaposleni v Železniških delavnicah in Kurilnici.³²

³⁰ Prav tam, str. 14–15; Fond FSJ, 50-Godišnjica Fudbalskog saveza Jugoslavije, Slovenija, Nogometna podzveza Maribor, str. 1.

³¹ »Propadanje železniške kolonije v Maribor«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 49, 2. 7. 1927, str. 2.

³² Žnidarič in Gomzi, *Železničarsko športno društvo Maribor (1927–2007)*, str. 121.

Nogometaši SK Železničar so prvo uradno tekmo odigrali 7. avgusta 1927 s TSK Merkur in zmagali s 5:1.³³ Istega leta so odigrali še tri tekme proti I. SSK Maribor, vse tri pa je dobil klub z levega brega Drave. Na tekmi 14. avgusta je bil rezultat 3:1, na tekmi 16. oktobra 2:1, prvenstvena tekma pa se je končala s 3:0. Za SK Železničar so takrat igrali Glazer, Vagner, Kosi, Vogrinec, Frangež, Štauber, Mahajnc, Marčinko, Vauda, Senica in Vesnauer.³⁴

Železničarji (za katere se je v mariborskih navijaških krogih vseskozi uporabljal izraz *Ajznponarji*) so si že leta 1927 z veliko požrtvovalnostjo in prostovoljnim delom ter s pomočjo železnice zgradili svoje prvo igrišče nasproti Železničarske kolonije med današnjo Dvorano Tabor in drsališčem (ob Koresovi ulici), ki se ga je kasneje prijelo ime »stari Železničar«.³⁵ Uradne tekme so igrali večinoma na igrišču I. SSK Maribora v Ljudskem vrtu. Ob hitrem razvoju društva, predvsem pa ob hitrem povečevanju števila članstva, je »stari Železničar« v nekaj letih postal pretesen in hkrati tudi neprimeren za resnejše in zahtevnejše treniranje.³⁶ Leta 1932 se je ob pomoči Delavnic jugoslovanskih železnic in Kurilnice v trikotniku Koroške železnice in Tržaške ceste – ali legendarnem *Ajnšnit* – začela gradnja novega stadiona Športnega društva Železničar. Športni objekti so obsegali travnato nogometno igrišče z atletsko stezo in leseno tribuno za približno 1800 gledalcev s slačilnicami in sanitarijami s toplo vodo, zraven pa so bila še igrišča za tenis, odbojko in košarko. Pozimi je bilo ograjeno tudi drsališče za hokej. Stadion je bil eden najlepših v takratni Kraljevini Jugoslaviji, še posebej znan pa je bil po izredno kakovostnem travnišču.³⁷ Čeprav je bil stadion v delni uporabi že leta 1932, je bila slovesna otvoritev šele 8. septembra 1935, ko je bila namenu predana še tribuna z vsemi pripadajočimi prostori pod njo. Otvoritev so popestrili z nogometnim turnirjem, na katerem so poleg domačih nogometašev sodelovali še ljubljanski moštvi Ilirija in Primorje ter HAŠK iz Zagreba.³⁸

³³ »SK Železničar: TSK Merkur 5:1«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 80, 8. 8. 1927, str. 3.

³⁴ Žnidarič in Gomzi, *Železničarsko športno društvo Maribor (1927–2007)*, str. 120–121.

³⁵ »Otvoritev novega igrišča SK Železničarjev v Mariboru«, *Ponedeljek*, št. 28, 9. 7. 1928, str. 3.

³⁶ Žnidarič in Gomzi, *Železničarsko športno društvo Maribor (1927–2007)*, str. 17.

³⁷ Prav tam, str. 122.

³⁸ Prav tam, str. 17; »Festtage im Železničar – Stadion«, *Marburger Zeitung*, št. 03, 8. 9. 1935, str. 8; »Glanzvoller Einzug in das Železničar - Stadion«, *Marburger Zeitung*, št. 204, 10. 9. 1935, str. 7; »Slavje Železničarja«, *Jutro*, št. 208a, 9. 9. 1935, str. 3; »Blagoslovitev stadiona SK Železničarja«, *Ponedeljski Slovenec*, št. 36, 9. 9. 1935, str. 4.

Slika 6: Stadion ob Tržaški cesti je bil v tridesetih letih preteklega stoletja eden najmodernejših v Kraljevini Jugoslaviji. Vir: Žnidarič in Gomzi, *Železničarsko športno društvo Maribor (1927–2007)*, str. 17.

Po selitvi na stadion ob Tržaški cesti se je začelo zlato obdobje *Ajznpnarjev*, ki je trajalo skozi celotno drugo polovico tridesetih let. Članska ekipa *Železničarja* je takrat dosegla svoj vrhunec v sezonah 1936–1937 in 1939–1940, ko so se *Ajznpnarji* dvakrat zavihteli na najvišjo stopničko tekmovalnih sistemov Ljubljanske nogometne podzveze. Prvi naslov je *Železničar* osvojil v sezoni 1936–1937, ki je potekala po dvokrožnem ligaškem sistemu, *Ajznpnarji* pa so brez poraza opravili s konkurenco celjskih moštev SK Celje in SK Olimp ter trboveljskega SK Amaterja.³⁹ Zmagovito moštvo *Železničarja* so v sezoni 1936–1937 sestavljali Karel Schweighofer, Vincenc Ravnjak, Frenč Antoličič, Roman Eferl, Oto Turk, Ivan Golinar, Vlado Lešnik, Maks Pocajt, Ernest »Nesta« Frangež, »Taki« Pavlin, Cvetko Bačnik, Tomi Jenšac in Jože Habit. Vodil jih je Dimitrije Stojišić. *Železničar* je v tej sezoni nastopal tudi v kvalifikacijah za vstop v končnico prvenstva Kraljevine Jugoslavije, kjer je v prvem krogu izločil prvaka Zagrebške nogometne podzveze, SK Slavijo iz Varaždina (remi v Varaždinu z 0:0⁴⁰ in zmaga v Mariboru s 3:1⁴¹), nato pa v naslednjem krogu

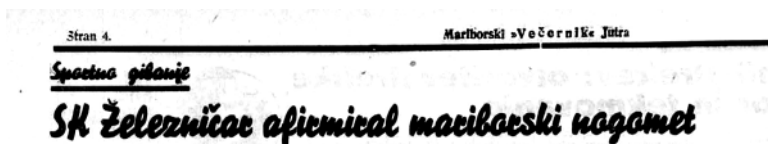
³⁹ »SK *Železničar* bodoči prvak LNP!«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 104, 10. 5. 1937, str. 1.

»SK *Železničar* afirmiral mariborski nogomet«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 120, 31. 5. 1937, str. 4; »*Železničar* prvak LNP«, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 123a, 31. 5. 1937, str. 3.

⁴⁰ »SK *Železničar* v Varaždinu neporažen«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 138, 21. 6. 1937, str. 2; »Slavija (V): *Železničar* (M) 0 : 0«, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 141a, 21. 6. 1937, str. 3.

⁴¹ »SK *Železničar* ostane v kvalifikacijskem tekmovanju za vstop v nacionalno ligo«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 144, 28. 6. 1937, str. 4; »*Železničar* pojde v III. kolo«, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 147a, 28. 6. 1937, str. 3.

gladko izgubil proti prvaku Sarajevske nogometne podzveze, ekipi SAŠK-a (katastrofalen poraz v Sarajevu z 11:0⁴² in še en poraz v Mariboru s 5:4⁴³).⁴⁴

Slika 7: »SK Železničar afirmiral mariborski nogomet«, so ob osvojitvi prvega naslova prvaka LNP leta 1937 zapisali pri *Mariborskem večerniku Jutra*.

Vir: *Mariborski večernik Jutra*, št. 120, 31. 5. 1937, str. 4.

Ajznpomarji so ta rezultat ponovili tudi v sezoni 1939–1940, ko je bilo prvenstvo izvedeno po sistemu na izpadanje. V finalu sta se pomerila mestna tekmeča I. SSK Maribor in SK Železničar.⁴⁵ Na prvi tekmi je zmagal Železničar z 2:1,⁴⁶ na drugi – za katero je *Mariborski večernik Jutra* na svojih straneh zapisal, da je »bil to prvovrsten nogomet in lahko rečemo, da take tekme že dolgo nismo videli«⁴⁷ – je z enakim rezultatom (2:1) zmagal I. SSK Maribor,⁴⁸ v tretji, odločilni tekmi, pa je bil rezultat 2:0 za SK Železničar, ki se je tako veselil naslova slovenskega prvaka. To je bilo izredno živčno in grobo srečanje, ki ga je na koncu z dvema zadetkoma odločil Vlado Lešnik in tako *Ajznpomarjem* prinesel še drugi naslov najboljšega moštva v Sloveniji.⁴⁹ Za SK Železničar so takrat igrali Vojmir Španger, Ivan Turk, Jože Habit, Franc Štifter, Vlado Lešnik, Karel Pocajt, Emil Kovačič, Franc Štalekar, Franc Frangež, Alfred Kardinar, Frenč Antoličič in Anton Frangež. Najučinkovitejši igralec SK Železničar in tudi lige v tisti sezoni je bil Karel »Krek« Pocajt, ki je dosegel kar 27

⁴² »Katastrofalen poraz Železničarja v Sarajevu«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 149, 5. 7. 1937, str. 2; »Katastrofa SK Železničarja«, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 153a, 5. 7. 1937, str. 3.

⁴³ »Neuspela revanša«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 155, 12. 7. 1937, str. 2; »SAŠK : Železničar 5 : 4 (2 : 3)«, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 159a, 12. 7. 1937, str. 3.

⁴⁴ Žnidarič in Gomzi, *Železničarsko športno društvo Maribor (1927–2007)*, str. 123.

⁴⁵ »Finale – mariborska stvar«, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 139a, 17. 6. 1940, str. 7.

⁴⁶ »Zmaga Železničarjev!«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 141, 24. 6. 1940, str. 6; »Železničar na pol pota do prvaka«, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 145a, 24. 6. 1940, str. 7.

⁴⁷ »Zadnja odločitev na zelenem polju!«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 144, 27. 6. 1940, str. 13; »Odločitve še ni!«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 145, 1. 7. 1940, str. 4.

⁴⁸ »Finale za prvenstvo SNZ: med Mariborčani še ni odločitve«, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 151a, 1. 7. 1940, str. 7.

⁴⁹ »Jutri pade odločitev!«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 156, 13. 7. 1940, str. 13; »Železničar – nogometni prvak Slovenije«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 157, 15. 7. 1940, str. 6; »Zakaj je Maribor v nedeljo izgubil?«, *Mariborski večernik Jutra*, št. 157, 15. 7. 1940, str. 6; »Zdaj imamo prvaka SNZ: v tretji tekmi je zmagal Železničar«, *Jutro: ponedeljska izdaja*, št. 162a, 15. 7. 1940, str. 7.

zadetkov. Ob njem so izstopali še Franc in Anton Frangež ter Alfred Kardinar. Ekipo je vodil Hugo Marusig.⁵⁰

Železničar - nogometni prvak Slovenije

Včerajšnja tretja tekma med ISSK Mariborom in SK Železničarjem se je končala z zmago železničarja, ki je postal prvak SNZ z rezultatom 2:0 (0:0).

Včeraj se je odigrala na stadionu SK tretja tekma med finalistoma za časten naslov nogometnega prvaka Slovenije. Za tekmo je vladalo precejšnje zanimanje, saj se je zbiralo okoli 1300 gledalcev, ki so nervozno sledili poteku igre. Saj ni čudno, igrala se je zlasti v drugem polčasu v ostrem tempu in višek je dosegla takrat, ko so zabili Železničarji vodilni gol. Začelo se je precejšnje in posledica je bila, da je moral igralec Maribora Gajšek zapustiti igrišče. O lepih akcijah ali o kakih smiselni kombinaciji se ne da govoriti. Igralo se je vse preveč v sredini, kriti obeh moštev pa sta bili premalo zaposleni.

Železničarji so imeli posebno v drugi polovici več od igre. Najboljša je bila obramba; kritska vrsta je kolikor toliko

podpirala napad. Pod kritiko pa je bil napadalni kvintet, čeprav je postal dvakrat usnje v mrežo.

Kakor pri Železničarju, je bila tudi pri Mariboru napadalna vrsta najslabša. Naravnost odlična pa je bila obramba z vračanjem na čelo.

Oba gola za Železničarje je zabil Lešnik. S sodnikom sta bila kolikor toliko obojeh zadovoljna, posebno Železničar.

Pred tekmo je bila mala svečanost v častitev igralcu ISSK Maribora Gomola, ki je odigral 100 tekmo za barve svojega kluba. Magistratni ravnatelj g. Rodolšek mu je izročil spominsko darilo.

V predtekmi sta odigrali juniorski moštvi prijateljsko tekmo, ki je končala neodločeno 2:2.

Slika 8: »Ajznpnarjem« je v sezoni 1939–1940 še drugič uspelo slaviti v najmočnejši slovenski nogometni konkurenci. Vir: *Mariborski večernik Jutra*, št. 157, 15. 7. 1940, str. 6.

Če vzamemo pod drobnogled obdobje od leta 1927 do leta 1941, ugotovimo, da je Železničar osvojil dva naslova slovenskega prvaka (leta 1937 je dobil uradni naziv »prvak Ljubljanske nogometne podzveze«, leta 1940 pa je bil zaradi reorganizacije jugoslovanskega nogometa, izvedene leto poprej, uradni naziv »prvak Slovenske nogometne zveze«), da je moštvo štirinajst let vztrajno raslo in da je bilo tik pred drugo svetovno vojno v vrhu slovenskega nogometa. Žal je vojna *Ajznpnarjem* preprečila nadaljnji vzpon v jugoslovanskem nogometu.

DRUGI SLOVENSKE NOGOMETNI KLUBI V MARIBORU

Poleg I. SSK Maribor in SK Železničar je v Mariboru med obema vojnama delovalo še nekaj slovenskih nogometnih klubov, ki so morda nekoliko manj, a vendar izjemno resno posegali v mariborsko nogometno dogajanje.

Da bi slovensko mladino čim bolj iztrgali nemškemu vplivu, je bil leta 1921 I. SSK Maribor glavni soustanovitelj slovenskega športnega kluba Korotan v Mariboru.⁵¹ Menili so, da bosta I. SSK Maribor in SK Korotan s skupnimi nastopi uspešnejša v prizadevanjih za razvoj slovenskega športa kot protiutež nemškemu športu.⁵² SK Korotan je prvo tekmo odigral že aprila 1921, njegov nasprotnik pa je bil seveda I. SSK Maribor, ki je na tekmi slavil z visokim re-

⁵⁰ Žnidarič in Gomzi, *Železničarsko športno društvo Maribor (1927–2007)*, str. 124.

⁵¹ »SK Korotan Maribor«, *Sport*, št. 16, 15. 4. 1921, str. 128.

⁵² Fajdiga, »60 let I. SSK Maribor – SŠD Polet – MŠD Branik«, str. 12.

zultatom 9:2.⁵³ Prvi igralski kader SK Korotana so sestavljali Evgen Bergant, Remigij Bratož, Vekoslav Fabič, Ivan Jordan, Anton Jurkovič, Petar Jurkovič, Ivan Bregar, Odon Planinšek, Ivan Rebolj, Stanko Sajovic, Drago Senica, Franc Serajnik, Ado Stoka, Petar Turina in Jože Ermenc.⁵⁴ Moštvo je v sezoni 1921–1922 osvojilo tudi drugorazredno prvenstvo mariborskega okrožja, a obdobje klubskih uspehov ni trajalo dolgo. Vodstvo I. SSK Maribor – podobno kot SV Rapid v primeru svojega satelita, SV Vesne – je kmalu uvidelo, da predstavlja vzdrževanje še enega nogometnega kluba prevelik finančni zalogaj za klub. 29. aprila 1922 je bil klub tudi uradno razpuščen, ali, povedano drugače, prišlo je do združitve SK Korotan s I. SSK Maribor, saj je celoten klubski igralski kader SK Korotan prestopil k I. SSK Maribor. Igralci SK Korotana so takrat bili Alojzij Bratož, Remigij Bratož, Krsto Dujmovič, Vladimir Gazer, Franjo Janušič, Josip Jenko, Anton Jurkovič, Petar Jurkovič, Karol Novšak, Pavel Pavlovič, Borivoj Petrovič, Josip Pucelj, Stanko Pucelj, Drago Senica, Vladimir Stoka, Milan Šubič in Petar Turina.⁵⁵ SK Korotan je bil tako še drugi mariborski nogometni klub, ki je v manj kot letu dni končal delovanje.⁵⁶

Slika 9: Nemški SV Rapid je vseskozi predstavljal največji trn v peti nacionalno zavednim slovenskim nogometnim klubom v Mariboru.

Vir: *Ilustrirani Slovenec*, št. 23, 8. 6. 1930, str. 182.

⁵³ »Mariborski rezultati«, *Sport*, št. 18, 29. 4. 1921, str. 142.

⁵⁴ »Prijavljeni so za SK Korotan Maribor«, *Sport*, št. 30, 22. 7. 1921, str. 236.

⁵⁵ »SK Korotan«, *Sport*, št. 8, 20. 5. 1922, str. 63.

⁵⁶ »S. K. Korotan«, *Tabor*, št. 98, 29. 4. 1922, str. 4; »S. K. Korotan, Maribor«, *Sport*, št. 8, 20. 5. 1922, str. 60.

Aprila leta 1921 je v Mariboru začela v okviru Delavsko-izobraževalne zveze Svoboda delovati tudi SK Svoboda, ki je bila izrazito delavsko športno društvo. Klub je bil izrazito levičarsko usmerjen in je v mariborskih nogometnih krogih hitro zasedel mesto osrednjega delavskega kluba, ki ga je pred njim imel nemški SK Rote elf.⁵⁷ Moštvo Svobode je prvič na travnate zelenice stopilo že aprila 1921, ko je odigralo dve tekmi proti mestnima tekmečema SV Rapid (poraz s 5 : 1) in I. SSK Maribor (poraz s 3:0).⁵⁸ Klub je bil še isti mesec sprejet tudi v Ljubljansko nogometno podvezo.⁵⁹ V klubu so nastopali nogometaši tako slovenske kot tudi nemške narodnosti, kar lahko razberemo tudi iz prvega verificiranega igralskega kadra: Josip Anrater, Vinko Bahun, Josip Breznik, Anton Engler, Mihael Erzenšek, Rudolf Erzenšek, Alojzij Gernjak, Rudolf Kilzer, Mihael Kocian, Walter Koljenc, Vlado Loschnig, Vlado Magdič, Ivan Otrokar, Franc Polančič, Ivan Robič, Franc Senekovič, Alojzij Simonc, Peter Schichtner, Ferdinand Schichtner, Josip Wagner, Maks Wagner, Karol Wehowski, Emrich Wistan, Henrik Wivid in Franc Zeichen.⁶⁰ Sedež klubske uprave je bil na Ruški cesti 7 v Mariboru, kjer je bil tudi sedež mariborske podružnice Delavsko-izobraževalne zveze Svoboda.⁶¹ Vse do leta 1933 klub ni imel svojega igrišča; dobil ga je šele 4. junija 1933 v Magdalenskem parku, dogodek pa so popestrili z nogometnim turnirjem.⁶² SK Svoboda je deloval vse do julija 1935, ko so ga oblasti prepovedale. Povod za prepoved je bil vsedržavni zlet Svobod v Celju, ki je imel po mnenju takratnih oblasti očiten protidržavni značaj.⁶³ Istega leta je bil v Mariboru, natančneje v mestnem predelu Pobrežje, ustanovljen nov klub z imenom SK Slavija, ki je prav tako izhajal iz delavskega gibanja, vanj pa je prešla večina igralcev takrat razpuščenega delavskega kluba SK Svoboda. Klub je relativno uspešno nastopal vse do okupacije leta 1941, ko je bil prepovedan.⁶⁴

Po letu 1930 – potem, ko je vlada prepovedala delovanje orlovskega gibanja – je obstajalo nekaj poskusov, s katerimi je Slovenska ljudska stranka želela v nekaterih večjih krajih nadomestiti razpuščena orlovska društva in ohraniti organizacijsko osnovo za čase, ko bo gibanje obnovljeno. V Mariboru je bil tak poskus s klubom SK Maraton, ki ga je ustanovila katoliška mladina. Svojo politično usmerjenost je poudarjala zelo previdno in samo interno, niso pa

⁵⁷ »S. K. Svoboda v Mariboru«, *Sport*, št. 16, 15. 4. 1921, str. 128.

⁵⁸ »S. K. Svoboda v Mariboru«, *Sport*, št. 20, 13. 5. 1921, str. 158.

⁵⁹ »Sportni klub Svoboda v Mariboru«, *Sport*, št. 17, 22. 4. 1921, str. 136.

⁶⁰ »Službene objave«, *Sport*, št. 22, 27. 5. 1921, str. 176.

⁶¹ »Službene objave«, *Sport*, št. 20, 13. 5. 1921, str. 159.

⁶² »SK Svoboda Maribor: veliko sportno slavlje«, *Delavska politika*, št. 44, 3. 6. 1933, str. 3.

⁶³ »Zakaj razpust Svobode«, *Slovenec*, št. 161a, 19. 7. 1935, str. 2.

⁶⁴ Fond FSJ, 50-Godišnjica Fudbalskog saveza Jugoslavije, Slovenija, Nogometna podzveza Maribor, str. 1.

nastopali kot organizirana skupnost, kadar je šlo za volitve v podzvezne in zvezne organe.⁶⁵

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Jugoslavije, fond Fudbalski savez Jugoslavije, škatla K-110 (Slovenija), Fudbalski savez Jugoslavije, Nogometna podzveza Maribor.

Arhiv Jugoslavije, fond Dvor Kraljevine Jugoslavije, škatla 74 (Kancelarija kralja), dokument 396 – 1. SSK Maribor.

Hrvatski državni arhiv (HDA), fond Zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove, VI-21, 25414/1919, škatla 4698, Izvadak iz zapisnika osnivačke skupštine Jugoslavenskog nogometnog saveza održane 13. travnja 1919 u prostorijama kavane »Medulić« u Zagrebu.

Časniki

Delavska politika, Ljubljana

Jutro, Ljubljana

Jutro: ponedeljska izdaja, Ljubljana

Marburger Zeitung, Maribor

Mariborski delavec, Maribor

Mariborski vecernik Jutra, Maribor

Novosti, Zagreb

Ponedeljek, Ljubljana

Ponedeljski Slovenec, Ljubljana

Slovenec, Ljubljana

Sport, Ljubljana

Sportni list, Ljubljana

Literatura

Janez Cvirn, Jure Gašparič, »Neizbežnost razpada Habsburške monarhije – slovenski pogled«, *Studia Historica Slovenica* 5, št. 1–2–3 (2005), str. 443–456.

Mirko Fajdiga, »60 let I. SSK Maribor – SŠD Polet – MŠD Branik«, v: *Zbornik prvega Prvega slovenskega športnega kluba Maribor, Sindikalnega športnega društva Polet in Mariborskega športnega društva Branik 1919–1979*, ur. Mirko Fajdiga (Maribor, 1979).

⁶⁵ »Iz poslovnega odbora«, *Sport*, št. 5, 24. 7. 1920, str. 7; Žnidarič in Gomzi, *Železničarsko športno društvo Maribor (1927–2007)*, str. 13; Stepišnik, *50 let ustanovitve vodstvene nogometne organizacije na Slovenskem*, str. 24.

Oto Luthar, *The Land Between: A History of Slovenia*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 2008.

Slobodan Pejić, »Prvi slovenski športni klub Maribor«, v: *Zbornik prvega Prvega slovenskega športnega kluba Maribor, Sindikalnega športnega društva Polet in Mariborskega športnega društva Branik 1919–1979*, ur. Mirko Fajdiga (Maribor, 1979).

Janko Prunk, *Zgodovina Evrope v dobi racionalistične civilizacije 1775–2015*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 2015.

Drago Stepišnik, *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1968.

Drago Stepišnik, *50 let ustanovitve vodstvene nogometne organizacije na Slovenskem*, Nogometna zveza Slovenije, Ljubljana, 1970.

Rudi Turk, *VEČ kot igra: 80 let nogometa na območju Maribora*, Medobčinska nogometna zveza Maribor, Maribor, 2008.

Marjan Žnidarič, Zmago Gomzi, *Železničarsko športno društvo Maribor (1927–2007): ob 80-letnici društva*, Železničarsko športno društvo, (Maribor, 2007).

FOOTBALL CLUBS AS CO-CREATORS OF THE SLOVENIAN NATIONAL CONSCIOUSNESS IN MARIBOR (1918–1941)

Summary

The development of football in Maribor in the period between the two wars (1918–1941) had some peculiarities that significantly distinguished it from the development of football in other parts of the then Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia. One peculiar characteristic of the situation in Maribor was that it was not possible to settle conflicts between Germans and Slovenes on the field of sports. The author focuses primarily on the Maribor clubs that played an important role in shaping the Slovenian national consciousness in the period between the two wars (1918–1941). The most successful among them was the First Slovene Sports Club Maribor (I. SSK Maribor), which was established in 1919, which was an extremely volatile and crucial year in terms of politics. The most successful periods for the clubs of Maribor were between 1930 and 1933, and 1938 and 1939, when they won the title of Slovenian champions three times, or the championship of the Ljubljana Football Subassociation, officially. The establishment of the Railway Workers Sports Club Železničar greatly livened up the Maribor football scene in 1927. The newly established football club quickly made its name and became an almost equal rival to the then leading Maribor clubs, I. SSK Maribor and Rapid. *Ajznpomarji* (railway workers) won the title of the Ljubljana Football Subassociation competition twice. Železničar won the first title in the 1936–1937 season, which was run according to the two-round league system, and *Ajznpomarji* swept the Celje-based teams SK Celje and SK Olimp and the Trbovlje-based SK Amater without a single loss. In addition to I. SSK Maribor and SK Železničar, there were some other Slovenian football clubs operating in Maribor in the period between the two world wars (SK Korotan), playing a slightly less prominent but still quite a serious role in the Maribor football scene. These clubs were SK Korotan, SK Svoboda, SK Slavija and SK Maraton.

FUSSBALLKLUBS ALS MITBEGRÜNDER DES SLOWENISCHEN NATIONALEN BEWUSSTSEINS IN MARIBOR (1918–1941)

Zusammenfassung

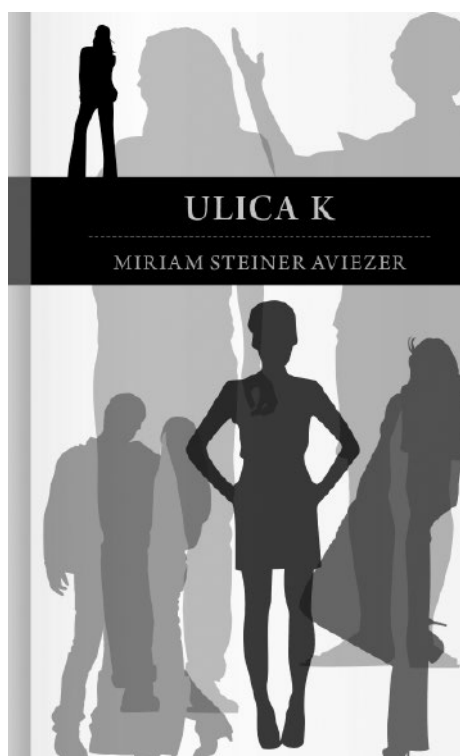
Die Entwicklung des Fußballs in Maribor in der Zeit zwischen den beiden Kriegen (1918–1941) wies einige Besonderheiten auf, die ihn deutlich von der Fußballentwicklung in anderen Teilen des damaligen Königreichs SHS/Jugoslawien unterschied. Die Besonderheit der Mariborer Situation bestand darin, dass hier nicht mal im sportlichen Bereich Konfliktbeziehungen zwischen Deutschen und Slowenen geregelt werden konnten.

Im Artikel konzentriert sich der Autor hauptsächlich auf jene Mariborer Klubs, die in der Zeit zwischen den beiden Kriegen (1918–1941) das slowenische Nationalbewusstsein maßgeblich geprägt haben. Der erfolgreichste unter ihnen war der Erste Slowenische Sportklub Maribor (I. SSK Maribor), der in einem politisch äußerst vielfältigen und entscheidenden Jahr 1919 gegründet wurde. Den Ergebnissen zufolge war die erfolgreichste Zeit für die Mariborer zwischen 1930 und 1933 und 1938 und 1939, als sie dreimal den Titel des slowenischen Meisters gewannen, oder offiziell, die Meisterschaft des Fußballverbandes von Ljubljana. Die Gründung des Arbeitersportvereins *Železničar* im Jahr 1927 brachte eine außergewöhnliche Lebendigkeit in das Fußballleben von Maribor. Der neu gegründete Fußballklub war bereits zu Beginn stark etabliert und wurde zu fast ebenbürtigen Konkurrenten der damals führenden Mariborklubs I. SSK Maribor und Rapid. *Ajznpónarji* hat zweimal die oberste Stufe des Wettbewerbssystems des Fußballverbandes von Ljubljana erreicht. *Železničar* gewann den ersten Titel in der Saison 1936-1937 nach dem Zweirunden-Ligasystem, und *Ajznpónarji* besiegt die Celje-Teams SK Celje und SK Olimp sowie Trbovlje SK Amater ohne Niederlage.

Neben I. SSK Maribor und SK *Železničar* gab es zwischen den beiden Weltkriegen noch einige andere slowenische Fußballvereine in Maribor (SK Korotan), die zwar etwas kleiner waren, aber äußerst stark in das Mariborer Fußballgeschehen eingriffen. Diese Klubs waren SK Korotan, SK Svoboda, SK Slavija und SK Maraton.

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

MIRIAM STEINER AVIEZER:
ULICA K. Redaktorja Kristina Božič
in Oto Luthar, ZRC SAZU, Ljubljana
2021, 139 str.

Pred kratkim je na slovenske knjižne police prišla zanimiva in navzven drobna knjižica z naslovom *Ulica K* izpod peresa ugledne slovensko-izraelske avtorice **Miriam Steiner Aviezer**. Gre za njen že tretji roman, ki se sicer ne dotika naravnost njene pogoste literarne teme – holokavsta in z njim povezanih travm ljudi, ki so ta zločin preživeli.

Ko pa knjigo v miru in skrbno preberemo, si o njej ustvarimo sodbo in se lahko brez zadržka strinjamo z oceno založnika, da tudi ta roman, podobno kot prva dva – *Vojak z zlatimi gumbi* in *Dear Mary* – realno opisuje življenja znanih in nezanih posameznic. Različna sta samo čas in prostor, ki ju opisuje. Avtorici je prav to najbolj uspelo.

Njeni prvi dve literarni deli sta neposredno in posredno povezani z drugo svetovno vojno, v romanu *Ulica K* pa se srečamo s sodobniki časa, ki je spomin na vojno v veliki meri prekril oziroma razkril druge stiske. Ob posredni tematizaciji svobode govori tudi o vsakdanjem življenju generacije, soočene z življenjem, ki ga je v veliki meri ukrojila vojna generacija. V tem se skriva rdeča nit avtoričine literarne podstati in njene iskrene namere, da poskuša tudi na ta način opozoriti na tragedijo holokavsta in predvsem na posledice, ki so jih utrpeli redki preživeli in nato še njihovi nasledniki. Osrednja akterka zgodbe je bolj ali manj anonimizirana predstavница prve poveljske generacije, ki jo bolj kot prozaične tegobe vsakdanjega življenja zanimajo svet umetnosti in njeni akterji, med katerimi posebej izstopa Dane Zajc. Avtorico zanima predvsem njegova duhovna stiska, njegovi strahovi in njegov način prilagajanja na banalnosti vsakdanjika. V soočanju obeh svetov, sveta prozaičnih dnevnih rutin in sveta kreativnosti, se pred bralcem odpira svet, ki ga ni mo-

goče najti v zgodovinskih učbenikih, a prav ta izsek urbanega življenja je odločilno zaznamoval 60. leta 20. stoletja v Sloveniji. Zanimivo je, da je rokopis tega romana nastajal vsaj petdeset let, saj ga je začela pisati že leta 1958. Kot je zapisal dr. Oto Luthar, njen roman ni samo svojevrsto literarno delo, ki govori o smislu življenja in o izgubljenem času, temveč tudi *»zanimiv vpogled v življenje literarne skupnosti v Sloveniji v času šestdesetih in sedemdesetih let prejšnjega stoletja«*.

Miriam Steiner Aviezer je slovenski javnosti dobro znana. Rojena je bila leta 1935 in je pred začetkom okupacije Slovenije in Jugoslavije leta 1941 odrasčala v Trebnjem, kjer je imel njen oče Bela Steiner lekarno. Njeno srečno otroštvo in družinsko idilo je čez noč prekinila vojna. Ker so Steinerjevi kot Judje slutili nevarnost, je takrat 5-letna Miriam z mamo Zoro poskušala odpotovati k babici v Karlovac. Na žalost pa do tja nista prišli, saj so ju na poti zajeli ustaši in ju poslali v zloglasno ustaško taborišče Jasenovac. Tam bi bilo za obe usodno, če ju oče ne bi uspel rešiti in pripeljati nazaj v Slovenijo. A le za kratek čas, saj so družino Steiner kmalu zatem italijanski okupatorji poslali v taborišče Ferramonti. Po kapitulaciji Italije se je novembra 1943 Miriam kot osemletno dekletce pridružila parti-

zanom in v njihovih enotah dočakala osvoboditev. Po vojni je nadaljevala šolanje in diplomirala iz primerjalne književnosti, delala kot novinarka in pisateljica ter bila dejavna v slovenski in nato jugoslovanski judovski skupnosti. Leta 1971 se je preselila v Izrael in si tam s pisateljem Šmuelom Aviezerjem ustvarila družino.

Spomin na kalvarijo Judov v času holokavsta, na nedoumljive grozote koncentracijskih taborišč, ki jih je izkusila kot petletna deklica, je zaznamoval njeno življenjsko in poklicno pot. Postala je ena najboljših poznavalk holokavsta slovenskih in jugoslovanskih Judov. Nadvse dragocen je tudi njen prispevek k prepoznavanju pravičnikov med narodi, ljudi, ki so med drugo svetovno vojno reševali Jude pred pogubo in smrtjo. Pri tem pa so vsi po vrsti tvegali lastna življenja. Z njeno raziskovalno vnemo in nesebično pomočjo smo dobili tudi celovit vpogled na slovenske pravičnike med narodi. Za bogat raziskovalno-znanstveni opus je prejela odlikovanje predsednika Republike Slovenije Boruta Pahorja – medaljo za zasluge – kot sodelavka jeruzalemskega muzeja Jad Vašem za ohranjanje spomina na slovenske heroje človečnosti, ki so reševali Jude pred holokavstom.

Marjan Toš

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsisi v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: elektronski, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, in odtisnjen na papir. Obsega lahko do 60.000 znakov.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Datoteke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (Review for History and Ethnography)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškov trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be submitted in electronic Windows-compatible format and printed on paper. The contributions should not exceed 60,000 characters.
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.

The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.

8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.

Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.

References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.

References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.

9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Grens-tim d. o. o.

Lektoriranje – *Proofreading*
Bojana Samarin

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
500 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d. o. o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne tiskane številke – *Single print issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966 (tisk/print)
ISSN 2712-3138 (splet/online)
Cena tiskanega izvoda: 12,60 €